

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакии Академияи миллии
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н.и.ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
хучраи 11, дафтари маҷаллаи
«Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221 -22-
40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755
Сомонаи мо: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Боймурод Шарифзода
(директори ИЗА АМИТ),
Мирзо Муллоаҳмад
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Мирзо Ҳасани Султон
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин Назарзода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод Раҳматуллозода
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ Сатторзода (д.и.ф., проф.),
Олимҷон Ҳочамуродов (д.и.ф., проф.),
Ҳоким Қаландариён (д.и.ф.),
Олимҷон Қосимов (д.и.ф.),
Тоҷиддин Мардонӣ (д.и.ф.),
Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),
Мурувватиён Джамила (д.и.ф.),
Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),
Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.),
Маликзод Анзурат (н.и.ф.),
Аламшоев Шервоншо (н.и.ф.).

Ҳайати мушавара: Франсис Ришар (Франсия),
Шариф Шукӯров (Россия), Замир Саъдулло (Чин),
Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи Навшоҳӣ
(Покистон), Мучиби Меҳрлод (Афғонистон),
Александр Хейзер (Олмон), Чаъфар Муҳаммад
(Ўзбекистон), Садри Саъдиев (Ўзбекистон).
Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, 2021.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид шудааст.

Маҷаллаи илмӣ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Рудаки Национальной академии
наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 11, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» -77755

Наш веб-сайт: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Редакционная коллегия:

Б. Шарифзода (директор ИЯЛ НАНТ),
М. Муллоахмад (член-корр НАНТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
С. Рахматуллозода (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д.ф.н.),
Дж. Мурувватиён (д.и.ф.),
С. Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)
А. Маликзод (н.и.ф.),
Ш. Аламшоев (н.и.ф.).

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрлод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, 2021.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных журналов
ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Хоҷаев Д. Вижагиҳои луғавию дастурии як ғазали Камоли Хучандӣ	5
Исмонов К. «Ал-муфрад ва-л-муаллаф»-и Замахшарӣ – равиши наве дар таълими наҳви арабӣ	13
Гулзода Н. Таркибҳои пешояндии устувор дар «Шоҳнома».....	20
Бобоева М., Ҳикматов Ҷ. Абдуллоева Р. Таҳлили сохтор ва валентнокии феълҳои ärgern, sich ärgern (ба ғазаб омадан) дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ	32
Саидасанов Ю. Аломатҳои шабоҳат дар калимаҳои суғдӣ қадима ва забони шугнонӣ	39
Раҳимова Ҳ. Баъзе хусусиятҳои овой ва луғавии лаҳҷаи Ванҷ....	48
Дадохӯчаева П. Истифодаи вомвожаҳои арабии сода дар «Ҳамса»-и Ҳоҷуи Кирмонӣ.....	57
Муминов Ф. “Тарҷумаи Тафсири табарӣ” – муътамадтарин сарчашмаи забони тоҷикӣ.....	72

АДАБИЁТШИНОСӢ

Аскар Ҳаким (Ҳакимов Аскар). Вижагиҳои бозтоби шахсият дар шеъри Фарзона	82
Қосимов С. Ҷараёнҳои сабқсоз дар шеъри нимаи дуюми асри XX.....	100
Асозода Ҳ. Мухити сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангии замони Алии Ҳамадонӣ	112
Зикаева С. Нақши таълими адабиёт дар ташаккули маънавии наврасону ҷавонон ва таҳкими масъалаҳои худшиносӣ	119
Манонзода А. Равобити адабӣ ва фарҳангии Эрон ва Ҳиндустон дар даврони бостон	132

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Қосимӣ С. Аз таърихи истилоҳи суруд ва муродифҳои он	143
Ғуфронوف Р. Таъбирот ва суннатҳои фарҳанги мардумӣ дар девони Ғании Кашмирӣ	154

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Ходжаев Д. Грамматические и лексические особенности одной газели Камола Худжанди	5
Исмонов К. "Аль-муфрад ва-л-муаллаф" Замахшари – новый подход к обучению арабскому синтаксису.....	13
Гулзода Н. Устойчивые предложные составы в «Шахнаме».....	20
Бобоева М., Хикматов Дж. Абдуллоева Р. Структурно-валентный анализ глаголов ärgern, sich ärgern (гневаться) в таджикском и немецком языках	32
Саидасанов Ю. Лингвистические сходства согдийского и шугнанского языков	39
Рахимова Х. Некоторые фонетические и лексические особенности Ванчского диалекта	48
Дадохуджаева П. Использование заимствованных простых арабских слов в языке «Хамса» Ходжу Кирмани	57
Муминов Ф. «Перевод Комментарий Табари» - самый надежный источник таджикского языка	72

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Аскар Ҳаким (Хакимов Аскар). Особенности отображения личности в поэзии Фарзоны	82
Косимов С. Стилеобразующие процессы в поэзии второй половины XX века	100
Асозода Х. Политическая, социальная и культурная среда времен Али Хамадони	112
Зикаева С. Роль преподавания литературы в духовном становлении подростков и молодежи, и укреплении самопознания	119
Манонзода А. Литературно-культурные связи иранского и индийского народов в древности.....	132

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Косими С. Из истории термина «суруд» и ее синонимов	143
Гуфронов Р. Народные изречения и традиции в диване Гани Кашмири	154

ЗАБОНШИНОСӢ

УДК:490.550.0

ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИЮ ДАСТУРИИ ЯК
ҒАЗАЛИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Хоҷаев Д.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Камолуддин Масъуд мутахаллис ба Камоли Хучандӣ тахминан соли 1318 дар Хучанд таваллуд ёфта, соли 1401 дар шаҳри Табрез вафот кардааст. Ӯ аз шоирони тавонои адабиёти садаи XIV тоҷику форс буда, ашъораш, асосан, аз ғазал иборат мебошад.

Камоли Хучандӣ дар эҷоди ғазал тавоноӣ, салосату нафосати забони ноби тоҷикиро ба тамоми шаҳоматаш нишон додааст, ки намунае аз он ин ғазали ӯ шуда метавонад:

*Рӯят гули сероб нагӯем, чӣ гӯем?
Он лаб шакари ноб нагӯем, чӣ гӯем?
Он зулфи камандафгану рухсору чабинро
Дузди шаби маҳтоб нагӯем, чӣ гӯем?
Тафсири ду абрӯи ту, к-он сураи нун аст,
Пайваста ба меҳроб нагӯем, чӣ гӯем?
Дидем шабе чашми ту, ҷуз фитнаву тороҷ
Таъбири чунин хоб нагӯем, чӣ гӯем?
Чавғони сари зулфи туро шуд дили мо гӯй,
Ин қисса ба аҳбоб нагӯем, чӣ гӯем?
Ин чеҳраву ин ашки равонро ба давидан
Лавҳи зару симоб нагӯем, чӣ гӯем?
Чун қасди Камол он сурати зебост,
Шеърӣ тари чун об нагӯем, чӣ гӯем?*

Сабки нигориши Камоли Хучандӣ бисёр дилкашу таъсиргузор буда, натиҷаи содагӯйии ин шоири тавоно мебошад. Услуби баёни ӯ ханӯз дар асри XV қобили таваҷҷуҳи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ гардида, ӯ чунин фармудааст: «Вай (яъне Камоли Хучандӣ) дар латофати суҳан ва диққати маонӣ ба мартабааст, ки беш аз он мутасаввир нест» [4, 178]. Устод Айнӣ

ба ҷолибияти забону тарзи баёни ин шоири рангинбаён ишора карда, ин тавр гуфтааст: «Камол устои бузурги забон аст, ӯ дар аксар байтҳои худ як ё ду сухани думаънодор ё ки чанд маънодорро кор мефармояд, ӯ ин гуна суханхоро чунон устокорона кор мефармояд, ки ба гирифтани ҳар кадоми он маъниҳо мазмуни он байт пурра мебарояд» [1, 229].

Аксар ғазалҳои Камоли Хучандӣ дар асоси вожаҳои аслии тоҷикӣ рехта шудаанд, ки намунаи беҳтаринаш ҳамин ғазали мавриди назар мебошад.

Дар ин ғазал чизи аввале, ки ба назар мерасад, ҳамчунон ки муҳаққиқи аҳволу осори Камоли Хучандӣ, профессор Б. Мақсудов қайд кардааст, дар қолаби ҷумлаи мураккаби тобеъ: “нагӯем, чӣ гӯем” мебошад. Ҷумлаи содаи якум, ки нақши ҷумлаи пайрави шартро адо кардааст, шакли инкорӣ дошта бошад ҳам, тасдиқӣ аст, зеро шоир ба хулосаи ниҳое омадааст, ки рӯйи маъшуқа мисли гули сероб аст. Ҷумлаи содаи дуюм саволи риторикӣ буда, ҷавобаш ба ҳуди шоир маълум аст, ки ин рӯйро ғайр аз гули сероби тару тоза ба чизи дигаре ташбеҳ наметавон кард. Ба ҳамин маънию сурат лаби маъшуқаро ба шакари ноб, зулфи камандафгани ӯро ба дузд, рухсору ҷабинашро ба шаби маҳтоб, ду абрӯи вайро ба ҳарфи «нун», чашмашро ба фитнаву тороч, сари зулфи ӯро ба ҷавгону дили худро ба гӯй, ҷеҳраву ашки равони маъшуқаро ба лавҳи зару симоб ташбеҳ додааст, ки хеле табиӣ баромадааст.

Чунон ки гуфтем, асоси таркиби луғавии ғазали таҳлилшавандаро вожаҳои аслии тоҷикӣ ташкил намудааст. Дар ин ғазал дар маҷмӯъ 64 адад калимаҳои мустақилмаъно ва ёвар истифода шудааст, ки аз онҳо 51 адад вожаҳои аслии тоҷикӣ ва 13 адад калимаи арабӣ аст. Вожаҳои арабӣ ҳамагӣ 11,3% -ро ташкил медиҳад.

Вожаҳои аслии тоҷикӣ: рӯй, гул, сероб, гуфтан, на, чӣ, он, лаб, шакар, ноб, зулф, камандафган, рухсор, дузд, тороч, чунин, хоб, ҷавгон, сар, шудан, дил, мо, гӯй, ин, ҷеҳра, ашк, равон, давидан, симоб, чун, зебо, тар, зар, об мебошад.

Вожаҳои арабӣ инҳоанд: ҷабин, тафсир, сура, нун, меҳроб, фитна, таъбир, лавҳ, сурат, шеър, қасд, камол.

Тавре ки дида мешавад, ғазали мазкур, асосан, дар заминаи вожаҳои аслии забони тоҷикӣ эҷод шудааст ва шоир дар ин бобат қудрату тавоноии забони шоиронаи тоҷикӣ, ҳудуди

далолати маънии вожагонро хеле моҳирона нишон додааст. Дигар ин, ки ҳамаи вожаҳои иқтибосии арабӣ дар забони тоҷикӣ ҳазмшуда мебошанд.

Дигар аз вижагиҳои луғавии ғазал ин аст, ки шоир аз силсилаи муродифоти вожаи рӯй (сарсилсила) калимаҳои рӯй (рӯят гули сероб); рухсор (рухсору чабин дузду шаби маҳтоб); чехра (ин чехраву ин ашки равонро ба давидан лавҳи зару симоб нагӯем, чӣ гӯем?); сурат (сурати зебо)-ро бо камоли маҳорат истифода кардааст, зеро яке аз ҳадафҳои шоир ҳам дар ин ғазал тасвир ва нишон додани зебоии сурати маъшуқа мебошад.

Вобаста ба мундариҷаи ғазал аз гурӯҳҳои маъноии вожаҳои номии узвҳои бадани инсон, мисли рӯй, бо вожаҳои дигари муродифи он – рухсор, чехра, сурат; лаб; зулф; абру; чашм; дил бартарӣ доранд. Дар алокаи атрибутивӣ бо ҳамин узвҳои инсон як даста вожаҳои сифатӣ исмӣ корбаст шудаанд, ки дар ғазал нуфуз пайдо кардаанд, чунончи: сероб (гули сероб), ноб (шакари ноб), камандафган (зулфи камандафган), маҳтоб (шаби маҳтоб), пайваста (пайваста ба меҳроб), равон (ашки равон), зар (лавҳаи зар), симоб (лавҳи симоб), зебо (сурати зебо), тар (шеърӣ тар).

Вижагиҳои сарфии ғазал низ ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Яке аз вижагиҳо ин аст, ки аксари қуллӣ вожаҳои ғазал содаанд. Ин вижагӣ аз ҳунари волои шоир дар эҷоди бадеӣ дарак медиҳад. Ӯ дар эҷоди ин ғазал натавон аз истифодаи калимаҳои таркибҳои сохтаи мураккаб, ибораҳои печида парҳез кардааст, балки бо ҳамин калимаҳои сода мазмунӣ ишқиро дар ғазал хеле моҳирона ва пуртаъсир баён намудааст, чунончи: рӯй, гул, он, лаб, шакар, ноб, зулф, чабин, дузд, шаб, маҳтоб, тафсир, ду, абру, ту, сура, нун, аст, меҳроб, дидан, чашм, ҷуз, фитн, тороч, таъбир, хоб, чавгон, сар, шудан, дил, мо, гӯй, қисса, аҳбоб, чехра, ашк, давидан, лавҳ, зар, чун, қасд, Камол, сурат, зебо, шеър, тар, об. Дар маҷмӯъ дар ғазал аз 64 адад вожа 51 адад калимаҳои содаанд.

Вожаҳои сохтаи мураккаб ва таркибӣ дар ғазал ниҳоят кам истифода шудааст. Дар ғазали мавриди назар ҳамагӣ се калимаи сохта: нагӯем, пайваста, равон; се калимаи мураккаб: сероб, симоб, камандафган ва як феъли таркибӣ: чӣ гӯем ба кор бурда шудааст.

Басомади ҳиссаҳои нутқ низ ҷолиб аст. Дар ғазали мазкур исм 35 адад, сифат 10 адад, шумора як адад, ҷонишин 5 адад, феъл 5 адад, пешоянду пасоянд 3 адад омада, пайвандак 3 адад, зарф, ҳиссаҷа ва нидо умуман истифода нашудааст. Аз бандакҳо

дар ин ғазал бандаки изофӣ (и), феълӣ (-ем), хабарӣ (аст) корбаст шудааст. Вожаи «чун» дар ғазал ҳам ба вазифаи пайвандаки тобеъкунанда ва ҳам пешоянди монандӣ омадааст.

Сабаби нуфузи исм дар ғазал ин аст, ки ҳангоми тавсифу сифатчинии маъшуқа қаҳрамони лирикӣ номи шайъ ва узвҳои ӯро номбар кардааст. Аз ин рӯ шайъи ташбеҳшавандаю ташбеҳкунанда ва вачҳи ташбеҳ дар ғазал мавқеи асосӣ пайдо кардааст. Бартарии сифат низ ба ҳамин ҷиҳат рабт дорад. Ҳамчунин баъзе исмҳо дар таркиби изофӣ нақши муайянкунандаи аломати нисбиро адо кардаанд, чунончи: лавҳи зару симоб, шаби моҳтоб.

Вижагиҳои наҳвии ғазал аз сохтори содаю устувори ин ғазал гувоҳӣ медиҳад.

Шоир дар ғазал аз як теъдод ибораҳои изофии исмӣ ва ибораҳои исмии ҳамроҳӣ моҳирона истифода кардааст. Ибораҳои исмии исму сифат: гули сероб, шакари ноб, зулфи камандафган, шаби моҳтоб, ашки равон, лавҳи зару симоб, сурати зебо, шеъри тар; ибораҳои исмии исму исм: сураи нун, таъбири хоб, чавғони сари зулф, қасди Камол; ибораҳои исмии исму ҷонишин: абрӯи ту, чашми ту, зулфи ту, дили мо; ибораҳои исмии ғайриизофии ҷонишину исм: он лаб, он зулф, чунин хоб, ин қисса, ин чехра, ин ашк, он сура, он сурат; шумораю исм: ду абрӯ.

Бояд гуфт, ки дар сохтори наҳвии ғазал мавқеъ ва нуфузи аъзоҳои ҷумла низ ҷолиб аст. Аз аъзоҳои ҷумла дар ин ғазал бештар муайянкунандаи серистеъмол мебошад. Дар ғазал ҳам муайянкунандаҳои изофии аломат, мисли гули сероб, шакари ноб, ашки равон, зулфи камандафган, шаби моҳтоб(ӣ), лавҳи зару симоб, сурати зебо, шеъри тар; муайянкунандаи изофии соҳибӣ, чун дили мо, рӯи ту, чавғони сари зулф, зулфи ту, қасди Камол; ҳам муайянкунандаи ғайриизофӣ, монанди он лаб, он зулф, ду абрӯ, чунин хоб, ин қисса, ин чехра, ин ашк, он сурат, нақши муҳимро адо намудаанд.

Дар ғазал аз аъзоҳои дигари ҷумла ҷаҳор пуркунандаи бевоситаи нишондор, чунончи: зулфро дузд нагӯем, чавғонро дили мо шуд гӯӣ, чехраро лавҳи зару симоб нагӯем, ашкро лавҳи симоб нагӯем; шаш пуркунандаи бевоситаи бенишона, чунончи: рӯӣ гули сероб нагӯем, дузд нагӯем, шаб нагӯем, таъбир нагӯем, лавҳ нагӯем, шеър нагӯем; се пуркунандаи бавосита, монанди ба меҳроб нагӯем, ба аҳбоб нагӯем, ба давидан нагӯем корбаст шудаанд.

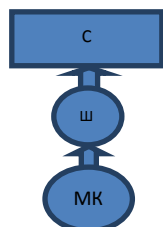
Дар сартосари ғазал мубтадо (фоил) чонишини шахси якуми чамъ – мо, ки мутакаллим аст, мебошад ва хабари он феълҳои нагӯем ва ҷӣ гӯем, аст.

Дар ғазал ҷумлаи содаи мустақил ва ҷумлаи мураккаби пайваст корбаст нашудааст. Ду байти аввал дар қолаби ҷумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави шарт омадааст ва хабари сарҷумла дар шакли ҷумлаи яктаркибаи саволии феълӣ тақрор шудааст ва хабари ҷумлаи пайрави шарт низ дар шакли ҷумлаи яктаркибаи инкор бо ҳар як мафъул тақрор гардидааст. Чунончи: Рӯят гули сероб нагӯем, он лаб шакари ноб нагӯем, он зулфи камандафгану рухсору чабинро дузди шаби махтоб нагӯем, ҷӣ гӯем?

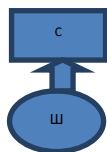
Ин ҷумла қолаби аслии ҷумлаи мураккаби тобеъ аст:

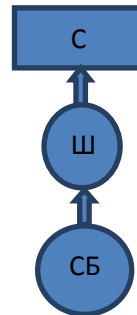
Байти сеюми ғазал дар қолаби сеюми аслии ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб рехта шудааст, ки аз сарҷумла, ҷумлаи пайрави шарт ва ҷумлаи пайрави муайянкунанда иборат аст. Ҷумлаи пайрави шарт ба сарҷумла тобеъ шуда, дараҷаи якумро ташкил додаст ва ҷумлаи пайрави муайянкунанда ба ҷумлаи пайрави шарт тобеъ буда, дараҷаи дуюм аст, яъне ин ҷумла аз рӯйи сохт ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои ҳампайрави дараҷа ё паёпай мебошад, ки қолабаш чунин аст:

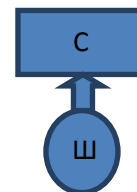
Байти чаҳорум ҷумлаи мураккаби тобеи муқаррарӣ аст, ки аз сарҷумла ва ҷумлаи пайрави шарт иборат аст ва қолабаш чунин мебошад:

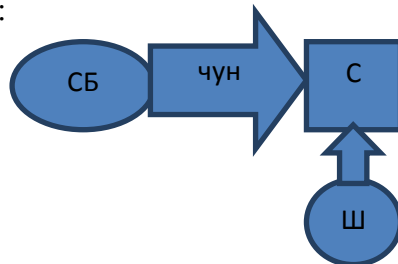
Байти панҷуми ғазал низ ҷумлаи мураккаби тобеи сертаркиб бо ҷумлаҳои пайрави дараҷа аст: ҷумлаи пайрави шарт дараҷаи якум, ҷумлаи пайрави сабаб дараҷаи дуюм мебошад:

Байти шашум чумлаи мураккаби тобеи муқаррарӣ буда, аз сарҷумла ва як чумлаи пайрави шарт иборат аст, чунончи:

Байти охири ғазал чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб буда, қолаби дуҷумлаи аслии чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб мебошад, чунончи:

Хулоса, таркиби луғавии ғазали мазкурро, асосан, вожаҳои аслии тоҷикӣ ташкил додааст. Вожаҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар дида нашуд, ба истиснои чанд вожаи иқтибосии арабӣ, ки онҳо низ дар забони тоҷикӣ ҳазмшудаанд, чунончи: лавҳ, зар, сурат, шеър, сура, нун, меҳроб, фитна, таъбир, тафсир, ҷабин.

Сохти сарфии ғазал низ хеле сода буда, дар он калимаҳои сохтаю мураккаб ва таркибӣ ниҳоят кам ба ҷашм расид.

Сохтори нахвӣи ғазал мураккаб буда, аз се чумлаи мураккаби тобеи муқаррарӣ, се чумлаи мураккаби тобеи сертаркиб иборат мебошад. Чумлаи сода ва мураккаби пайваست дар ғазал дида нашуд.

Бояд таъкид кард, ки бо вучуди бартарии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ сохтори нахвӣ ғазал дар фаҳмиши мазмуни он гаронӣ надорад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ С. Камоли Хучандӣ / С. Айнӣ // Куллийёт. Ҷ.11, китоби 1. - Душанбе, 1963. - С. 222-231.
2. Афсаҳзод А. Камоли Хучандӣ. / А. Афсаҳзод - Душанбе: Дониш, 1976. - 40 с.
3. Мақсудов Б. Рӯзгор ва осори Камоли Хучандӣ. / Б. Мақсудов - Душанбе, 1994.-163 с.
4. Ҷомӣ А. Баҳористон. / А. Ҷомӣ - Душанбе: 2014. -298 с.

ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИЮ ДАСТУРИИ ЯК ҒАЗАЛИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Мақола ба таҳқиқи луғавию дастурии як ғазали шоири ғасалсарои асри XIV-и тоҷик Камоли Хучандӣ бахшида шудааст.

Камоли Хучандӣ дар эҷоди ғазал салосату нафосати забони тоҷикиро бо тамоми нозукиҳояш нишон додаст, ки ғазали таҳлилшаванда аз намунаҳои беҳтарин маҳсуб меёбад. Ғазали мазкур нишон медиҳад, ки аксари ғазалҳои ин шоири рангинҳаёл дар асоси калимаҳои аслии тоҷикӣ рехта шудаанд, ки забони ғазалиёти ўро содаю раван ва дилнишин гардондааст. Дар ғазали таҳлилшаванда дар маҷмӯъ 64 калимаи мустақилмаъно ва ёридиҳанда ба кор бурда шудааст, ки 52 адади он вожаҳои тоҷикӣ ва танҳо 12 адад калимаи иқтибосии арабӣ аст. Калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғазали мазкур 11,3% мебошад. чунончи: ҷабин, тафсир, сура, нун, меҳроб, фитна, таъбир, лавҳ, сурат, шеър, қасд, камол.

Вижагиҳои сарфӣ ин ғазал низ ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Яке аз вижагиҳои сарфӣ ғазал ин аст, ки аксар калимаҳои истифодашуда аз ҷиҳати сохт содаанд: рӯй, гул, он, лаб, шакар, ноб, зулф, ҷабин, дузд, шаб, маҳтоб, тафсир, ду, абру, ту, ки, сура ва ғайра.

Калидвожаҳо: ғазал, ибора, ҷумла, луғат, сарф, нахв, дастур, сохтор, сода, мураккаб.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОДНОЙ ГАЗЕЛИ КАМОЛА ХУДЖАНДИ

Статья посвящена лингвистическому анализу лексико-грамматических особенностей одной газели таджикского поэта XIV века

Камола Худжанди. Подчеркивается, что Камол Худжанди в своих газелях сумел сохранить выразительность и изящество таджикского языка, и исследуемая газель считается лучшим примером. Приведённая газель является примером того, что большинство газелей этого великого мастера было создано с использованием исконно таджикских слов, что делает язык его газелей понятным, плавным и привлекательным. В исследуемой газели всего было использовано 64 самостоятельных и вспомогательных слов, из которых 52 слово являются оригинальными таджикскими словами, а 12-арабскими. Арабские слова в этой газели составляют всего 11,3%. Эти 11,3% - слова, которые усвоены в таджикском языке, такие как: джабин, тафсир, сура, нун, мехроб, фитна, таъбир, лавх, сурат, шеър, касд, камол.

Морфологические особенности этой газели также очень привлекательны. Одна из особенностей заключается в том, что большинство слов газели по структуре простые, такие как: руй, гул, он, лаб, шакар, ноб, зулф, чабин, дузд, шаб, махтоб, тафсир, ду, абру, ту, ки, сура и др.

Ключевые слова: газель, словосочетание, предложение, словарь, морфология, синтаксис, грамматика, структура, простое, сложное.

GRAMMATICAL AND LEXICAL PECULIARITIES OF A GHAZAL WRITTEN BY KAMOL KHUJANDI

The article is devoted to the linguistic analysis of lexical and grammatical peculiarities of a Kamoli Khujandi's ghazal, a Tajik poet and the composer of ghazals in the XIV century.

It is emphasized that Kamoli Khujandi, while composing his ghazals, was able to retain the expressiveness and elegance of pure Tajik language, which might be considered as a best example. The mentioned ghazal of this great singer were created on the basis of the original Tajik words, which made the language of his ghazals very simple, coherent and attractive. Totally 64 independent and axillary words were used in that ghazal, out of which 51 words are original Tajik words, and 13 words are Arabic. Arabic words in this ghazal are only 11,3%. 11,3% are words that has been naturalized, such words as: jabin, tafsir, sura, nun, mehrob, fitna, ta'bir, lavh, surat, she'r, zarr, qasd and kamol.

The morphological features of that ghazal are also very attractive. One of the peculiarities is that most of the words of the ghazal in terms of structure are simple, such as: ruy, gul, on, lab, shakar, nob, zulf, rukhsor, jabin, duzd, shab, mahtob, tafsir, du, abru, tu, ki, sura, and etc.

Key words: ghazal, poet, word, collocation, sentence, dictionary, morphology, syntax, grammar, structure, simple, complex.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хоҷаев Давлатбек – доктори илми филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи тоҷики ДМТ, тел.: 985558438.

Сведение об авторе: Ходжаев Давлатбек – доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии факультета таджикской филологии Таджикского национального университета, тел.: 985558438.

Information about the autor: Khodzhaev Davlatbek - Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of History of Language and Typology of the Faculty of Tajik Philology, Tajik National University, telephone: 985558438.

УДК: 492.7.09:891.550

**«АЛ-МУФРАД ВА-Л-МУАЛЛАФ»-И ЗАМАХШАРӢ –
РАВИШИ НАВЕ ДАР ТАЪЛИМИ НАҲВИ АРАБӢ**

Исмонов К.Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиш ва баррасии таърихи забоншиносии араб нишон медиҳад, ки дар пайдоиш ва ташаккули он саҳми донишмандони форсу тоҷик назаррас аст. Бо омӯзиши таърихи наҳв мо, аз як тараф, метавонем хидматҳои донишмандони форсу тоҷикро дар ташаккули забоншиносии арабу тавсеаи забони арабӣ тасвир намоем, аз тарафи дигар, аз نابогати онҳо дар масоили забонӣ огоҳии комил пайдо намоем. Ба ин маъно донишмандони гузаштаи форсу тоҷик дар баробари таълифи осори худ ба забони арабӣ боз бештарин андешаҳои забониву забоншиносии худро дар чорчӯби забоншиносии араб ба риштаи таҳрир кашидаанд. Аз ҷумла, таълифи китобҳои таълимии наҳви арабӣ дар сурати мухтасарҳо маҳз аз ибтикороти донишмандони форсу тоҷик аст. Ҳамин аст, ки дар ин мақола талош шудааст, то дар мавриди яке аз асарҳои наҳвии Замахшарӣ - «Ал-муфрад ва-л-муаллаф», ки аз нигоҳи таълиф марҳилаи наве дар наҳви арабӣ ба шумор меравад, ба баҳсу баррасӣ пардохта шавад. Ҷойи таассуф аст, ки асари мазкури Замахшарӣ мисли дигар осори наҳвии ӯ дар арабшиносии тоҷик ҳанӯз ношинохта боқӣ мондааст ва ин мақола нахустин кӯшише дар муаррифии он ба забони тоҷикӣ мебошад.

Бо назардошти он ки «Ал-муфрад ва-л-муаллаф» аз зумраи асарҳои мухтасар дар таълими наҳв аст, муносиб аст, агар чанд сухане дар бораи ангеаҳои ба майдон омадани китобҳои мухтасар дар наҳв гуфта шавад. Донишмандон ангеаҳои ба майдон омадани асарҳои мухтасари наҳвиرو чунин мешуморанд: 1) **Тақомули илмӣ наҳв.** Мучазбаёнӣ дар илм далолат ба тақомулу инкишоф ва заминаҳои таърихӣ доштани он менамояд, чаро ки ҳар риштае аз илм дар оғоз ба шарҳу тавзеҳи муфасссал ниёз дорад, то истилоҳот ва ҳудуди он мушаххас карда шавад. Вақте қоидаву усули илм муайян гардад, ҳатман, ба талхису ихтисорнамоии он мепардозанд, то ҳифзу фаро гирифтани он осон гардад [3, 181]. Ба таъбири дигар, зуҳури «Ал-китоб»-и Сибавайх ишора ба расидани илми наҳв ба баландтарин қуллаҳои он менамояд. Чун «усул ва қоидаҳои асосии наҳв аз ҷониби Сибавайх ва устодаш Халил ҳамаҷониба баррасӣ гардида буд, ба гунае ки ин ду барои наслҳои оянда танҳо ихтилофҳои фаръиеро гузошта буданд, ки вобаста ба мадрасаҳои забоншиносӣ наҳвиён тавсеа ва ё маҳдуд мегашт» [5, 95]. Ҳамин буд, ки наҳвиёни баъдӣ танҳо дар таълифи китобҳои наҳвӣ аз нигоҳи шакл ва равиши таълими он талош варзидаанду бас. 2) **Ниёз ба равишҳои нави таълимӣ.** Бо интишори дини ислом ва забони илм гаштани забони арабӣ таваҷҷуҳ ба сарфу наҳв бештар шуда, фаро гирифтани он шартӣ асосӣ барои ворид шудан ба дигар илмҳо доништа мешуд. Чунончи фақеҳону муфасссирон мебоист, ки нахуст наҳвро биомӯзанд ва аз тамоми ҷузъиёту тафсилот ва ихтилофҳои наҳвиён огоҳ бигарданд, зеро ин илм аз муҳимтарин абзори онҳо ба шумор мерафт. Дар муқобил наҳвиёро низ мебоист бо ҷарҳиш дар гирди «Ал-китоб»-и Сибавайх ва бо шарҳу баён ва нақду радди он иқтифо варзида, ҳамқадами замон мегаштанд ва барои баровардани ниёзи таълимиву фарҳангӣ ва фикрии ҷомеа, ҷи араб бошад ҷи аҷам, рӯ меоварданд ва бо ин ҳадсхоро дар мавриди касоди наҳву ҷойгоҳ надоштани он дар байни дигар илмҳо аз байн мебарданд [9, 84]. Аз ҷумла, соҳиби нахустин мухтасар дар наҳв Халфи Аҳмар дар аввали китоби «Муқаддиматун фи-н-наҳв» мегӯяд: «Вақте наҳвиён ва соҳибони арабиро дидам, ки ба дарозбаёнӣ ва далелҳои бисёроварӣ машғуланду омӯзандаи наҳвро, ки ба равиши саҳлу матни барои ҳифз осон ниёз доранд, фаромӯш кардаанд, хостам, асаре таълиф кунам ва дар он усул, абзор ва омилхоро барои навомӯзон гирд оварам, то аз китобҳои бузургҳаҷм бениёз гарданд» [4, 33-34]. Ин

нуктаро мо дар китобҳои донишмандони баъдӣ, ки ба омӯзиш ва тадريسӣ нахв машғул буданд, бараъло мушоҳида менамоем. Аз ҷумла, Замахшарӣ дар муқаддимаи «Ал-муфассал фи санъат-ил-эъроб» ба ин нукта ишора карда мегӯяд: «Ҳеч донише аз донишҳои исломӣ, чи фикҳу чи калом ва чи тафсиру чи таърихро намеёбанд, магар ки он ба нахв ниёзманд аст. Бештари усули фикҳ ва масъалаҳои онро бар асоси илми эъроб ривоят меkunанд ва тафсири саршор бо ривоятҳои Сибавайху Ахфаш, Кисоиву Фарроъ ва дигар нахвиёни басриву кӯфист... Ниёзи мусулмонон ба шинохти гуфтори араб ва шафқату меҳрубонӣ ба хидматгузорони адаб маро водор намуд, ки дар робита ба эъроб китобе иншо намоям, ки ҳама бобҳоро фаро гирад ва ба гунае мураббаъ бошад, ки роҳи дурро бо камтарин талоше паймоянд» [2, 32-30].

Мавриди зикр аст, ки дар таърих на ҳама донишмандон ин гуна таълифоти мухтасарро дар робита ба нахв ва илмҳои дигар хуб мепазируфтанд. Аз ҷумла, Ибни Халдун аз афзоиши мухтасар дар ҳар илм нигаронӣ намуда, онро мояи бесаводшавӣ шуморидааст. «Бештари мутааххирин ба ихтисору кӯтоҳнамоии илмҳо пардохтаанд, ки ин балогатро халалдор ва дар дарки маъно мушқил эҷод меkunад. Гоҳе китобҳои асосии калонҳаҷми тафсиру баёнро ба хоҳири азёднамӯи мухтасар намудаанд, чунончи ин равишро Ибни Ҳочиб дар фикҳу усули фикҳ, Ибни Молик дар нахв, Хунҷӣ дар мантиқ ва ғайра иҷро кардаанд. Ин равиш дар таълим фасод ва дар таҳсил халал эҷод меkunад. Зеро навомӯз ҳанӯз омодаи қабули он чи аз илм ба ӯ гуфта мешавад, нест. Барои омӯзанда пайгирии суҳанҳои печидаи мухтасар бо оламе аз маъно ва истинботи масоил аз байни онҳо душвор мегардад, чаро ки гуфторҳои кӯтоҳро хоҳ-нохоҳ мушқил дармеёбем ва барои дарки онҳо вақте сарф мегардад. Ҳамзамон, малакаҳои аз фарогирии ин мухтасарҳо бадастомада ба малакаҳои, ки аз китобҳои калонҳаҷм ба даст меояд, баробар шуда наметавонад» [6, 531].

Бо тақия ба таҳлилу омӯзиши мухтасари китобҳои мухтасари нахвӣ метавон онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим кард: 1) асарҳое, ки донишмандон бевосита ба таври мухтасар таълиф кардаанд, ба монанди китоби «Муқаддима фи-н-нахв»-и Халфи Аҳмар; 2) асарҳое, ки дар асл ё аз ҷониби муаллиф ва ё аз ҷониби донишманди баъдӣ, аз ягон китоби дигар ихтисор карда шудаанд, ба монанди «Ал-унмузач»-и Замахшарӣ, ки мухтасари

китоби дигари $\bar{y}$ - «Ал-муфассал фи санъат-ил-эъроб» мебошад [8] ва «Ихтисор-ул-муфассал фи санъат-ил-эъроб», ки ба қалами Шамсиддин ибни Муҳаммад ибни Юсуфи Қунавӣ тааллуқ дорад.

Чи тавре ишора шуд, «Ал-муфрад ва-л-муаллаф» аз асарҳои мухтасари Замахшарӣ дар наҳв буда, аз нигоҳи таърихи таълиф баъд аз «Ал-муфассал фи санъат-ил-эъроб» ва «Ал-Унмузаҷ фин-наҳв» қарор дорад. Замахшарӣ китобро ба ду баҳши асосӣ тақсим намудааст, ки дар аввал дар мавриди вазифаҳои хусусиятҳои морфологии калима баҳс менамояд ва дар дувумӣ вазифаҳои синтаксисии калимаро ба таҳрир мекашад. Номгузори китоб низ аз ҳамин гуна тақсим манша мегирад, чаро ки истилоҳи муфрад дар ин ҷо ифодагари ҳолатҳои грамматикӣ калима дар алоҳидагӣ ва муаллаф баёнгари ҳолатҳои грамматикӣ калима дар зимни ибораву ҷумла мебошад. Муаллиф пас аз мукаддимаи кӯтоҳе дар ин асар ба тақсими ҳиссаҳои нутқи арабӣ ба се гурӯҳ: исм, феъл ва ҳарф мепардозад. Сипас исмро ба ому хос, ифодагари зоту ифодагари сифат тақсим карда, ҳамзамон, ба хусусиятҳои эъробпазириву эъробнопазирӣ, муайяниву номуаянӣ ва чинсияту шумора доштани он ишора месозад. Дар мавриди феъл бошад, муаллиф аввал ба баёни замон, мондагиву гузарандагӣ ва тому ноқис будани он машғул гашта, сипас муърабу мабнӣ ва маълуму маҷхул будани онро шарҳу тавзеҳ медиҳад. Дар қисмати аввали асар муаллиф ҳарфро ба омил (таъсиргузор)-у ғайриомил (таъсирногузор) ҷудо намуда, таъкид месозад, ки ҳарф хусусияти дигаре надорад.

Қисмати дувуми асар «Муаллаф» номгузорӣ шуда, дар он Замахшарӣ нӯх мавридиро овардааст, ки калима дар зимни ибораву ҷумла бо калимаи дигар ҳамнишин мегардад. Мавридҳои нӯхгона ба гунаи зайланд: 1) таркиб аз ду исм: мубтадову хабар, музофу музофун илайҳ, мавсуфу сифат ва ғ.; 2) таркиб аз феълу исм: феълу фӯил, феъл бо мафъул, феъл бо ҳол ва ғ.; 3) таркиб аз ҳарфу исм: ҳиссаҳои ال бо исм ва ҳиссаҳои нидо бо мунодо; 4) таркиб аз ҳарфу феъл: ҳиссаҳои ڤ бо феъли замони гузашта ва ҳозира-оянда, سوف ва س бо феъли ҳозира- оянда; 5) таркиб аз ду ҳарф: ҳиссаҳои ھ, ل, و, لا ва ғ.; 6) таркиб аз ҳамнишинии калима бо ибора ва ҷумла, ки ба ду баҳш тақсим мешавад: а) изофа шудани исми замон ба ҷумла ва исми мавсул ба силааш; б) омадани ҳарф бо ибора ва

ҷумла; 7) таркиб аз ду ҷумла: ҷумлаи шарт (ҷумлаи пайрави шарт) ва ҷумлаи ҷазо сарҷумла; 8) таркиб аз ҳамнишинии як калима бо ду ҷумла: ҳиссачаҳои **إن** ва **لو** бо ҷумлаҳои шарт ва ҷазо; 9) таркиб аз ҳамнишинии ду ҷумла: якбора омадани ду ҷумлаи шарту ҷазо [7, 175-284].

«Ал-Муфрад ва-л-муаллаф» дорои хусусиятҳои зер мебошад:

1) Кӯтоҳу муҷазбаёнӣ ва дар навбати худ саҳлу осон будани таъбир аз хусусиятҳои асосии ин асар аст. Муаллиф дар асар танҳо масъалаҳои асосии нахвро оварда, аз тазаққури масоили фаръӣ худдорӣ кардааст;

2) Шумораи шохид (далел)-и нахвӣ дар асар бисёр кам аст. Чунончи дар он 14 шохид оварда шудааст, ки аз ин 9 оят, ду байти шеърӣ, як сухан аз Умар ибни Хаттоб (р) ва ду масал иборат мебошад;

3) Муаллиф аз зикри лаҳҷаҳо низ то ҷойе худдорӣ намудааст;

4) Бештари истилоҳоти ин асар ба истилоҳоти мактаби забонишинии Басра мувофиқат мекунад;

5) Муаллиф то ҷойе аз овардани масъалаҳои ихтилофӣ худдорӣ кардааст. Ҳарчанд дар асар 11 масъалаи ихтилофӣ оварда шуда бошад ҳам, муаллиф аз зикри андешаҳои нахвиёни дигар худдорӣ карда, танҳо дидгоҳи худро дар он маврид зикр намудааст [7, 191-192].

Ҳарчанд дар таълифи ин асар равише, ки Замахшарӣ дар навиштани «Ал-Муфассал фи санъат-ил-эъроб» ва «Ал-Унмузач фи-нахв» ба қор бурдааст, дида шавад ҳам, вале боз ин асар бо муҷазбаёнӣ, услуби шево ва масъалагузорӣ аз ду китоби аввалӣ тафовут дорад. Ҳамзамон бо ин, агар донишмандон таълифи «Ал-Муфассал фи санъат-ил-эъроб»-ро эҳёи дубораи «Ал-китоб»-и Сибавайх ва марҳилаи наво дар таълифи китобҳои нахвӣ шуморанд [1, 103], пас, «Ал-Муфрад ва-л-муаллаф»-ро марҳилаи дигаре дар таълифи китобҳои таълимии нахв метавон шуморид. Воқеан, дар ин асар таҷрибаи тадрисию таснифӣ ва таълифии Замахшарӣ таҷассум ёфтааст. Ба ин маъно, равиши бобгузорӣ ва ҷобачонамоии масоили нахвӣ дар ин асар аз тамоми таълифоту таснифоти нахвии то ба имрӯз расидаи классикӣ фарқ дорад. Равиши таълифи ин асар иҷтиҳоди аз Замахшарӣ дар нахв ба шумор меравад, ки ба дастурҳои муосири грамматикӣ бисёр монандӣ дорад. Чунончи гуфта шуд, Замахшарӣ дар ин асар нахуст ба баёни хусусиятҳои морфологии

калима, пасон ба шарху тавзеҳи вазифаҳои синтаксисии он пардохтааст, дар ҳоле ки дар ҳеҷ асари дигари наҳвӣ ин равиш истифода нашудааст.

Вале ҷойи таассуф аст, ки ин равиш пас аз ӯ интишор наёфт ва то имрӯз низ мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст [4, 639]. Ба назари инҷониб, шуҳрат наёфтани ин асар, пеш аз ҳама, аз ноошно будани ҷунин таснифу тартиб барои донишмандони гузашта маншаъ мегирад.

Хулоса, «Ал-Муфрад ва-л-муаллаф» ибтикор ва иҷтиҳоди дигаре аз донишманди форсу тоҷик Замахшарӣ буда, оғозбахши марҳилаи наве дар таълифу таълими наҳв ба шумор меравад. Асари мазкур дар баробари баёнги хидматҳои арзандаи фарзанди тоҷик дар тавсеа ва таҳкими наҳви арабӣ будан ҳокӣ аз нубуғати ин донишманд дар илми забоншиносӣ мебошад.

КИТОБНОМА

1. Исмонов К. Б. Замахшарӣ - мучаддиде дар илми наҳв // К. Б. Исмонов / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи «Заминаҳои ривочу ташаккули филологияи араб дар ҷаҳони муосир». – Душанбе, 2021. – С.102-106.
2. أبو القاسم محمود بن عمر الزمخشري. المفصل في علم العربية. دراسة وتحقيق فخر صالح قدارة. – عمان: دار عمار، 2003. – 564 ص.
3. بهاء الدين عبد الوهاب عبد الرحمن. الدراسات النحوية في بلاد فارس من بداية القرن الخامس إلى نهاية القرن السابع. – الرياض، 2008. – 814 ص.
4. خلف الأحمر. مقدمة في النحو. تحقيق عز الدين التتوخي. – دمشق: وزارة الثقافة والإرشاد القومي، 1961. – 123 ص.
5. شوقي ضيف. المدارس النحوية. – مصر: دار المعارف، 1992. الطبعة السابعة. – 375 ص.
6. عبد الرحمن بن محمد بن خلدون. مقدمة ابن خلدون. تحقيق درويش الجويدي. – بيروت: المكتبة العصرية، 1996. – 630 ص.
7. علي بن موسى بن محمد شبير. كتاب "المفرد والمؤلف" لأبي القاسم الزمخشري: دراسة وتحقيقاً // مجلة العلوم العربية. العدد الثالث والخمسون، شوال 1440. – ص. 175-284
8. علي محمد هندراوي. المختصرات النحوية: نشأتها وأغراضها ومنهجها. مجلة علوم اللغة. – القاهرة: دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، 2008. مج. 11، ع. 1. – ص. 93-125.
9. محمد أبراهيم عبادة. النحو التعليمي في التراث العربي. – الإسكندرية: منشأة المعارف. – 259 ص.

«АЛ-МУФРАД ВА-Л-МУАЛЛАФ»-И ЗАМАХШАРӢ – РАВИШИ НАВЕ ДАР ТАЪЛИМИ НАҲВИ АРАБӢ

Дар мақола муаллиф дар бораи яке аз асарҳои ношинохтани Замахшарӣ – «Ал-Муфрад ва-л-муаллаф» таҳқиқ анҷом дода, дар зимн

дар робита ба таърихи мухтасарнигорӣ дар наҳв баҳс намудааст. Ба таъкиди муаллиф, дар таърихи беи аз ҳазорсолаи забониносии араб равишҳои гуногун дар таълифи осори наҳвӣ ба майдон омадааст, ки мухтасарнигорӣ аз ҷумлаи онҳост. Аз баррасии мавзӯ бармеояд, ки «Ал-Муфрад ва-л-муаллаф» бо вижагиҳои хоси худ аз дигар китобҳои мухтасари наҳвӣ фарқ дорад, чаро ки дар таълифи он Замахшарӣ равиши махсусро ба қор бурдааст, равише, ки дар наҳви арабӣ наву ношинохта буд.

Калидвожаҳо: «Ал-Муфрад ва-л-муаллаф», наҳв, Замахшарӣ, забониносии, таълиф, иҷтиҳод, ибора, ҷумла

"АЛЬ-МУФРАД ВА-Л-МУАЛЛАФ" ЗАМАХШАРИ – НОВЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ АРАБСКОМУ СИНТАКСИСУ

В статье автор исследует одну из малоизвестных произведений Замахшари, «Аль-Муфрад ва-ль-муаллаф», где обсуждается история стенографического или же реферативного изложения произведений по грамматике. По словам автора, за более чем тысячелетнюю историю арабского языкознания были различные подходы к развитию грамматики, в том числе и к реферативному изложению. Из обсуждения предмета следует, что «Аль-Муфрад ва-ль-муаллаф» отличается от других трудов по языкознанию некоторыми особенностями, поскольку Замахшари использовал новый особый метод, который ранее не был известен в арабской грамматике.

Ключевые слова: «Аль-Муфрад ва-ль-муаллаф», синтаксис, Замахшари, языкознание, авторство, новаторство, фраза, предложение.

"AL-MUFRAD VA-L-MUALLAF" ZAMAKHSHARI - A NEW APPROACH TO TEACHING ARABIC SCRIPTS

In the article, the author examines one of the little-known works of Zamakhshari, "Al-Mufrad wa-al-muallaf", which discusses the history of the verbatim or abstract presentation of works on grammar. According to the author, for more than a thousand-year history of Arabic linguistics, there have been various approaches to the development of grammar, including the abstract presentation. From the discussion of the subject, it follows that "Al-Mufrad wa-al-mu'allaf" differs from other works on linguistics in some peculiarities, since Zamakhshari used a new special method that was not previously known in Arabic grammar.

Key words: "Al-Mufrad wa-l-muallaf", Zamakhshari, linguistics, authorship, innovation, phrase, sentence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмонов Кароматулло Бадридинович – номзоди илми филология, дотсенти кафедраи

филологияи араби Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 724025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** usmon1982.82@mail.ru. **Телефон:** (+992) 917444040

Сведение об авторе: Исмонов Кароматулло Бадридинович – кандидат филологических наук, доцент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. **E-mail:** usmon1982.82@mail.ru. **Телефон:** (+992) 917444040

Information about the author: Ismonov Karomatullo Badridinovich – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Arabic Philological Department. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. **E-mail:** usmon1982.82@mail.ru. **Phone:** (+992) 917444040

УДК:490.550.0

ТАРКИБҲОИ ПЕШОЯНДИИ УСТУВОР

ДАР «ШОҲНОМА»

Гулзода Н.

*Филиали Донишгоҳи давлатии Москва
ба номи М. В. Ломоносов дар ш. Душанбе*

Забон бахрест беканор ва саршор аз воҳидҳои устувору ноустуворе, ки барои ифодаи маъноҳои мухталифи луғавӣ ва грамматикӣ истифода мешаванд. Чи тавре ки аз унвони мақола бармеояд, дар шаклгирии ин воҳидҳои устувор пешояндҳо нақши бориз дошта, баъзан ба назар мерасад, ки дар як воҳиди таркибии устувор ду ва ҳатто аз ин зиёд пешояндҳо истифода мешаванд ва мо бидуни истифодаи пешояндҳо иброи фикру ақида ва сохтани ҷумлаҳоро тасаввур намекунем. Дар назари аввал ин таркибҳои маҷозии устувор сода ва барои пажӯиш ночиз менамоянд. Вале дар забони тоҷикӣ онҳо серистеъмол буда, зиёд ба назар мерасанд, ки тавассути такрори як ё ду воҳидҳои мухталифи луғавӣ ва алоқамандии онҳо бо васоити мухталифи грамматикӣ ҳосил мешаванд, инчунин муодили луғавӣ доранд, ки овардани ин муодилҳои луғавиро низ мавриди шарҳ қарор хоҳем дод.

Чун «Шоҳнома»-и безаволи ҳаким Абулқосим Фирдавӣ аз ҷиҳати забон бой ва ғанӣ аст, гузориши мазкур низ дар заминаи он сурат мегирад.

Қаблан лозим меояд, ки мавқеи пешояндҳои аслии забони тоҷикиро, ки бо вучуди маҳрум будан аз маъноӣ луғавӣ вазифаҳои зиёди грамматикиро дар ифодаҳои мухталифи маъноӣ бар души худ доранд, мавриди шарҳ қарор диҳем.

Ин воҳидҳои забонӣ, яъне пешояндҳои аслии микдоран зиёд нестанд, вале ҳар кадом дорои чанд маъноӣ грамматикӣ мебошанд. Масалан, пешоянди аслии **“аз”** ба замон, макон, сарчашмаи амал, соҳибият далолат кунад, пешоянди **“ба”** ба макон, таъйинот, замон ва ғайра ишора мекунад. Ҳамин тавр, пешояндҳои дигар низ дорои чунин хусусият мебошанд. Дар «Шоҳнома» байтеро бидуни истифодаи пешоянд пайдо кардан душвор аст. Масалан, дар байти зер се маротиба истифода бурдан аз як пешоянд бо маъноҳои мухталиф мушоҳида мешавад.

*Ки аз туст ҷону танам нур зи меҳр,
Чӣ парҳезӣ аз ман, эй хубчеҳр?* [13, 35]

Мусаллам аст, ки баъзе аз ин пешояндҳо ду шакли дар маъно якхела доранд. Чунончи пешоянди **“аз”** шакли **“зи”** низ дорад, ки бештар бо тақозои вазн дар назм истифода мешавад ва ин шакл агар пеш аз ҷонишинҳои ишоратии **“ин”**, **“он”** ё ҷонишини шахси сеюми танҳо - **“ӯ”** ояд, дар шакли **“з-ин”**, **“з-он”**, **“з-ӯ”** истемол шуданаш бисёр ба чашм мерасад:

*Манӣ кард он шоҳи яздоншинос,
Зи Яздон бупечиду шуд носипос.* [11, 65]

*Бишуд зӯр аз он марди зӯрозмоӣ,
Зи болои асп андар омад ба пой.* [12, 95]

Барои тасдиқи он, ки пешояндҳо бо ашқоли мухталифи худ дар «Шоҳнома» доираи истемоли густурда доранд, овардани порчаеро аз пушаймонӣ ва афсӯс хӯрдани Афросиёб, ки дар он дар шаш маврид пешояндҳои гуногун истифода шудаанд, зарур мешуморем:

*Нигаҳ кард Афросиёб аз қарон
Чунин гуфт бо номвар меҳтарон,*

*Ки гар то шаб ин ҷанг ҳам з-ин нишон
Миёни далерону гарданкашон
Бимонад, намонад саворе ба ҷой,
Набоист кардан бад-ин разм рой.* [12, 178].

Дар як байт аз ду шакли як пешоянд истифода кардан дар «Шоҳнома» зиёд ба чашм мерасад, ки ин ҳам ба талаби назм мувофиқ аст. Масалан, дар байти зер ду шакли як пешоянд – “аз” ва муродифи мутлақи он “зи” истифода шудааст:

*Ҷаҳон гуфти аз диръу аз ҷавшан аст,
Ситора зи нӯки синон равшан аст.* [12, 120].

Дар мисраи якуми байт шакли “аз”, ки ду маротиба истифода шудааст, тобиши аз чизе иборат будани чизеро ифода кунад, дар мисраи дуюм шакли “зи” сарчашмаи амалро нишон медиҳад.

Дар байти зер бошад, дар мисраи аввал *ифодаи “аз ӯ”* дар забони муосир ба пешоянди “ба”, яъне “ба ӯ” мувофиқ аст, дар мисраи дуюм бошад, шакли ихтисори “аз” бо ҷонишини “ӯ” – “з-ӯ”, яъне “аз ӯ” - “аз вай” барои ифодаи тобиши сарчашмаи амал истифода шудааст:

*Бихандид аз ӯ Рустами пилтан,
Шуда тира з-ӯ чашии он анҷуман.* [12, 35]

*Чунин дод посух, ки ман Рустамам,
Зи Дастони Сомам, ҳам аз Найрамам* [12, 63]

*Зи фарзанди кушта бупечад дилам,
Замон то замон ҷон зи тан бугсилам* [12, 42].

Дарвоқеъ, дар баробари дигар воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла пайвандакҳо¹ пешояндҳо низ шаклҳои гуногун дошта метавонанд. Махсусан, дар назм барои риояи вазн ба ҷойи

¹ Ихтисори пайвандакҳо дар «Шоҳнома» хеле зиёд аст: масалан, “в-ар” ба ҷойи “ва агар”, “в-аз” ба ҷойи “ва аз”, “к-он” ба ҷойи “ки он” ва ғ.

“аз”шакли “зи” истифода мешавад. Бо тақозои қавоиди талаботи назм ба ҷойи пешоянди “ба” омадани “бар” (худи “бар” пешоянд аст, яъне дар аксар маврид “ба” ва “бар” ба ҷойи якдигар омада метавонанд) ва “бад” дар «Шоҳнома» истисно нест:

*Бишуд тез бо лашқари гуриён,
Бад-он суд ҷустан сар омад зиён [12, 154].*

*Пазирем бар шаҳри Мозандарон,
Бубахшем бар кехтару меҳтарон [12, 96].*

*Бигуфтам, ки чандон бар ин барниҳам,
Ҳама некуиҳо ба духтар диҳам [12, 37].*

“Бар”- и дуоим дар ин байт пешоянд набуда, балки ҳамгуни он – натиҷа, ҳосилро ифода мекунад. Аммо дар ду байти зер “бар” бар ивази “ба” омадааст:

*Чунин аст фармони ҷархи баланд,
Ки бар бегуноҳон наёяд газанд [12, 45].*

*Чу хоҳӣ, ки пайдо кунӣ гуфтугӯй,
Бубояд задан сангро бар сабуй [12, 45].*

Дар як мисраъ истифодаи ду шакли пешоянди “ба” низ бисёр ба назар мерасад:

*Сипар бар сару теги ҳиндӣ ба мушт,
Аз он номдорон ду баҳра бикушт [12, 178 (8)].*

Инчунин шакли «або» (бо) ба ҷойи шакли “ба он”-“бад-он” низ аз истёсмол истисно набудааст.

*Або Раҳи бар хира пайкор қард,
Бад-к-ӯ сари хуфта бедор қард [12, 61].*

*Ҳамегашт Авлод дар марғзор,
Або номдорон зи баҳри шиқор [12, 69].*

*Ки то бингарад, к-ӯ чи мард аст хвад,
Або ӯ зи баҳри чӣ кардаст бад [12, 69].*

Ҳамин тавр, мо дар «Шоҳнома» пешоянди «дар»-ро дар шакли «андар» зиёд вомехӯрем:

*Ҳамоно, ки бахиоии Кирдгор
Фароз омадаст **андар** ин рӯзгор [12, 58].*

*Саросар суханҳо ҳама бозгӯфт,
Суханҳо, ки рафта буд **андар** нуҳӯфт [12, 36] .*

*Ту Хуриед гӯфтӣ ба банд **андар** аст,
Ситора ба ҳамми каманд **андар** аст [12, 67].*

Дар байти охир “**андар**” ду даъфа ба манои “**баста шудан**” омадааст, ки ин гуна истеъмол шудан шоҳиди сервазифа будани он аст.

Пешоянди “**андар**” дар дохили таркибҳои устувори маҷозӣ низ ба таври васеъ кор фармуда шудааст:

*Сад **андар** сад ин дашт ҷойи ман аст,
Баланд осмонаш ҳавои ман аст. [12, 63]*

Масалан, бо воҳидҳои якхелаи луғавӣ, ки бештар бо луғатҳои соматикӣ сохта мешаванд, дар сохтани чунин таркибҳои устувор бештар пешояндҳои “**ба**” ва баъзан “**то**” ба кор меравад:

сар то сар – пурра, батамом, ҳамагӣ. Ин таркиби пешояндӣ дар шакли мураккаб бо ёрии миёнванди “**о**”, аз такрори як калима маҷозан зиёд истифода шудааст ва ашқоли зиёди дигари он мисли *сар то но, сар то ба но, сар то ба сар, аз сар то но, аз сар то ба но (саросар, саропо)* ва ғ. низ вомехӯрад,

*Чу туркон шуниданд гӯфтори ӯй,
Саросар сӯйи разм карданд рӯй.
Далерони Эрон саросар сарон
Ба даст андарун гурзҳои гарон [12, 154] .*

На шоҳаи бимонему не лаишараи,
Бигирем **сар то ба сар** кишвараи [12, 46 (поварак)].

Саросар суҳанҳо ҳама бозгӯфт,
Суҳанҳо, ки рафта буд **андар** нӯҳгӯфт [12, 36].

Чу ин достон **сар ба сар** бишнави,
Беҳ ояд туро гар ба зан награвӣ [12, 47].

Бад-ӯ гӯфт модар, ки «Ин рой нест,
Туро бо ҷаҳон **сар ба сар** пой нест» [11, 94].

Биёбон ҳама **сар ба сар** бингарид,
Ҷуз аз тирагӣ шаб ба дида надид [12, 61].

Вожаҳои мураккаби “**яксар**” ва “**яксара**”-ро муродифи
ифодаҳои “**саросар**”, “**сар ба сар**” ва “**сар то сар**” шумурдан хато нест:

Битобид з-он сон зи бурҷи бара,
Ки гетӣ ҷавон гаит аз ӯ **яксара** [11, 46].

Кашидаи саропой **яксар** дувол²,
Сипаҳбад бурид он сари беҳамол [11, 51].

Дар забони тоҷикӣ таркибҳои пешояндии маъмул, ки
аксари онҳо дар “Шоҳнома” вохӯранд ва дар ороиш ва
рангорангии нутқ аҳамияти зиёд доранд, кам нестанд, Масалан:

даст ба даст – ҳамроҳ, якдилона, бо ҳам мувофиқ;

кифт ба кифт – якҷоя;

шона ба шона – муташаккилона;

рӯ ба рӯ – ошкоро, мустақим;

пушт ба пушт – аз ҳам ҳимоят кардан;

мӯ ба мӯ – дақиқкорона;

тан ба тан – як ба як;

зону ба зону – мустақим;

гардан ба гардан – якҷоя, дӯстона;

² Дувол: 1) макр ҳила, фиреб; 2) тасма, миёнбанд

по ба по – баробар рафтан;
қадам ба қадам – пайваста, бодикқат ва ғ.

Аммо инро низ қайд кардан бамаврид аст, ки чунин таркибҳои пешояндӣ бо қабати луғавии вожаҳои марбут ба табиат низ шаклگیرӣ менамоянд, ки маъноӣ маҷозӣ доранд ва воситаҳои грамматикӣ дар онҳо мухталиф аст. Масалан, бо калимаҳои ифодакунандаи замон чунин таркибҳои пешояндиро, чи дар забони адабии муосир ва чи дар “Шоҳнома” мушоҳида кардан имконпазир аст:

рӯз то рӯз – торафт, рафта-рафта, ба тадрич;
рӯз ба рӯз – пайваста, мудом, рафта-рафта, ба тадрич;
Хуриш додашон андаке ҷонсипуз,
*Бад-онро гузоранд **рӯзе ба рӯз**.* [12, 48 (поварак)]

Ҳамин тавр, шаклҳои устувори **рӯз то шаб** – мутассил, бетанаффус; **рӯзу шаб** – ҳама вақт, пайваста; **шабу рӯз** – беист, бидуни танаффус; **рӯз то ба шаб** – беист, тамоми рӯз;

Қабати луғавии ифодакунанди макон низ бо ёрии воситаҳои мухталифи грамматикӣ дар сохтани таркибҳои устувори пешояндӣ фаъоланд. Масалан, таркибҳои устувори пешояндии зерин, ки чи дар гуфтугӯӣ ва чи дар нутқи хаттӣ, инчунин дар “Шоҳнома” низ мушоҳида манамоем, дар рангорангии нутқ нақши барҷаста дошта метавонанд:

Аз карон то карон – тамоми ҷой, ҳама ҷойи чашмрас;
*Супурд он чи дид **аз карон то карон**,*
Ба Аржанг – солори Мозандарон [12, 48].
“**дар ба дар**” – дар ҳама ҷой
*Бигуфташ ба роз ин суҳан **дар ба дар**,*
Ки душман чи сода ҳама бо писар [12, 48].
дашт ба дашт – масоҳати зиёд, роҳи дуру дароз;
сахро ба сахро – масофаи дуру дароз;
кӯҳ ба кӯҳ – оворагӣ, гаштугузори роҳи дур
аз замин то осмон – масофаи зиёд

Дар чунин таркибҳои устувори пешояндӣ санъатҳои бадеии **муболиға, истиора ва игроқ** ҷойи намоёнро ишғол мекунанд, ки ин ба хусусияти фразеологизмҳо пурра мувофиқат мекунад.

Чунин таркибҳоро мо дар шакли **дашту сахро, кӯху дашт, кӯху сахро, замину осмон** ва монанди инҳо мушоҳида карда метавонем. Масалан, “**дару дашт**” ки таркиби маҷозӣ аст ва тавассути он санъати бадеии муболиға истифода шудааст:

*Дару дашт шуд нур зи гарди савор,
Пароканда ғаштанд бар кӯху ғор [12, 48].*

Сурат гирифтани чунин алоқамандӣ дар таркибҳои устувори соматикӣ бидуни пешоянд, вале тавассути воситаи дигари грамматикӣ, яъне пайвандаки пайвасти “–у” имкон дорад.

Афту андом, дасту пой, пӯсту устухон, даҳану дандон, рағу пай, ришу фаш, тану туш, сару сина, лабу дандон, лабу даҳон, забону дандон, шаклу башара, дилу чигар, дилу гурда ва ғ.

Таркибҳои мавҷуданд, ки як ҷузъи онҳо агар вожаи соматикӣ, яъне унвони узви бадан бошад, ҷузъи дигар метавонад исми маънӣ бошад ва доираи истеъмоли чунин таркибҳои устувори маҷозӣ дар забони тоҷикӣ хеле густурда аст: **сару савдо, дилу ният, дасту доман.**

Ҷузъҳои дар таркибҳои амсоли **мақсаду маром, майлу хоҳиш** умеду орзу, **ишқу муҳаббат, талабу даъво, саъю кӯшиш** ва ғ. хусусияти муродифӣ доранд, яъне аз ду шакли муродифии як калима бо мақсади рангорангӣ ва таъсирбахшии нутқ, инчунин услуб якҷоя, муштарак истифода мешаванд.

Асосҳои феълӣ дар сохтани таркибҳои муродифии **даву тоз, гиру дор, раву о, шину хез, хӯру хоб, доду гирифт** ва ғ. фаъоланд. Вале баъзан ҷузъи дуюм маъноӣ луғавӣ надорад ё дошта бошад ҳам, аз маъноӣ аслии худ дур рафтааст: **даву ғеч, тану туш, пову пар, гиру мон, заду хӯрд, дам ба дам, такрор ба такрор, рӯз то рӯз, пай дар пай, сол то сол, аср ба аср** ва ғ.

Таркибҳои устувори гуногун, ки ҷузъҳои луғавиашон муносибати тазодӣ дошта, воситаи алоқаашон як пешоянд аст, чи дар нутқи хаттӣ ва чи дар нутқи шифохӣ серистеъмоланд. Дар ташкили чунин таркибҳои устувор ба ҳайси алоқии грамматикӣ бештар пешоянди “**то**” истифода мешавад. Ин таркибҳои бештар барои ифодаи ҳаҷму миқдор истифода мешаванд: **сар то по** – батамом (*таркиби мазкур ашқоли “саропо”, “ аз сар то по”, “аз сар*

то ба по” низ дорад); **шаб то рӯз** – пайваста, беист; **то саҳар** – ишора ба замони тӯлонӣ; **пагоҳ то бегоҳ** – мунтазам; **зан то мард** – ҳама; (зану мард), миқдори тахминӣ; **хурд то калон** – ҳама; (хурду калон)

Чунин қабатҳои таркибан устувор бо ҷузъҳои луғавии классикии зерин:

кеҳу меҳ кеҳтару меҳтар майманаву майсара чину мочин ғарбу шарқ чанубу шимол	тағу рӯ тағу тор болову поён бахру бар замину осмон боғу роғ
---	---

дар “«Шоҳнома»” аз доираи истеъмол берун нестанд.

Бо воҳидҳои гуногуни луғавӣ, ки бо ду пешоянд сохта шуда, тобишҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд, дар “Шоҳнома” дар шакли густурда вохӯрдан имконпазир аст: **аз шаб то саҳар** – ба замон далолат мекунад ва ин ҷо ишора шудааст ба муддати дароз; **аз маймана то майсара** – ишора ба макони паҳновар, сервусъат; **аз машрик то мағриб** – ишора ба макони сервусъат; **аз хурд то калон** – тамоми мардум; **аз пир то ҷавон** – саросар, пурра, ҳама; **аз пир то барно** – ҳама, батамом; **аз зан то мард** – ҳама; **аз худӣ то бегона** – саросар, пурра.

Дар як мақолаи ҳаҷман на чандон калон ҳамаи он чизи лозимии ба гуфтан зарурро ҷойгир намудан аз имкон берун аст. Баҳси мо дар хусуси воҳидҳои пешояндии устувор ва ҳолатҳои истифодаи ин пешояндҳо ба ҳайси васоити грамматикӣ ногузир идома хоҳад ёфт ва он чи, ки ин ҷо рӯйи коғаз оварда нашуд, гуфта хоҳад шуд.

КИТОБНОМА

1. Арзуманов С. Д., Ахрори Х. А., Бегбуди М. М. Русско-таджикский словарь / С. Д. Арзуманов, Х. А. Ахрори, М. М. Бегбуди. – М.: Русский язык, 1985. – 213 с.
2. Даль Владимир. Пословицы и поговорки русского народа / Владимир Даль. – М.: Эксмо-пресс, 2000. – 617 с.
3. Калонтаров Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими / Я. И. Калонтаров. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.

4. Калонтаров Я. И. Мудрость трёх народов. / Я. И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 430
5. Луғати мухтасари тоҷикӣ-русӣ (Краткий таджикско-русский словарь). – Душанбе: Маориф, 1988. – 494 с.
6. Молоткова А. И. Фразеологический словарь русского языка. / А. Молоткова И. – М.: Русский язык, 1978. – 543 с.
7. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологии забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ (Фразеологические единицы современного литературный язык с арабскими лексическими элементами) / М. Муслимов – Душанбе, ТНУ, 2009. – 188 с.
8. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка. / А. Г. Назарян. – М.: Высшая школа, 1976. – 320 с.
9. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 952 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 2. М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 952 с.
11. Немецко-русский фразеологический словарь. – М.; Русский язык, 1975. – 213 с.
12. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.1. / Абулқосим Фирдавсӣ – Душанбе: Адиб, 1987. – 477 с.
13. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.2. / Абулқосим Фирдавсӣ – Душанбе: Адиб, 1987. – 320 с.
14. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.3. / Абулқосим Фирдавсӣ – Душанбе: Адиб, 1987. – 320 с.
15. Хушенова С. В. Изафетные фразеологические единицы таджикского языка. / Хушенова С. В. – Душанбе: Дониш, 1971. – 190 с.
16. Шанский Н. М. и др. 700 фразеологических оборотов русского языка. / Н. М. Шанский. – М.: Русский язык, 1982. – 11 с

ТАРКИБҲОИ ПЕШОЯНДИИ УСТУВОР ДАР «ШОҲНОМА»

Дар мақола сухан дар бораи сохт, маънои луғавӣ ва грамматикӣ таркибҳои устувори забонӣ меравад, ки аз калимаҳои мустақил ва пешояндҳои аслии шакл гирифтаанд ва дар забони тоҷикӣ доираи истеъмолати густурда аст. Маводи мақоларо аслан ашъори “«Шоҳнома»”-и Фирдавсӣ ташиқ медиҳад. Пас аз муқаддима, ки дар он оид ба бартарӣ ва бойгари таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ сухан меравад, муаллиф аз пешояндҳои аслии забони тоҷикӣ ёдовар шуда, дар бораи аҳамият ва дорои маъноҳои грамматикӣ будани таркибҳои мазкур тавқуф менамояд. Муаллиф инчунин қайд менамояд, ки истифодаи ин таркибҳои устувор дар назм ва наср фарқ мекунад. Қайд карда шудааст,

ки дар тӯли таърих баъзе аз пешояндҳо ба тағйири шаклӣ рӯ ба рӯ шудаанд. “Устувор” номидани таркибҳои мазкурро муаллиф вобаста ба он меҳисобад, ки онҳо шаклан кам тағйир меёбанд. Ҳар таркиб метавонад муодили лугавии худро дошта бошад. Муаллиф барои тасдиқи фикр муодили лугавии баъзе таркибҳоро номбар менамояд. (Масалан, **зону ба зону** – мустақим; **рӯз то шаб** – муттасил, бетанаффус ва ғ.) Муаллиф дар бораи таркибҳои ҷуфтистеъмол сухан ронда, аҳамияти онҳоро дар рангорангии нутқ таъкид менамояд. Таъкид карда шудааст, ки баъзан ду ҷузъи муносибати муродифидошта якҷоя истифода мешаванд ва ҳусни баён, нурқуввати онро таъмин менамоянд. Мақола барои тақмили дониши забони муҳассилин, инкишофи нутқи онҳо нурро мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: забон, воҳид, таркиб, пешоянд, устувор, грамматика, маънои асли, лугавӣ, муодил, серистеъмол, «Шоҳнома», шакл, ҷузъ.

УСТОЙЧИВЫЕ ПРЕДЛОЖНЫЕ СОЧЕТАНИИ В «ШАХНАМЕ»

В статье рассматриваются структура, лексико-грамматическое значение устойчивых языковых компонентов, образованных из самостоятельных слов и первообразных предлогов и их широкое использование в таджикском языке. Материал статьи основан на стихах Фирдоуси из его «Шахнаме». После введения, в котором рассматриваются преимущества и богатство лексической структуры таджикского языка, автор упоминает первообразные предлоги таджикского языка и подчеркивает важность и грамматическое значение этих компонентов. Автор также отмечает, что использование этих устойчивых составов в стихах отличается от прозы. Следует отметить, что на протяжении всей истории некоторые из предлогов претерпели изменение формы. Автор считает эти соединения «устойчивым» из-за того, что они редко меняют свою форму. У каждой композиции может быть свой лексический эквивалент. Автор перечисляет лексические эквиваленты некоторых компонентов для подтверждения идеи (Например, колено к колену - прямое; день и ночь - непрерывное, безостановочное и т. д.) Автор рассказывает о парных составах и подчеркивает их важность в разнообразии речи. Иногда подчеркивается, что два компонента синонимичных отношений используются вместе и обеспечивают красноречие, его силу. Статья в полной мере способствует развитию языковых навыков и речевого развития учащихся.

Ключевые слова: язык, единица, композиция, предлог, стабильный, грамматика, исходное значение, лексический, эквивалент, пригодный для использования, *Shahnameh*, форма, компонент.

PREPOSITIONAL COMPOSITIONS IN "SHAHNAMA"

The article examines the structure, lexical and grammatical meaning of stable linguistic components formed from independent words and original prefixes, and their widespread use in the Tajik language. The material of the article is based on the verses of Ferdowsi "Shokhnoma". After the introduction, which examines the advantages and richness of the lexical structure of the Tajik language, the author underlines the original prefixes of the Tajik language and emphasizes the importance and grammatical meaning of these components. The author also notes that, the use of these enduring works in poetry is different from prose. It should be noted that throughout the history, some of the prefixes have undergone a change in shape, and the forms called "edar" and "edun" are used as examples to support the idea. The author considers these compounds "stable" due to the fact that they rarely change their shape. Each composition can have its own lexical equivalent. The author lists the lexical equivalents of some of the components to support the idea. (For example, knee to knee - straight; day to night - continuous, non-stop, etc.) The author talks about the composition of the pair and emphasizes their importance in the diversity of speech. It is sometimes emphasized that the two components of a synonymous relationship are used together and provide eloquence. The article is important in terms of depth and fully contributes to the development of language skills and speech development of students.

Keywords: language, unit, composition, preposition, stable, grammar, original meaning, lexical, equivalent, usable, Shahnameh, form, component.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулзода Н. - номзоди илми филология, муаллими калони кафедраи «Лингвистика»-и филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М. В. Ломоносов дар ш. Душанбе. E-mail: gulzod49@mail.ru; тел. 93 515 56 01.

Сведения об авторе: Гулзода Н. Д. - кандидат филологических наук, ст. преподаватель кафедры «Лингвистики» филиала МГУ им. М.В.Ломоносова в г. Душанбе. E-mail: gulzod49@mail.ru; тел.: 93 515 56 01.

The information about author: Gulzoda N. – Candidate of Philological Sciences, Art Lecturer at the Department of Linguistics of the branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov, Dushanbe. e-mail: gulzod49@mail.ru; mob. 93 515 56 01.

СТРУКТУРНО-ВАЛЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ ÄRGERN,
SICH ÄRGERN (ГНЕВАТЬСЯ) В ТАДЖИКСКОМ И
НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Бобоева М., Ҳикматов Ч., Абдуллоева Р.

Таджикский технический университет имени М. С. Осими

В настоящей статье под понятием валентности глагола понимается «обусловленная его семантикой способность сочетаться с определенным кругом актантов, детерминирующая их семантику, количество, характер (обязательный / факультативный), способ и форму выражения» [2, 85-86]. Глагол, сочетаясь со своими актантами, формирует валентностную структуру, которая представляет валентностный вариант глагола. Валентностный потенциал глагола состоит из совокупности всех валентностных вариантов глагольной лексемы. «Валентностные варианты глаголов, выражающих одну содержательную структуру, объединяются в определенный валентностный тип» [2, 104].

Глаголы становления эмоционального состояния обозначают, что субъект приходит в какое-либо эмоциональное состояние. Класс таджикских глаголов «барангехтан, шиддат ёфтан, авҷ гирифтан, баланд шудан, шиддат гирифтан» имеют в немецком языке следующие аналоги: *reizen, aufbringen, aufregen, aufreizen, ergrimmen, erzürnen, echauffieren, provozieren, hochbringen, zecken, zergen, angreifen, beeinträchtigen, erschöpfen, verstimmen, irritieren, nervössein, nervös werden, ärgern, erbosen, erbosensich, böse sein, böse werden, wüten, geifern, m.e. разгорячиться, разбушеваться, приходиться в ярость* [1, 112].

Чаще всего эти глаголы, так как они в изучаемых языках подчеркивают состояние предмета (субъекта), используются в двучленных структурах, распределенных необязательными понятиями со значениями причины или степени возбуждения.

Состояние возбуждения, раздражения, вызванное недовольством, неудовлетворенностью кем-либо, чем-либо и эмоциями, связанными с этим чувством, ощущением, обозначаются в таджикском языке глаголами: *ба хашм омадан, ба қаҳр омадан, хашмгин шудан, ба ғазаб омадан, шӯридан*, а в немецком языке глаголами – *trüben, wüten, zürnen, ärgern sich, verärgern, empören, züchtigen* - возмущаться (чем-либо)

негодовать на кого-либо, против (чего-либо), проявлять возмущение (негодование, гнев), кипеть гневом (негодованием, возмущением, недовольством, злобой) [1, 113].

Согласно словарю синонимов немецкого языка, глагол **ärgern** имеет следующие синонимы: *erregen, aufbringen, aufregen, belästigen, brüskieren, empören, entrüsten, erbozen, foppen, hänseln, kränken, necken, plagen, provozieren, quälen, reizen, schikanieren, verärgern, verstimmen, föppeln (geh), erzürnen, peinigen, verdrießen (ugs), auf die Nerven gehen*. [3, 108]:

По словарю валентности немецких глаголов Хельбига и Шенкеля глаголы *ärgern* и *sich ärgern* имеют следующие формулы [4, 190]

ärgern :

I) *ärgern*2 (V1= jemanden in Ärger versetzen).

II) *ärgern* → Sn/NS *daß* /Inf, Sa.

III) Sn → keine Selektionsbeschränkungen (*Der Junge, der Hund, das Institut, des Kindes, das Brüllen* ärgert ihn).

NS → Act (*Daß sie nicht kommt*, ärgert ihn).

Inf → Act (*Ihn zu sehen* ärgert ihn).

Sa → + Anim (Er ärgert *das Kind, die Katze*).

Согласно словарю синонимов немецкого языка, глагол **ärgern sich** имеет следующие синонимы: *ärgerlich sein/ werden, sich aufregen, böse sein/ werden, brüskieren, sich empören, sich entrüsten, sich erbozen, sich erregen, wütend sein/ werden, zornig sein/ werden, ergrimmen, sich erzürnen, grollen (ugs)* [3, 108]

sich ärgern:

I) *sich ärgern* 1+(1) =2 (V2= verärgert sein)

II) *sich ärgern* → Sn, (pS/NS **daß**/Inf).

III) Sn → Hum (*Die Frau* ärgert sich).

p = über,

pSa → keine Selektionsbeschränkungen (Er ärgert sich *über den Kollegen, über das Auto, über das Schwimmen*).

NS → Act (Er ärgert sich, *daß er ihn nicht getroffen hat*)

Inf → Act (Er ärgert sich, *ihn nicht getroffen zu haben*)

Формула свидетельствует о том, что в конструкцию данного глагола входят одушевлённое существо – как обязательный компонент, а предлог, придаточное предложение и инфинитив – выступают в качестве факультативных актантов. Следствие причины также наблю даются с данным глаголом.

В качестве одушевлённого существа приведём следующие примеры:

... хусусан, Арбоб Рӯзиро, *Besonders ärgerte es den*
ки калонтарин судхӯрони *Arbob Rusi, den größten Wucherer*
деҳаҳои Сангсабз ва Бӯлмахӯрон *der Dörfer Sangsabs und*
буд, **ба ғазаб овард** (А.С.,105) *Bulmachuron (T.W.,169)*

Адам **отаиш** шуд, ки ӯ *Adam ärgerte sich, daß sie*
кушод шикамаширо ба худ *offenbar den Bauch einzog*
мекашид (Б.М.) *(I.S.,13).*

Қоришикамба аз суханони *Die letzten Worte des*
охирини сартарош **қадре ба** *Barbiers hatten Kori-Ischkamba*
ғазаб омад (А.С.,7) *verärgert (T.W.,11)*

В последнем примере в немецком предложении не наблюдается мера обиженности, чего нельзя сказать о таджикском варианте. Сравните: **қадре ба ғазаб омад**.

Предлог *über* используется при указании на причину:

Ба ман бисёр **алам мекард**, ки ин *Ich ärgerte mich sehr über mein*
ҳама нобарори қор аз *ungeschiktes Benehmen*
бетартибии худам рӯй дода буд *(T.W.,24)*
(А.С.,17)

Вақте ки дар бораи он *Wenn ich daran denke, wie*
фикр мекунам, ки чи тавр *unbeholfen, wie unglücklich ich da*
оҷизона ва бадбахт ман он ҷо *stand, ärgere ich mich über das*
меистодам, ба он духтараке, ки *kleine Mädchen, das ich war, und*
ман будам, **ғазабам меояд** ва *ein wenig ärgere ich mich auch*
ҳатто то ҳол аз худам каме **дар** *über mich heute (I.B.,10)*
ғазаб ҳастам (Б.М.)

Ҳаво бисёр гарм буд, вай *Es war heiß, sie eilte sich, wozu*
саросема буд, аз роҳгузарон **ба** *- dauernd war jemand im Weg, auf*
ғазаб меомад, аз ҳар яки онҳо *den vorstädtischen Trottoirs, also*
(Б.М.) *ärgerte sie sich über die Passanten,*
über jeden einzelnen (S.J.,137)

Следующие примеры указывают на определённый отрезок времени:

Вай **ҳамеша** ба ғазаб меояд, *Er ärgerte sich immer, wenn*
вақте ки ягон кас дер монад *jemand sich verspätet (I.N.,59)*
(Б.М.)

Аммо сию як танга, ки *Es hat mich nur geärgert, daß*
бе сабаби маълум ба болои як *Sie ohne jeden Grund zu den*

ҳазору сесаду шасту нӯҳ *eintausenddreihundertneunundsechzig*
танга зам карда, маблағи *Tanga noch einunddreißig Tanga*
қарзи маро ба як ҳазору *hinzugezahlt haben und sich meine*
чорсад танга расондед, ба *Schulden auf eintausendvierhundert*
ман бисёр алам кард *erhöht haben (T.W.,165)*
(A.C.,102)

... дуввум он, ки ба ман ба ҳар *Und zweitens hat es mich stets*
сад танга ҳар моҳ се танга *geärgert, daß er, während er mir drei*
фоида дода аз деҳқонон аз *Tanga je Hunderter gab, den armen*
ҳашт то даҳ танга фоида *Bauern acht oder zehn Tanga aus der*
ғирифтанаширо *Tasche zog (T.W.,187)*
наменписандидам... *(A.C.,117)*

В приведённых нами примерах основной смысл предложений сохрaнён, хотя наблюдается несоответствие глаголов.

Рассмотрим другие синонимичные глаголы:

Вай бо ҳар як ҳаракатаи ӯро *Er irritiert sie durch jede*
оташии мекунад. *(Б.М.) seine Bewegung (I.N.,)*
Ту хафа наишав, азизам, - боз *Sei nicht böse, mein Lieber,*
гуфт Мӯмин *(Ч.А.,16) began Momun wieder (T.A.,34)-*
Аҳолии деҳаи Бӯлмаҳӯрон, ки ба *Die Bauern, die bei Koris*
сабаби аспсавори *Ankunft über sein drolliges*
масхарабозонаи Қоришикамба *Gebaren gelacht hatten, waren*
дастаи ноибро бо ҳаёҳуи ва *nun erbost über den Ruin*
ханда пешвоз гирифта буданд, *Hamroh-Rafiks und die*
ба сабаби хароб шудани хонаи *Verhaftung Turamurods und*
Ҳамроҳрафиқ ва ҳабс шудани *begleiteten den Noib und sein*
ногаҳони *Тӯрамурод ба ғазаб Gefolge mit Verwünschungen und*
омада, дастаи ӯро бо нафрату *Flüchen (T.W.,169)*
нафрин гусел карданд *(A.C.,105)*

Очень хотелось бы закончить анализ данного глагола следующими строками:

Маро коре биёмуз, ки бад-он ба бихиш равам,
Гуфт: **Ҳашмгин машав**, бихиш турост. *(5, Аҳмади Дониш, 473, ҷ2)*

Таким образом, глаголы становления эмоционального состояния, выражая состояние возбуждения, раздражения, вызванного недовольством, неудовлетворенностью кем-либо,

чем- либо и эмоции, связанные с этим чувством, ощущением, могут передаваться в сопоставляемых языках в качестве глаголов пребывания субъекта в эмоциональном состоянии, обусловленном факторами изменения конструкции, применения переходных/непереходных глаголов, а также употребления глаголов бытия/обладания в двух сравниваемых языках. Чаще всего эти глаголы, поскольку они в исследуемых языках акцентируют состояние субъекта, употребляются в двучленных конструкциях, распространяемых факультативными понятиями со значениями причины или степени волнения [1, 123].

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоева М. М. Семантика и валентность глаголов эмоционального состояния в таджикском и немецком языках: Дисс. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 2019. – 176 с.
2. Кибардина С. М. Валентность немецкого глагола: Дисс. ... д-ра филол. наук. - Вологда, 1988. - 580 с.
3. 206. Das Synonymwörterbuch. Dudenverlag- Mannheim – Zürich. - Bd. 8. – 2010. -1136 S.
4. Helbig G., Schenkel W. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. - 3 Aufl. - Leipzig: Bibliographisches Institut, 1975. 458 S
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ (в двух томах). под. ред. Шукурова М. Ш. и др. - М. -Советская Энциклопедия, 1990. - 952 с.

АДАБИЁТИ БАДЕӢ

- А. С. - Садриддин Айни. «Марги судхӯр». -Душанбе, 2011, ТЧБ «Истикбол». – 156 с.
- Ч. А. - Чингиз Айтматов. Повестҳо. Кишти сафед. Нашриёти «Ирфон». Душанбе. - 1978 (баъди афсона) (Hans-JoachimLambrecht) 303
- Т. А. – Tschingis Aitmatow “Derweisse Dampfer” Verlag Volkund Welt Berlin-1977
- 217 (переведено от) После сказки. Белый пароход. Изд. «Молодая гвардия» М.-1970
- T. W. - Der Tod des Wucherers. Berlin 1966. Verlag Kultur und Fortschritt (256 S)
- Б. М. – Бобоева Мадина – перевод автора.
- I. B. - Inneborg Bruns. Als Vater aus dem Krieg heimkehrte. Frankfurt am Mein 1991 204 S “Fischer Taschenbuch Verlag”
- I. N. - Ingrid Noll. Roslein rot. - Zürich: Diogenes Verlag, 1998. - 273 S.
- I. S. - Ingo Schulze “Adam und Evelyn” Roman dtv (Deutschertaschenbuchverlag), 2010, München-315 S.
- S. J. - Anna Seghers “Auswahl” Janek (aus dem Roman “Die Gefahrten”) M -1950 S-104.

**СТРУКТУРНО-ВАЛЕНТНЫЙ АНАЛИЗ ГЛАГОЛОВ ÄRGERN,
SICH ÄRGERN (ГНЕВАТЬСЯ) В ТАДЖИКСКОМ И
НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ**

В данной статье приводится структурно-валентный анализ глаголов, *ärgern, sich ärgern* (гневаться) в таджикском и немецком языках. Проведенный анализ выявил сходство в структуре глаголов в исследуемых языках, о чем свидетельствуют приведенные примеры. Анализируемые глаголы являются двухвалентными. Чаще всего эти глаголы, поскольку они в исследуемых языках акцентируют состояние субъекта, употребляются в двучленных конструкциях, распространяемых факультативными понятиями со значениями причины или степени волнения.

Ключевые слова: структура, валентность, актант, обязательный, факультативный, инфинитив, субъект, предлог.

**ТАҲЛИЛИ СОҲТОР ВА ВАЛЕНТНОКИИ ФЕЪЛҲОИ ÄRGERN,
SICH ÄRGERN (БА ҒАЗАБ ОМАДАН) ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА ОЛМОНӢ**

Дар мақола ҳулосаи таҳлили соҳтор ва валентнокии феълҳои *ärgern, sich ärgern* (ба ғазаб омадан) дар забонҳои тоҷикӣ ва олмонӣ оварда шудааст. Таҳлили гузаронидаи муаллиф манандии феълҳоро дар соҳтори забонҳои мазкур тавассути мисолҳои овардашуда ошкор намуд. Феълҳои мавриди назар дувалента мебошанд. Дар беитари мавридҳо феълҳои мазкур, ки дар забонҳои муқоисаишаванда ҳолати субъектро ифода мекунанд, дар соҳтори феълҳои дутаркиба бо мафҳумҳои озод, ки маънои сабаб ё ки дараҷаи ҳаяҷонро равшан месозанд, интизор мешаванд.

Калидвожаҳо: соҳтор, валентнокӣ, актант, ҳатмӣ, факультативӣ, масдар, субъект, пешоянд.

**STRUCTURAL-VALENCE ANALYSIS OF VERBS ÄRGERN, SICH
ÄRGERN (TO BE ANGRY) IN TAJIK AND GERMAN**

This article provides a structural-valence analysis of the verbs, *ärgern, sich ärgern* (to be angry) in Tajik and German languages. The analysis revealed similarities in the structure of verbs in the studied languages, as evidenced by the examples given. Analyzing verbs are divalent. Most often, these verbs, since they accentuate the state of the subject in the studied languages, are used in binomial constructions distributed by optional concepts with the meanings of the cause or degree of excitement.

Keywords: structure, valence, actant, obligatory, optional, infinitive, subject, preposition

Сведения об авторах: Бобоева Мадина – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета им. М. С. Осими, e-mail: madiba82@mail.ru; тел.: +992 881881470.

Ҳикматов Ҷумъабой Ҳакимович - номзоди илми филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои ДТТ ба номи ак. М.С. Осимӣ. Адрес: 734042. Тел.: (+992) 935-43-53-29.

Абдуллоева Раҳон - старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета им. М. С. Осими, тел.: +992 915184430.

Маълумот дар бораи муаллифон: Бобоева Мадина – номзоди илми филология, омӯзгори калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. С. Осимӣ, e-mail: madiba82@mail.ru; тел.: +992 881881470.

Ҳикматов Ҷумъабой Ҳакимович- номзоди илми филология, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои ДТТ ба номи ак. М.С. Осимӣ. Адрес: 734042. Тел.: (+992) 935-43-53-29.

Абдуллоева Раҳон - омӯзгори калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. С. Осимӣ, тел.: +992 915184430.

Information about authors: Boboeva Madina – Candidate of Philological Sciences, senior lecturer of the Languages Chair of the Tajik technical university named after M.S. Osimi; e-mail: madiba82@mail.ru; phone.: +992 881881470.

Hikmatov Jumaboy Hakimovich - head of the department of languages, Tajik Technical University named after academician M. Osimi. Address: 734042, Phone: (+992) 935-43-53-29.

Abdulloeva Rakhon - senior lecturer of the Languages Chair of the Tajik technical university named after M.S. Osimi; phone.: +992 915184430.

УДК:490.550.0

**АЛОМАТҲОИ ШАБОҲАТ ДАР КАЛИМАҲОИ
СУҒДИИ ҚАДИМА ВА ЗАБОНИ ШУҒНОНӢ**

Саидасанов Ю.

Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М. Назаршоев

Тамаддуни Суғди қадим ҳамчун аввалин аломати давлатдории тоҷикон дар Осиёи Миёна яке аз муҳимтарин самтҳои тадқиқоти таърихшиносон ва забоншиносони замони муосир ба шумор меравад ва қисми асосии онро омӯзиши хат ва забони суғдиёни қадим ташкил медиҳад. Забони суғдии қадима дар давоми ҳазор сол – аз давраи асри I то асри X мелодӣ ҳамчун забони асосии суғдиён доништа мешуд. Мувофиқи маълумоти таърихшиносии Сян-Сян дар асрҳои V-VII Суғд кишваре будааст, ки байни дарёи Чу дар шимолу шарқ ва дарвозаи Бойсун дар ҷанубу ғарб тӯл доштааст. Маълум, ки ин масоҳат ҳудуди сиёсӣ ҷуғрофӣ набуда, балки макони зиндагии суғдиён махсус мешуд. Аз маъхазҳои арабиву форси забони асрҳои X-XIII маълум мешавад, ки Суғд ба ду маъно фаҳмида мешуд: аз рӯи ҳудуди давлати суғдиён ва аз рӯи суқунати аҳолии суғдзабон, ки дар ғушаву канори Осиёи Миёна зиндагӣ мекарданд. Суғд ба маънои васеъ тамоми водии Зарафшону водии Қашқадарёро дар бар мегирифт, ба маънои маҳдуд танҳо навоҳии Самарқандро фаро мегирад ва маркази Суғд шаҳри Самарқанд буд. Ба Суғди Самарқанд мулкҳои Маймуғ, Иштихон ва Кушония, навоҳии қисмати шарқии Бухоро, Нахшаб тобеъ буданд [9, 278]. Баъзе аз заминҳо, ба мисли Устуравшан, ба ҳайати Суғд дохил намешуданд, аммо аҳолии онҳо ба мардуми суғдӣ тааллуқ дошт. [7, 4]. Нуфузи суғдиён бо ҳудуди давлатдорӣ онҳо маҳдуд набуд ва тоҷирони суғдӣ дар минтақаҳои мухталифи Осиёи Марказӣ марказҳои тиҷоратӣ маданӣ доштанд ва дастнависҳои суғдӣ ҳатто дар шарқи Чин ва соҳилҳои баҳри Сиёҳ (дар наздикии шаҳри Керч) ёфт шудаанд. Ин бозёфтҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки доираи фаъолияти тиҷоратии суғдиёни қадим хеле васеъ будааст [15, 185]. Тиҷорати суғдиён молҳои гуногунро дар бар мегирифт ва яке аз ҳамин молҳо сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳои Бадахшон буданд, ки онҳоро суғдиён ба Чин мебурданд. Мувофиқи маълумоти Э. Шеффер, дар соли 718 тоҷирони суғдӣ тавассути роҳи Вахон-Хутан ба Хитой лочварди Бадахшонро барои савдо мебурданд [4, 134].

Аммо баъди ҳучуми арабҳо ба Осиёи Миёна, нуфузи ҳокимияти суғдиён ва забони суғдӣ рӯ ба таназзул ниҳод, зеро забони арабӣ ҳамчун забони давлатӣ ҷорӣ гардид. Аммо ба тамоми фишорҳои истилогарони араб нигоҳ накарда, забон ва ҳатти суғдӣ боз дар давоми дусад соли дигар низ мавҷудияти худро идома дод ва, чунон ки Берунӣ (973-1048) хабар медиҳад, вай сокинонро вохӯрда буд, ки бо забони суғдӣ ҳарф мезаданд ва бо ҳатти суғдӣ менавиштанд.

Забони суғдии қадима ба гурӯҳи эронии оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил шуда, аз ҷиҳати талаффуз ва тарзи навишт хусусиятҳоеро доро мебошад, ки онро аз дигар намунаҳои ҳат ва забони мардумони Осиёи Миёна дар фосилаи асрҳои V пеш аз мелод ва асри X мелодӣ фарқ мекунонанд. Соли 1932 дар ноҳияи Айнии вилояти Суғд бостоншиносони шӯравӣ порчаҳои ҳатти суғдиро пайдо намуданд, ки ба ҳокими ин сарзамин Деваштич тааллуқ доштанд. Ин ҳуҷҷатҳо барои омӯзиши забони қадимаи суғдӣ имкониятҳои навро фароҳам сохтанд, зеро дар онҳо маълумоти зиёд дар бораи ҳарфҳо, талаффузи суғдиён ва ҳатти суғдӣ ҷамъоварӣ шуда буд.

Нахустин натиҷаи тадқиқоти ҳатти суғдӣ дар соли 1934 аз тарафи олими рус А. А. Фрейман нашр гардид, ки он маҷмуи 13 навиштаҷоти суғдиро дар бар мегирифт. Дар баробари олимони рус, инчунин олимони давлатҳои дигари аврупоӣ низ дар ин самт тадқиқот мегузарониданд. Соли 1946 китоби «Матнҳои суғдии Париж»-и В.Б. Хенинг аз ҷоп баромад [13,189]. Дар давраҳои баъдина ҳат ва забони суғдӣ дар тадқиқоти олимони рус В. А. Лившиц [1, 222], И. С. Якубович [11,240], А. А. Фрейман [9] мавриди таҳлили таърихӣ ва лингвистӣ қарор гирифт. Дар давоми солҳои 1959-1963 аз тарафи бостоншиносии рус В. А. Лившиц 15 ҳуҷҷати қадимаи суғдӣ аз қалъаи Муғ ва 16 матни суғдӣ аз мавзеи Афросиёб шарҳ дода шуданд, ки ба соли 696 мелодӣ тааллуқ доштанд [4, 56]. Ҳат ва забони суғдӣ инчунин дар тадқиқоти олимони замони муосир П.Б. Луре [2,156], Симс-Вилиямс [14,167], Хамилтон, Е. Ёшида [15,156], Стеблин-Каменский [5, 430] ва дигар мутахассисони соҳаи илми забоншиносӣ ва таърих мавриди омӯзиши доимӣ қарор дорад. Вобаста ба давраи бозёфтҳо ва макони бозёфти осори ҳаттии суғдиёни қадим олимони даҳ макони асосии ин бозёфтҳо муайян намуданд, ки ба онҳо бозёфти Култоба (ҷануби

Қазоқистон), хатти қадима ([Ancient Letters](#)), мактубҳои тоҷирони Самарқанд, графити дар шимоли Ҳинд, бозёфти қалъаи Муғ, матни буддой, матни насронӣ, бозёфтҳои мавзеи Қарабалғасун, матни монӣён ва матнҳои туркӣ-суғдӣ мебошанд. Ин матнҳо дар осорхонаҳои шаҳрҳои Берлин, Киото, Санкт Петербург, Лондон қарор доранд [13,713].

Бояд гуфт, ки дар аксарияти мавридҳо олимони дар самти ҷустуҷӯи шабоҳати талаффузи калимаҳо забони суғдиро бо забони халқҳои дур аз минтақаи суқунати суғдиён муқоиса мекарданд. Чунончи дар китоби В.А. Лившице таҳлили забони суғдии қадима бо 67 забони ҷаҳон муқоиса гардидааст [1,7]. Ба фикри мо, ин гуна таҳлили калимаҳои суғдӣ моҳияти тадқиқотро аз объекти бевоситаи тадқиқот – пайдо намудани халқиятҳои меросии суғдиён, шабоҳати қавмию этнологии суғдиёни қадим бо сокинони имрӯзаи Тоҷикистон ва забонҳое, ки дар асоси забони суғдӣ мавҷудияти худро идома доданд, дур месозад.

Аз ҳамин лиҳоз, дар мақолаи мазкур мо баъзе аз шабоҳатҳои байни калимаҳои забони суғдӣ ва калимаҳои забони шугнониро мавриди таҳлил қарор медиҳем, зеро чунин таҳлили лингвистӣ ва таърихӣ имконият медиҳад, ки самти ҳаракати халқиятҳои Суғди қадим ва имконияти маскуншавии онҳо дар Помир, шабоҳати этимологии забони суғдиёни қадим ва забони шугнонии ҳозира аз рӯи талаффуз, мазмун ва транслитератсия (навишт) мавриди муҳокима гузошта шавад. Ҳамчунин дар мақола шабоҳати топонимика ва антропонимикаи Помир ва Суғди қадим ба таҳлил гузошта мешавад.

Барои таҳлили муқоисавӣ мо матнҳои интихоб намудем, ки ба ҳуҷҷатҳои қалъаи Муғ тааллуқ доранд, ки дар тадқиқотҳои олимони рус В. А. Лившице ва П. Б. Луре оварда шудаанд. Дар шартномаҳои никоҳ, ки қисмати аввали ин ҳуҷҷатҳоро ташкил медиҳад, чунин шабоҳати калимаҳо дарёфт намудем:

Дар матни 4 (nov.) калимаи рӯз бо мазмун ва талаффуз дар забони шугнонӣ ва суғдӣ як хел аст. Дар мисраи дуввуми матни 4 шартномаи никоҳ чунин омадааст: «mith smun roch» - дар тарҷумаи Лившице «рӯзи осмон рӯч». Дар ин ҷо калимаи «mith» дар забони шугнонӣ ва суғдӣ як маъно – «рӯз» -ро ифода мекунад. Дар ҳисоботи А-11, ки дар якҷоягӣ бо шартномаи никоҳ аз қалъаи Муғ ёфт гардид, ҳисоби суғдиро мебинем [1, 185]. Аз он рақамҳое, ки дар ин матн оварда шудаанд, чунин шабоҳатро байни забони суғдӣ

ва шуғнонӣ муайян кардем дар аввал – суғдӣ, дуввум – шуғнонӣ, саввум – транслитератсия, чорум – ракам:

iw – iw – йив – 1, талаффуз як хел;

du - thu – ду – 2, талаффуз дар ҳарфи аввал фарқ дорад;

wvt-wvd –увд – 7, талаффуз як хел;

ctwor – sawor- цавор – 4, талаффуз як хел;

pnc – pinz – пинз – 5, талаффуз як хел;

-sht – waht- шт, вахт – 8, талаффуз монанд.

Мутаассифона, рақаи даҳ ва аз даҳ боло дар китоби Лившице транслитератсия нашуда, бо рақаи лотинӣ ифода шудаанд. Аммо рақамҳои овардашуда пурра шабохати ҳисоби забони шуғнонӣ ва суғдиро исбот мекунад. Дар шартномаи иҷораи осиеб, ки аз қалъаи Муғ ёфт гардид, муайян кардем, ки калимаи тоҷикии оҳан ба забони қадимаи суғдӣ бо калимаи «сипин» (sipin) ифода мешавад. Айнан дар забони шуғнонӣ ҳам ин калима «сипин» гуфта мешавад. Илова бар ин мо муайян кардем, ки барои ифода кардани чизи оҳанин суғдиён дар охири калимаи «сипин» изофаи «ин»-ро илова мекарданд. Дар яке аз ин ҳуҷҷатҳо олоти оҳини ҳамчун «сипинин -рд» омадааст ва ин изофа дар забони шуғнонӣ то ҳоло дар истифода мебошад ва чизи оҳанин ҳамчун «сипинин» гуфта мешавад. Изофаи «-ин» дар охир ҳамчунин ба забони рӯшонӣ низ мансуб аст. Чунончи «бели оҳанин» ба забони рӯшонӣ «онин бил» тарҷума мешавад [8,40]. Аммо калимаи «оҳан» дар рӯшонӣ дигар шакл дорад ва ба калимаи «оҳанин» монандӣ дорад. Истифода кардани пасвани «-ин» дар охири калима дар шакли мансубияти предмет инчунин дар лаҳҷаи мардуми Хуф, Сарикул, Бартанг ва Рошорв низ мушоҳида карда мешавад [3,14].

Дар рафти таҳлили тадқиқоти олимони оид ба транслитератсияи калимаҳои суғдӣ мо инчунин муайян намудем, ки суғдиёни қадим яке аз ҷабҳҳои солро бо ибораи «хвар -жинич» ифода мекарданд. Калимаи «жинич» дар забони шуғнонӣ ва «жанич» дар забони рӯшонӣ маънои барфро дорад. Аз ин лиҳоз ҳеҷ шубҳае нест, ки ин ҷабҳи соли зимистонро дар назар дорад.

Шартномаи никоҳи давраи Суғди қадим, ки аз қалъаи Муғ ёфт гардид, дар порчаҳои пӯст навишта шуда, онро дар забони суғдӣ ҳамчун «ctth -pust-k» меномиданд. Дар ин ҷо калимаи «пӯстак» айнан талаффузи шуғнонии порчаи пӯсти ҳаҷмаш хурдро

(пӯстак) ифода мекунад. Дар ҳамин шартномаи никоҳ яке аз кафолатдиҳандагон бо номи Нипак писари Вурза бо лақаби (ба ифодаи Лившитс, номи дуввум) Ниводак омадааст [1,19]. Дар топонимикаи шуғнонӣ калимаи «Ниводак» номи деҳаро ифода мекунад, ки дар наздикии шаҳри Хоруғ ҷойгир аст. Чунон ки мебинем, ҳар ду калима дар навишт ва талаффузи худ шабоҳати пурра доранд. Дар масофаи ду километр дуртар аз Ниводак деҳаи Ғоҷак ҷойгир аст, ки ин ном дар матни суғдӣ аз бозёфтҳои қалъаи Муғ истифода шуда, ҳамчун «фри ғоҷак» ёдрас мешавад. Дар ҳамин самт дар роҳ ба тарафи ноҳияи Ишкошим деҳаи Хасҳарағ ҷойгир аст. Калимаи ба ин ном монанд дар топонимикаи Суғди қадим низ мушоҳида гардид, ки он номи шаҳр дар наздикии Самарқанд ва онро суғдиён Ҳахсар меномиданд ва ин шаҳр дар давлати суғдиён мавқеи муҳими иқтисодӣ дошт. Фикр мекунем, ки пайи ҳам омадани ин номҳо дар як самт дар ҳудуди Помир аз ҷойгиршавии гурӯҳи ба ҳам наздики сокинони Суғди қадим ба ин мавзё шаҳодат медиҳад. Дар ҳуҷҷатҳои қалъаи Муғ инчунин номҳои Патхӯр ва Ривак истифода шудаанд, ки бо номҳои деҳаҳо дар ноҳияи Шуғнон мувофиқат мекунанд. Мутаассифона, пурсиши сокинони ин маҳалҳо нишон дод, ки мазмуни аслии онҳоро ҳеҷ кас намедонад. Яке аз сокинони деҳаи Патхӯр бо номи Мастоң Фезаков мегӯяд, ки Патхӯр аз ду калима: «пат» ва «хӯр» иборат буда, маънои «дар рӯ ба рӯи офтоб»-ро ифода мекунад. Дар яке аз ҳуҷҷатҳо номҳои мавзеи «Варзу» бо ибораи «Варзудич» ё «Варзудеч» омадааст [6, 67]. Дар ин ҳуҷҷат Варзу номи деҳа аст ва «Варзудич» ё «Варзудеч» мансубияти шахсро ба ин деҳа ифода мекунад. Истифодаи пасванди «-ич» ва ё «-еч», ҳамчунон ки онро суғдиёни қадим барои нишон додани мансубияти шахс ба ягон маҳал истифода мекарданд, имрӯз низ дар забони шуғнонӣ ва рӯшонӣ истифода мешавад. Чунончи, агар мо гуфтани шавем, ки зодаи деҳаи Поршнев калимаи «Порхневеч», зодаи Бачу «Бачувеч» ва чунин шаклро дар дигар мисолҳо мушоҳида мекунем, ки ин пасванд низ дар Суғди қадим бо ҳамин маънӣ истифода шудааст.

Таҳлили антропонимии ҳуҷҷатҳои суғдӣ нишон дод, ки шабоҳати байни ин ду забон инчунин дар истифодаи формантҳои «ик» ва «ак» дида мешавад. Дар матни 3 (nov.) мисраи 4 ҳуҷҷатҳои қалъаи Муғ номи ҳокими маҳаллӣ ҳамчун Чийор ва номи падараш бо номи Вохзанақ нишон дода мешавад. Ба фикри мо, номи «Вохзанақ» шояд ихтисоси ин шахсро ифода

мекунад. Дар забони шугнонӣ калимаи мазкур – «wohzanak» ихтисоси шахсеро ифода мекунад ки алафро мекӯбад ва ҳамин маъниро ифода мекунад. Дар забони шугнонӣ woh (вох) маънои «алаф»-ро дорад ва касе, ки онро мулоим ва ё нарм мекунад, ҳамчун «вохзанак» ё «вохчукич» ном бурда мешавад.

Дар идомаи тадқиқот меҳостем истифодаи васеи форманти «-ик» ва форманти «-ак»-ро дар ҳар ду забон бо мисолҳо исбот намоем. Бояд гуфт, ки ин ду формант муносибати мусбат (-ик) ва муътадил ё манфиро (-ак) дар забони ҳозираи шугнонӣ ифода мекунад. Айнан ҳамин мазмунро ин формантҳо дар забони қадимаи суғдӣ доштанд. Калимаи суғдии zotc (зотик) (аз бозёфти соли 1952, ки дар рӯи кӯза навишта шудааст) аз тарафи Лившиц ва Ёсида ба маънои писар ва бандаи Худои Окс шарҳ дода шудааст [2, 23]. Аммо тадқиқоти ин олимони формантҳоро тамоман дар бар намегирад ва ин таҳлили онҳо мазмуни ҷумларо хуб ифода намекунад. Ба фикри мо, ин формантҳо муҳимтарин аломати шабоҳати ин забонҳо мебошанд, зеро дар баробари аломатҳои лингвистӣ инчунин характери мардумро низ инъикос мекунад. Дар забони шугнонӣ ин калима ҳамчун «путсик» талаффуз мешавад, аммо формант дар ин ҷо муҳаббат ва меҳрубонири нисбати фарзанд ифода мекунад ва дар забони шугнонӣ низ айнан чунин истифода мешавад. Дар яке аз матнҳои суғдӣ калимаи «виродик»-ро вохӯрдём ва ин калимаро суғдиҳо ба маънои ҳамсафар ва ҳамнишин истифода мебарданд. Дар забони шугнонӣ калимаи «вирод»- бародар, додар ё акаро ифода мекунад ва истифодаи форманти «-ик» бошад, ҳамчун «чон» истифода мешавад. Пас, маълум гардид, ки маънои калимаи «виродик» дар ҳар ду забон ба мазмуни акаҷон, додарҷон ва ё бародарҷон истифода мешавад.

Таҳлили антропонимии ҳуччатҳои қалъаи Муғ нишон медиҳад, ки аз 90 номе, ки дар ин ҳуччатҳо оварда шудаанд, 46 -то (50 фоиз) бо форманти «-к» ба охир мерасанд [1,216]. Аммо азбаски ба ин формант аз тарафи лингвистони забони суғдӣ диққат дода нашуд, характери ин формант барои мо номаълум мемонад, зеро пеш аз ҳарфи «к» мавҷуд будани ҳарфи «а» ва ё «и» нишон дод нашуд. Аз ҳамин лиҳоз, ба андешаи мо, ин проблема тадқиқоти алоҳидаи антропонимии ин ҳуччатҳоро тақозо мекунад.

Таҳлили шабоҳати калимаҳо дар забонҳои суғдӣ ва шугнонӣ нишон медиҳад, ки дар ҳар дуи ин забонҳо калимаҳои

ҳаммаъно ё наздикмаъно ва ё бо як шакли талаффуз хеле зиёд вомерӯанд. Ин далелҳо исбот мекунанд, ки ин забонҳо бо ҳам хеле наздиканд ва шабоҳати онҳо ҳудуди аслии зиндагии суғдиёни қадимро нишон медиҳад. Аммо чӣ тавр дар ин забонҳо ин қадар шабоҳати зиёд мушоҳида мешавад, ин масъала бояд ҳатман ҷавоби худро пайдо намояд. Шояд дар асрҳои VIII-X ин шабоҳат шакли мукамал дошт ва ё ҳатто ин як забон буд, аммо зери фишори истилогарон забони қадимаи суғдӣ аз байн рафт ва забони шугнонӣ бо таъсири калимаҳои бегона тағйир ёфта, шакли ҳозираи худро пайдо намуд.

Дар ин мақола мо методологияи омӯзиши минбаъдаи ин забонҳоро пешниҳод карда, танҳо қисмати хурди ин мавзӯро таҳлил намудем. Ба ҳар ҳол монандии забони суғдӣ бо забони шугнонӣ, антропонимика ва топонимикаи Помир моро ба он водор мекунад, ки тадқиқотро дар ин самт идома диҳем ва роҳҳои алоқамандии ин забонҳоро бештар таҳқиқ намоем, зеро омӯзиши таърихи қадимаи миллат имкон медиҳад, ки давраи тамаддуноҳои қадимтарини ачдодонамонро, ки ба замони суғдиён ва бохтариён рост меояд, барои ҷаҳониён муаррифӣ намоем.

КИТОБНОМА

1. Лившиц В. А. Юридические документы и письма. Согдийские документы с горы Муг.- М.: / В. А. Лившиц, Восточная литература, 1962.- 222 с.
2. Луре П. Б. , Исторический анализ согдийской топонимики. / П. Б. Луре - дисс. канд. филол. наук. 2004.- 156 с.
3. Некушоева Ш.С. Этнолингвистическое и сравнительное освещение предметно-бытовой лексики шугнанско-рушанской группы языков, - автореферат канд. диссертации по специальности 10.02.22 . / Ш. С. Некушоева - Душанбе : Маориф, 2010.- С. 14 (22 с.)
4. Ртвеладзе Э., Цивилизации, государства, культуры Центральной Азии, / Э. Ртвеладзе - Ташкент, Издательский дом «Iim zie», 2005. -288 с.- [www / http // vostlit.ru](http://www.vostlit.ru)
5. Стеблин-Каменский, Три согдийских слова, 50 лет раскопок городища древнего Пенджикента (Тезисы докладов научной конференции, Пенджикент 1997) idem, Этимологический словарь ваханского языка.- С.Пб. Восточная литература, 1999.- 431 с. [www/http// orientalstudies.ru](http://www.orientalstudies.ru)

6. Смирнова О. И. Очерки из истории Согда, М.: Наука, 1970. / О. И. Смирнова -С.67 (290 с.)
7. Танцующие купцы вне империй на шелковом пути // Наргис Нуруллаходжаева. Институт востоковедения РАН.- [www/http//research.kent.ac.uk](http://research.kent.ac.uk) /-Вестник РУДН .-2017/(1\52) с.119-139
8. Файзов М. Язык рушанцев советского Памира. / М. Файзов - Душанбе, Ирфон, 1966.- С.40 (166 с.)
9. Фрейман А. А. ,Согдийские документы с горы Муг. / А. А. Фрейман - сборник 1962 - [www / http //twirpx.com/kronk.spb.ru](http://twirpx.com/kronk.spb.ru).- 92 с.
10. Гафуров Б. Точикон: таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. / Б. Гафуров - Душанбе: Дониш, 2008. -870 с.
11. Якубович И. С., Проблемы Согдийский этимологии.- / И. С. Якубович .-Москва, Издат. Наука, 2019- [www / http //orientalstudies.ru](http://orientalstudies.ru).- 240 с.
12. A journey to the source of the river Oxus by captain John Wood Indian navy. With an essay on the geography of the valley of the Oxus London . - 1872. 189 с. /- [www/http // orientalstudies.ru](http://orientalstudies.ru)
13. Henning W. B. The Sogdian Texts of Paris .- The Sogdian Texts of Paris W. B. Henning.- Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London .- Vol. 11, No. 4 (1946), pp. 713-740 (28 pages).-Published By: Cambridge University Press <https://www.jstor.org/stable/608588> © 2003 – 2020 [Arash Zeini](#) Vol. 11, No. 4 (1946), [www/http // twirpx.com](http://twirpx.com)
14. Sims-Williams, Sogdian and Other Iranian Inscriptions of the Upper Indus.- London, 1992, 167 с. [www/http//Googlebook.com/soas.ac.uk](http://Googlebook.com/soas.ac.uk)
15. Yoshida Y., First fruits of Ryokoku-Berlin joint project on the Turfan Iranian manuscripts. ed. by Ikeda On . Tokyo, 2000. [www/http// googlebook.com/156](http://googlebook.com/156) с.

**АЛОМАТҲОИ ШАБОҲАТ ДАР КАЛИМАҲОИ СУҒДИИ
ҚАДИМА ВА ЗАБОНИ ШУҒНОНИ**

Дар мақола муаллиф аломатҳои шабоҳати калимаҳои суғдӣ ва забони шугнониро аз нуқтаи назари лингвистӣ ва таърихӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар мақола маълумоти мухтасар дар бораи таърихи забон ва ҳатти суғдӣ оварда шуда, инъикоси он дар тадқиқоти олимони лингвистикаи суғдӣ нишон дода мешавад. Муаллиф тамоми бозёфтҳои ҳатти суғдӣ, ба монанди Бозёфти Култоба (ҷануби Қазоқистон), ҳатти қадима ([Ancient Letters](#)), мактубҳои тоҷирони Самарқанд, графити дар шимоли Ҳинд, бозёфти қалъаи Муг, матни буддӣ, матни насронӣ, бозёфтҳои мавзеи Қарабалғасун, матни монӣён, матнҳои туркӣ-суғдиро дар мақола номбар карда, диққати асосиро ба

матнҳои қалъаи Муг медиҳад. Муаллиф қайд мекунад, ки транслитератсияи калимаҳои сугдӣ дар шеваи мардуми қўҳистони Тоҷикистон, дар топонимика ва антропонимика то ба имрӯз боқӣ мондаанд. Аз ҷумла, дар забонҳои шугнонӣ, рӯшонӣ, вахонӣ, ягнобӣ, язгуломӣ ва дигар забонҳои хурд аломатҳои алоҳидаи забони сугдӣ баръало мушоҳида карда мешавад. Мавҷудияти ин забонҳо дар Тоҷикистон яке аз далелҳост, ки мардумони ин минтақа аз сугдиёни қадим сарчашма мегиранд ва аз ҳамин лиҳоз вазифаи омӯхтани таърих ва инкишофи ин забонҳо масъалаи мубрами илмҳои таърих ва забонишиносӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: Сугд, забон, шугнонӣ, шабоҳат, таърих, адабиёт, топонимика, антропонимика.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ СХОДСТВА СОГДИЙСКОГО И ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКОВ

В данной статье автор рассматривает лингвистические особенности и сходства согдийского и шугнанского языков, исследуя также исторические аспекты данной темы. В статье автор дает краткую историческую справку об изучении данной темы и указывает на степень изученности этой проблемы. Автор перечисляет все имеющиеся сведения о находках согдийских текстов, отмечая, в частности, такие находки как Култоба (Южный Казахстан), Древние тексты ([Ancient Letters](#)), письма согдийских купцов из Самарканда, граффити на севере Индии, крепосте Муг, буддийские тексты, христианские тексты, находки из Карабалгасун, манихейские и тюрко-согдийские тексты. При этом в качестве основного объекта данного исследования автор рассматривает документы из крепости Муг. Автор отмечает, что транслитерация согдийских текстов по ныне встречается в диалекте горных жителей Таджикистана, в топонимике и антропонимике. В частности, элементы согдийской речи четко обнаруживаются в произношениях носителей шугнанского, рушанского, ваханского, ягнобского, язгулямского языков. К тому же, существование этих языков на территории Таджикистана является одним из доказательств того, что эти народы исходят от древних согдийцев и поэтому исследование данной проблемы и спасение этих языков на современном этапе является актуальным для лингвистической и исторической наук.

Ключевые слова: Согд, язык, шугнанский, сходство, история, литература, топонимика, антропонимика.

LINGUISTIC FEATURES AND SIMILARITIES OF SOGDIAN AND SHUGHNI LANGUAGES

In this article author discuss the problem of linguistic features and resembles of sogdian and shughni languages in scope of historical aspect of research. Author indicates the history of sogdian languages and the level of its study done by the scientists. In article, the author enumerate all data and knowledge about sogdian manuscripts that's were found and defined as - Kultoba (South Kazakhstan), [Ancient Letters](#), letters of sogdian merchants of Samarkand, graffiti in South India, artifacts and manuscripts from castle Mug, Buddians manuscripts, Christian manuscripts from Karabalgasun, manichean manuscripts and turkic-sogdian texts. As one of main evidence of research author considered the manuscripts from Mug castle. Transliteration of sogdian manuscripts from castle Mug indictes that the given dialect also meet in mountain regions of Tajikistan, in toponymical and antroponimic in nowadays. Particularly, the elements of sogdian speech is used in pronociation of shughni, rushani, wakhani, yaghnohi and yazghulami languages. The fact of existing of these languages in the territory of Tajikistan proved that these people are genetically the heirs of ancient sogdians. Therefore the study of these languages is important for contemporary linguistic and historical sciences.

Kew words: *Sogd, shugni, language, resemblance, history, literature, toponymic, antroponimic.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидасанов Юсуф – устоди кафедраи таърихи халки тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, кӯчаи Ленин, 23, х.8, тел. 50-191-08-67, usuf.62@mail.ru

Информация об авторе: Саидасанов Юсуф – преподаватель кафедры истории таджикского народа ХГУ им. М. Назаршоева, ул. Ленина, 23, кв.8, тел.50-191-08-67, usuf.62@mail.ru

Information about author: Saidasanov Yusuf – Lecturer of Tajik history in the Khorog State University, Lenin st. 23, tel. 50-191-08-67, usuf.62@mail.ru

**БАӢЗЕ ХУСУСИЯТӢОИ ОВОӢ ВА
ЛУӢАВИИ ЛАӢӢАИ ВАНӢ**

РаӢимова Ӣамроза

ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Дар асоси гурӯхбандии шеваҳои забони тоҷикӣ ғӯиши мардуми ноҳияи Ванҷ, ки хусусиятҳои овоӣ ва лексикӣ ба худ хос дорад, ба баҳши ҷанубу шарқии лаҳҷаҳо дохил шудааст. Лаҳҷаву шеваҳо асоси ҳама гуна забони адабӣ ба шумор мераванд ва барои бою ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони адабӣ мусоидат мекунанд. Забони адабии тоҷикӣ низ аз ин қонун истисно нест. Тоҷикистон аз нигоҳи масоҳат ҷандон калон набошад ҳам, дар он лаҳҷаву шеваҳои зиёде мавҷуданд. Ин лаҳҷаву шеваҳо ба се гурӯҳи асосӣ: шеваи шимолӣ, марказӣ ва ҷанубӣ тақсим шудаанд. Ба лаҳҷаи ҷанубу шарқии шеваи ҷанубу шарқӣ ғӯишҳои Ванҷу Дарвоз дохил мешаванд. Ин гурӯхбандӣ шартӣ буда, ҳар яке аз ин шеваҳо боз ба лаҳҷаҳои хурд ҷудо мешаванд. Масалан, аз нуқтаи назари илми лаҳҷашиносӣ лаҳҷаи Ванҷ аз ғӯиши Дарвоз, сарфи назар аз умумиятҳои зиёд, ба кулӣ фарқ мекунад. Ва инро ҳам ёдовар шудан лозим аст, ки ҳатто дар ҳудуди водии Ванҷ дар ғӯиши як деҳа аз деҳаи дигар дар талаффуз тафовути овозӣ, луғавӣ ва ҳатто савтӣ мушоҳида мешавад. Чунин тафовутҳо миёни лаҳҷаи Ванҷу Дарвоз низ мавҷуд аст.

Душворӣ дар омӯзиш ва тафовути дигаре, ки миёни ғӯишҳои Ванҷу Дарвоз ин аст, ки дар ин водии ҷандон калон ба қавли пажӯҳишгарон тақрибан 300 - 400 сол қабл, мисли забони язгуломӣ, забони мустақил мавҷуд будааст ва онро “ванҷивор” меномиданд. Боқимондаҳои луғавии забони азбайнрафта бо забони тоҷикӣ омехта шуда, боиси пайдоиши як лаҳҷаи нав гардидаанд, ки фарқи дигарро миёни ин ду ғӯиш ба вучуд оварданд.

Дар лаҳҷаи Ванҷ мавҷудияти садоҳои “ӯ”-и таърихӣ, ки дар поён аз он ёдовар хоҳем шуд, фарқи навбатии он аз лаҳҷаи Дарвоз аст.

Омӯзиши баъзе масъалаҳои лаҳҷаи Ванҷ аз тарафи олимони шевашинос дар авоили қарни мозӣ ба таври ҷузъӣ сурат гирифта

буд. Гӯйиши мардуми ин ноҳия таърих ва равшаниву норавшаниҳои худро дорад. Тақрибан чорсад сол қабл дар водии Ванҷ мардуме зиндагӣ мекард, ки забони гуфтугӯи он яке аз шохаҳои забонҳои помирӣ маҳсуб мегардид, вале бо мурури замон, оҳиста-оҳиста бархе аз ин мардум бо сабабҳои номаълуми таърихӣ қаламрави ин водиро тарк намуд ва аз мавзеҳои мухталиф, аз ҷумла, манотиқи мухталифи Хатлонзамин, баъзе манотиқи Чин, аз ҷумла Қошғар ва Афғонистон, водии Сангвори ҳамсоя муҳоҷиршавӣ³ ба ин водӣ оғоз ёфт.

Масалан, дар китоби ба тозагӣ нашршудаи профессор Пирумшоев Ҳайдаршо омадааст: “....дар ин ё он замон сар задани бенизомии сиёсӣ дар минтақа, турктозиҳои беохир, задухӯрдҳои байни хонигариҳо, ҳадафи тасарруф қарор гирифтани мулкҳои мустақилу ниммустақили кӯҳистон, кашмакашҳои сиёсии байни намояндагони сулолаҳои ҳукмрон барои соҳибтаҳти кам нестанд, ки сабаби авҷи кӯчбандии одамон аз як мулк ба мулки дигар шудаанд. Табиист, ки ба ин минтақа ва дигар мавзеоти Помири Ғарбӣ ва Бадахшон омадану ин ҷо зиндагии доимиро ихтиёр кардани одамон аз музофотҳои марказии Осиёи Миёна ва аз ин ҷо ба мулкҳои дуру наздик муҳоҷир шудани иддае аз сокинони маҳаллӣ ҳодисаи муқаррарӣ буд.... Ҳатто муҳоҷирони бегонанажод, ки бар асари таъкиби сиёсӣ дар ин ҷойҳо паноҳ ҷустанд ва худро ба ҳимояи мардуми таҳҷой вогузор карда буданд, пас аз чанд муддат бо онҳо муносибати хешутаборӣ пайдо карда, баъди ду-се насл батамом “худӣ” мешуданд.”⁴

Дар натиҷа забоне, ки ин ҷо роиҷ буд ва ин гӯйиши мардуми бумӣ оҳиста - оҳиста бо забони мардуми муҳоҷиршуда омезиш ёфта, дар натиҷа ба ҷои он забон мардуми бумӣ гӯиши дар назари

³ Сабабҳои муҳоҷиршавии мардуми ғайрибумиро ба водии Ванҷ, ки дар ягон сарчашма пайдо карда нашуд, мувофиқи шарҳи профессор Пирумшоев Ҳайдаршо бо якҷанд далел овардан лозим медонем: 1. Иҷбориёне дар натиҷаи забтқориҳо маҷбуран ба ин ҷо омаданд. Масалан, ҳангоми ҳуҷуми муғул аксар олиму донишмандон тарки Бухорову Самарканд ва дигар шаҳрҳо карданд; 2. Зулму истибдоди замони мангитиён, ки дар ин бора шоир Ёрӣ мегӯяд:

Олам аз шӯру шари мангитиён лабрез аст,
Ҳанчари наҳси замон аз ду бараи хунрез аст.

⁴ Пирумшоев Ҳайдаршо “Ванҷи ману ганҷи ман”(очерки таърихӣ) –Душанбе: Ирфон, -2013, саҳ. 107

аввал омехта ба майдон омад. Ана ҳамин тавр, дар тӯли солҳо як лаҳҷаи нави тоҷикии омехта бо забони қадимаи ванҷӣ пайдо шуд. Бо гузашти айём мардуми муҳоҷиршуда ҳанӯз баъзе расму ойин, оҳанги талаффузро дар забони аслии худро нигоҳ дошта тавонистанд. Мардуми бумӣ низ ин аломатҳои аслии ба худ хосро то кунун ҳифз намудаанд, ки шинохти онҳо дар назари аввал аз рӯи забон ва тарзи талаффузашон барои мутахассисон ба осонӣ муяссар мегардад. Масалан, дар охири феълҳо (шакли шахси сеюми танҳо) илова намудани -а: *нахрама* (*намеҳӯрад*), *наравама* (*намеравад*), *нагама* (*намеғӯяд*), *нагарама* (*намешиавад*), *гирама* (*мегирад*), *хов равама* (*хоб меравад*), *хирман кънама* (*хирман мекунад*), *пъга бъравама* (*пагоҳ меравад*), *дунама* (*медонад*) ва ғайра дар гуфтори бошандагони қисмати поёноби водӣ⁵ онҳоро аз дигар сокинон ҷудо мекунад.

Дар талаффузи сокинони деҳшӯрои Водхуд пешванди классикии шаклсозии би- (бу-) умуман талаффуз намеёбад ва аксар феъли фармоиш дар шакли гӣ (гир), ҳе (ҳез), хър (хӯр), дъ (деҳ), талаффуз мешавад.

Як аломати барҷаста ва фарқкунандаи ғӯйиши мардуми бумӣ, яъне таҳҷойии Ванҷ он аст, ки аксар дар талаффузи онҳо садонокҳои дарозии “о” ва “у” кӯтоҳ садо медиҳанд: нън (нон) пъшемън (пушаймон), дегдън (дегдон), эмън (эмон), хазън (хазон), фарзандън (фарзандон), рамазън (рамазон) ва ғ.

Инчунин дар ғӯйиши мардуми бумӣ пешванди ме- дар шакли мӯ- садо медиҳад: мӯкънан (мекунад), намӯраван (намеравад), мӯган (меғӯяд), мӯпазан (мепазанд), намӯднъм (намедонам) ва ғ. Аз ин ҷиҳат метавон бо боварӣ изҳор намуд, ки садонокҳои “ӯ” дар лаҳҷаи Ванҷ ҷанбаи таърихӣ дорад. Вале ҷанд даҳсолаи охир ба мушоҳида мерасад, ки дар натиҷаи доду гирифт ва муносибатҳои тиҷоратӣ, омаду рафти зиёд ба манотиқи ҳамсоя, инчунин аз байн рафтани насли калонсол ҷунин тарзи талаффуз дар ҳолати аз байн рафтан қарор дорад.

Як хусусияти фарқкунандаи ғӯйиши Ванҷ боз ин аст, ки дар он пасванди навозишии **-ак** (**ък**) ба ҳамин маънои хурдӣ ва навозишӣ мисли пасванди муосири **-ча** серистеъмол аст: чағерък

⁵Деҳоти Жовид, Гушхун, Роғ, Ускроғ, Бодавд, деҳоти тобеи ҷамоати Водхуд ба ҳамин ғурӯҳ шомиланд.

– кӯдакон, кӯдак, гӯлак – ба маънои бечора, хунаак – *хонача*, *нӯҳолак* – *ниҳолча* ва ғ.

Дар лаҳҷаи зикршуда, ки муҳаққиқон онро то андозе, вале на ба таври бунёдӣ мавриди пажӯҳиш қарор додаанд, боқимондаҳои (субтратҳои) забони азбайнрафтаи қадимаи ванҷӣ то имрӯз маҳфуз мондаанд, ки дар дигар забонҳои помирӣ, аз ҷумла рошорвӣ, ваҳонӣ, мунҷонӣ, шуғнонӣ, рӯшонӣ, бартангӣ, ишқошимӣ, сангиличӣ бо каме тағйирот вомерхӯранд ва ин ҳам як далели раднашавандаи аз гурӯҳи забонҳои помирӣ будани забони қадимаи Ванҷ мебошад. Масалан, вожаи *bqī* (бъқӣ) (ба маънои тепша, баландӣ, барҷастагӣ), ки дар гӯиши ванҷӣ маъмул аст, дар забонҳои рошорвӣ, ваҳонӣ, мунҷонӣ, шуғнонӣ, рӯшонӣ, бартангӣ, ишқошимӣ дар шакли *buq* ба назар мерасад. Ё шакли луғавии *yov* (ғов, яъне ғавғо, доду вой) дар гӯиши рошорвӣ *yov* - дахон, дар гӯиши шуғнонӣ бошад, *yow* маънои кашмакашу чанҷолро дорад⁶.

Ё ин ки қадимаи *baḡaǰang* (барғачанг- ба маънои якдигарро тела додани ду нафар) дар забони шуғнонӣ дар шакли *baḡā* (барға) мушоҳида мешавад.

Қадимаҳое дар забони қадимаи ванҷӣ вомерхӯранд, ки бо забони яғнобӣ ва осетинӣ аз ҷиҳати шакли фонетикӣ монандӣ зоҳир менамоянд, масалан, шакли *fī*, ки ба маънои бели ҷӯбӣ барои тоза қардани барф истифода мешудааст, дар гӯиши бартангӣ, шуғнонӣ ва ишқошимӣ дар шакли *fai*, дар гӯиши ваҳонӣ *fī*, мунҷонӣ *fəya*, яғнобӣ *fe^h*, осетинӣ *feyag* дида мешавад.

Дар гӯиши ванҷӣ имрӯз ҳам *būj* – пӯсти аз дона ҷудокардаи меваи зардолуро мегӯянд, ки дар гӯиши бартангӣ дар шакли *bōj* ва *bōjak* дар гардиш аст.

Ин далели он аст, ки дар нахуст ҳамаи ин забонҳои дар боло номбурда як шакл доштанд ва забони қадимаи Ванҷ низ яке аз забонҳои ин гурӯҳ ба шумор мерафтааст.

Он забони азбайнрафта диққати олимони эроншинос А. 3. Розенфельд, Андреев, В. С. Расторгуева, мардумшинос (этнограф) ва шарқшиноси шинохтаи тотортабори рус академик А.А. Семёнов ва дигаронро ҳанӯз дар қарни гузашта ба худ ҷалб

⁶ *Yov* (ғов) нидое буд ҳангоми ғудохтани оҳан дар печҳои оҳангудозӣ, агар нафаре ҳангоми дамидан монда мешуд, “ғова бгире” овоз мебаромад ва дигаре ўро иваз менамуд, ҷунки дамидан бояд бетанаффус 1-2 шабонарӯз идома меёфт, то ки оҳан ҷудо мешуд.

намуда буд ва эшон луғати як миқдори хурди вожаҳои забони қадимаи Ванҷро мураттаб сохтанд. Чанде қабл олими забоншинос, шодравон Боғшо Лашкарбеков фонетикаи забони ванчивор (забони қадимаи ванҷӣ)-ро марида пажӯҳиш қарор дода буд, ки дар илми лаҳҷашиносӣ дорои арзиши зиёд аст.

Соли 2008 шоири шодравон Басир Расо бо ҳиммати шоирона он боқимондаи ашъори Ёрии Дарвозӣ – мулаққаб бо Муллоёрро гирдоварӣ намуд. Қимати ин маҷмӯаи хурд дар он зоҳир мегардад, ки дар охири он 338 вожаи забони қадимаи Ванҷ мавриди шарҳ қарор гирифтаанд.

Гузашта аз ин, аҳли фарҳанги Ванҷ низ нисбати ин масъала дар қанор наистодаанд, он диққати ҳар фарди фарҳангиро дар пайдо намудани маълумоти зиёдтаре доир ба забони қадимаи Ванҷ ҳамеша ба худ ҷалб менамуд. Хурсандибахш аст, ки гарчанде ниҳоят дер шуда бошад ҳам, ҷавонони фарҳангдӯсти зодаи Ванҷро диққат ба омӯзиши таърихи фарҳанг ва забони ин водӣ бедор гардидааст. Ин, албатта, оғоз аст ва анҷоми он боровар хоҳад буд.

Аз сарчашмаҳои дастрас маълум аст, ки он як миқдори ниҳоят ками вожаҳои дастраси забони қадимаи Ванҷ далели муътамади аз гурӯҳи забонҳои помирӣ будани забони азбайнрафтаи ванчивор аст.

Дар водии Ванҷ ва навоҳии дигари Бадахшон хонаҳои истиқоматии ҳаҷман қалон сохта мешуданд, ки имрӯз низ чунин хонаҳо сохта мешаванд. Андозаи баъзе хонаҳо ҳатто ба 18X24 м мерасад. Аҷиб ин аст, ки дар қаламрави Шуғнон чунин хонаҳои азимандозаро “ванчихона”, аммо дар Ванҷ бошад, “шъғнихона” (яъне хонаи сохти шуғнонӣ) меноманд. Ин ҳам як далели хурде аст аз муносибатҳои забонӣ ва этникии ин ду мардум. Муайян сохтани он, ки дар кадоме аз ин ду мавзӯе чунин хонаҳо аввалин буданд, қори душвор нест.

Иловаи ин далел ҳам зарур ва бамаврид аст, ки аслан мардуми Ванҷ бо латофату зарофатгӯӣ ва ҳозирҷавобии худ аз дигар мардум фарқ мекунанд ва аксари калимаҳо худ ба худ хусусияти зарофатомезӣ ва лутфомезӣ зоҳир менамоянд.

Дар хусуси вожаи “гӯл” ҳаминро илова қардан лозим аст, ки маънои аслии ин вожа аслан “гунг” аст, вале дар гуфтугӯии мардуми одӣ дар нисбати ҳама хурду бузург чун мухотаб ба

маънои кӯчида ва маҷозӣ истифода мешавад, вале касе аз ин намеранҷад, чунки дар гуфтугӯ оҳанги навозиш ва ифодакунандаи муҳаббат ва рафокатро мегирад.

Эроншиноси намоёни рус А. З. Розенфелд мавҷудияти калимаҳои Эронии шаркиро дар ғӯиши кунунии ванҷӣ, ки бозтоби ҳамон забони ванҷии қадим аст, яке аз хусусиёти аслии ин ғӯиш мешуморад⁵.

Унвони баъзе деҳаҳо бо вожаи “харв” анҷом меёбад: масалан, Пъшихарв, Рохарв, Техарв, Вьшхарвак. Ин гуна унвонҳо дар қаламрави Дарвоз низ кам нестанд: Вьсхарв, Вьшхарв, Пошхарв, Пъшихарв ва ғ. Дар қаламрави Нуробод ҷамоате иборат аз якҷанд деҳа бо номи Мучихарф, дар водии Сангвор ё Ваҳё Савзхарв барин унвонҳо ба назар мерасанд ва далели наздик будани лаҳҷаву шеваҳои тоҷикӣ бо якдигар мебошад.

Пайдо кардани маънои луғавии ҳиссаи “харв” ба осонӣ ба даст омада бошад ҳам, муайян кардани қисмати аввали калимаҳои мазкур, мисли Пъши, Ро, Те, Савз, Вьс, Пош, Мучи дар назари аввал ғайриимкон менамояд. Инак, лозим дониста мешавад таваққуф кардан дар боби вожаи “харв”. Дар сарчашмаҳо баъзеҳо вожаи “харв”- ро алоқаманд бо “хур”- “офтоб” медонанд, яъне деҳаи офтобрӯя ва ин унвон ба далели овардашуда ба ҷойгиршавии деҳаҳо мувофиқат мекунад. Дар аксари ин деҳот офтоб нисбатан пештар тулӯ мекунад.

Чунин номҳои ҳамрешаву ба ҳам монанд бо вожаи Роғ низ дар бисёр мавзеҳои Тоҷикистони имрӯза: Роғ, Ускроғ, Хумроғӣ дар ноҳияи Ванҷ, Пунарвоғ, Каскароғ, Пуштароғ дар водии Сангвор, Роғ дар Афғонистон мушоҳида мешаванд.

Дар ғӯиши Ванҷ, ба мисли дигар забонҳои помирӣ, калимаҳои туркӣ камтар ба кор мераванд. Масалан, агар дар ҳама ғӯишҳои дигар “болға”-и туркӣ ё “молоток”-и русӣ истифода шавад, дар лаҳҷаи Ванҷ шакли қадимаи он “хоиск” роиҷ аст, ки дар “Шоҳнома” дар ҳамин шакл истифода шудааст:

Ибораи “ғарки хун” дар лаҳҷаи Ванҷ серистеъмол аст ва дар «Шоҳнома» низ дар ҳамин шакл истифода шудааст:

*Дурафиши сарафрои Эрон нагун
Танаи хору дар хок ғарқа хун (Ш., ҷ. 1., 73)*

Як миқдор калимаҳои зинда ва дар гардише ба мушоҳида мерасанд, ки дар “Шоҳнома”-и Фирдавси истифода шудаанд. Масалан, ғамӣ – монда, тава – табоҳ, вайроншуда, шътқ – ситеғ, чанг – панча, чангол – чанг, захра – чуръат, рикоб – узангу, ёл – мӯйи гардани аспу хар, ғирев – доду вой ва ғ.

Ашқоли “наванд” ва “навон”-и “Шоҳнома” дар лаҳҷаи Ванҷ дар шакли новун(д) вомахӯранд, ки маънои фирор карданро дорад. Дар мавриди ҳайвонот бошад, аз худ дур кардани бачаи (гӯсола ё бузичаро, ки модараш онро ба назди худ омадан намегузорад) истеъмол мешавад. Мисоли дигар вожаи “сур” (“тӯй”-и туркӣ) аст, ки дар танҳои истифода нашоавад ҳам, дар таркиби калимаи мураккаби “чӯксур”, (“чӯк” – узви таносули тифл ва “сур” – тӯй), яъне хатнатӯй (аз “хатна”-и арабӣ ва “тӯй”-и туркӣ) истифода мешавад.

Дар ин водӣ қариб, ки ҳар деҳа хусусиятҳои хоси ғӯиши худро дорад ва ҳадафи мо рӯи қоғаз овардани он калимоте аст, ки имрӯз дар лаҳҷаи Ванҷ рӯйи қоранд. Масалан, агар дар баъзе ва ҳатто аксари ғӯишҳо пешванди ме- дар аввал истеъмол гардад, дар баъзеи дигар пасванди мазкур дар охир меояд: мере? - бъреме?, меравед?) ва дар феълҳо пеш аз бандҳои хабарӣ меояд: хъремем – меҳӯрем, нависамен – менависанд, фуруреме – мефуруред.

Пешванди таърихи би- (бу-), ки дар лаҳҷаи Ванҷ серистеъмол аст, бештар бо феълҳо дар шакли кӯтоҳи “бъ-“ истеъмол мешавад:

Бънависъм (бинависам), бънависеъм (бинависем).

Бънависй (бинависй), бънависй (бинависед).

Бънависа (бинависад), бънависанд (бинависанд).

Ё ки аксари сокинони ҷамоати Водхуд вожаи “яфре”-ро истеъмол мекунанд, ки ин дар ягон деҳаи дигари Ванҷ дар истеъмол қарор надорад. Аз ин рӯ, доир ба ҷиҳати фарқкунандаи ғӯиши баъзе аз деҳот таваққуф ва бо намоёндагон ҳар деҳшӯро мулоқот анҷом дода шуд.

Баъзан калимаҳо бо дарназардошти ғӯишҳо дар ду шакл (аманда // яманда // амява – ин ҷо, дар ин ҷо, ҳамин ҷо;) оварда шудаанд. Амйова – шакли ҷамъ – яъне, “ҳамин ҷойҳо”-ро ифода мекунанд.

КИТОБНОМА

1. Гаффоров Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ. / Р. Гаффоров \\\ Маориф ва маданият, 1963, 19 март.
2. Гаффоров Р. Хусусиятҳои муҳимми ибораҳои фразеологӣ. / Р. Гаффоров // Маориф ва маданият, 1963, 17 июн.
3. Мақсудов Т. Лексика и фразеология исфаринских говоров таджикского языка. Автореф. диссер. канд. филол. наук. / Т. Мақсудов – Душанбе, 1972. – 22 с.
4. Мачидов Ҳ. Ибораҳои фразеологӣ дар романи Раҳим Ҷалил «Одамони ҷовид». / Ҳ. Мачидов // Сборник докладов межвузовской студенческой научной конференции вузов Средней Азии и Казахстана. – Душанбе, 1963. – С. 206- 213.
5. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии. / В. С. Расторгуева // Вып. 5. Таджикско-русский диалектный словарь. - М., 1963.
6. Розенфелд А. З. Ванджские говоры таджикского языка. / А. З. Розенфелд. Издательство ленинградского университета, 1964.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ иборат аз ду ҷилд). Нашриёти «Советская энциклопедия», М., 1969.

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ОВОИ ВА ЛУҒАВИИ
ЛАҲҶАИ ВАНҶ**

Дар мақола сухан дар бораи хусусиятҳои фарқкунандаи ғӯиши сокинони водии Ванҷ сухан меравад. Муаллиф бар ин ақда аст, ки лаҳҷаи кунунии Ванҷ аз ду навъи калимаҳо иборат аст. Дар мақола ишора шудааст, ки дар ин водӣ забоне бо унвони ванҷивор дар гузашти на чандон дур арзи вуҷуд доштааст ва бо мурури замон ин забон аз байн рафтааст, вале субтратҳои он то кунун дар лаҳҷаи ҳозираи ин Ванҷ боқӣ мондаанд. Ана ҳамин қабати луғавӣ боиси фарқияти он аз дигар лаҳҷаву шеваҳои забони тоҷикӣ гардидааст. Муаллиф муҳочирати мардумро аз дигар манотиқ ба ин водӣ шарҳ дода, бо таъсири забони онҳо аз байн рафтани забони қадимаи ванҷиворро таъкид менамояд. Дар мақола баъзе номҳои ҷуғрофӣ аз ҷиҳати сохт ва маъно шарҳ ёфтаанд, ки ин аз ҷанд ҷиҳат аҳамиятнок аст. Барои нишон додани мансубияти он забони азбайнрафтаро ба гурӯҳи забонҳои помирӣ аз мисолҳои мушаххас истифода кардааст. Муаллиф калимаҳои аз ғӯиши мардуми Ванҷ ба ҳайси мисол овардааст, ки дар “Шоҳнома”-и Фирдавӣ истифода шудаанд.

Калидвожаҳо: шева, ғӯиши, лаҳҷа, ванҷивор, калима, забон, адабӣ, садонок, ҳамсадо, ягнобӣ, осетинӣ, рушонӣ, язгуломӣ.

**НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ВАНЧСКОГО ДИАЛЕКТА**

В статье рассматриваются отличительные особенности диалекта жителей Ванджской долины. Автор придерживается мнения, что современный ванчский диалект состоит из двух типов слов. В статье указывается, что в недавнем прошлом в этой долине существовал язык под названием вандживор, который со временем исчез, но его субтитры все еще остаются на нынешнем ванчском диалекте. Этот лексический слой отличает его от других диалектов таджикского языка. Автор описывает миграцию людей из других регионов в эту долину и подчеркивает влияние их языка на исчезновение древнего вандживарского языка. В статье объясняются некоторые географические названия с точки зрения их структуры и значения, что важно по нескольким причинам. Автор привел конкретные примеры, чтобы показать, что вымерший язык принадлежит к памирской языковой группе. В качестве примера автор приводит слова из ванчского диалекта, использованные в «Шахнаме» Фирдоуси.

Ключевые слова: диалект, акцент, говор, вандживор, слова, язык, литературный, гласный, согласный, ягнабский, осетинский, рушанский, язгулямский.

**SOME DISTINCTIVE PHONETIC AND
LEXIC FEATURES OF THE VANJI DIALECT**

Anotation. The article examines the distinctive features of the dialect of the inhabitants of the Vanj Valley. The author is of the opinion that the modern WanJ dialect consists of two types of words. The article points out that in the recent past, a language called Wanijvor existed in this valley, which eventually disappeared, but its remnants still remain in the current Wanji dialect. This lexical layer distinguishes it from other dialects of the Tajik language. The author describes the migration of people from other regions to this valley and emphasizes the influence of their language on the extinction of the ancient Wanjiwari language. The article explains some place names in terms of their structure and meaning, which is important for several reasons. He gave specific examples to show that the extinct language belongs to the Pamirian language group. As an example, the author cites words from the Vanji dialect used in Firdousi's Shahnama.

Key words: dialect, accent, dialect, vanjivor, words, language, literary, vowel, consonant, Yagnab, Ossetian, Rushan, Yazgulam.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Ҳамроза – муаллимаи калони кафедраи байнифакултавии забони тоҷикӣ ДДОТ ба номи Садриддин Айний, тел. 93 515 56 01.

Сведения об авторе: Рахимова Хамроза – старший преподаватель Межфакультетной кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, тел. 93 515 56 01.

The information about author: Rahimova Hamroza, Senior Lecturer of the Department Interfaculty of Tajik language of Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Aini, mob. 93 515 56 01.

УДК:490.550.0

**ИСТИФОДАИ ВОМВОЖАҲОИ АРАБИИ СОДА
ДАР «ХАМСА»-И ХОҶУИ КИРМОНӢ**

Дадохӯчаева Парвинахон

ДДХ ба номи академик Б. Гафуров

Дар чараёни вомдиҳиву вомгирӣ байни забонҳо бештар калимаҳои сода бо теъдоди ниҳоят зиёд аз як забон ба забони дигар интиқол ёфта, сабаби такмилу ғановати таркиби луғавии забони вомгиранда мешаванд. Як хусусияти дигари вожаҳои содаи иқтибосшуда дар он аст, ки онҳо баъди ба таркиби луғавии забони вомгиранда ворид шудан тадриҷан ғаёл шуда, дар калимасозиву иборасозӣ ширкат мекунанд.

Баъзе аз калимаҳои арабӣ дар забони форсии тоҷикӣ ончунон ба тағйирёбии шакливу маъноӣ дучор шудаанд, ки бо он шаклу маъно дар лаҳҷаву шеваҳои забони асл ва фарҳангҳои он дида намешаванд. Мисол, вожаҳои «ирода» (азму хоҳиш) ва «иродат» (ихлосу дӯстдорӣ) ва «мурочи» (руҷӯ) ва «мурочиат» (баргашт). Шаклҳои дуҷуми калимаҳои мазкур бо маъноҳояшон дар забони арабӣ роиҷ нест. Ин аст, ки аллома С. Айни истифодаи дурусти иқтибосҳои арабиро, ки дар забони тоҷикӣ кайҳо ҳазм шуда, умумият гирифтаанд, ҷонибдорӣ намудааст. Вай дар ҷавоби эроди А. Мунзим аз ҷумла, дар мавриди истифодаи калимаи сохтаи «боғайрат» чунин гуфтааст: «Модом ки тоҷикон «ғайрат»-и арабиро, ки аз маънии аслиаш бароварда, ба як маънии дигар ба кор бурдаанд, мо чаро аз вай гурезем?...» [12, 59-60].

Бо вучуди ин ҳам, маҳз бар поя ва асоси вуруду ғаёлшавии вожаҳои сода ҳодисаи забонии ташаккули калимаҳои сохтаву мураккаб ва ибораҳо ба зухур мепаиванданд.

Инро дар мисоли калимаҳои содаи дар «Хамса»-и Хочу иқтибосшуда, ки дар калимасозии вожаҳои мураккаб ва ибораҳои ширкат кардаанд, метавон илман ба исбот расонд.

Набояд фаромӯш кард, ки дар мавриди аслан арабӣ будани баъзе вожаҳои наметавон ҳукми илмӣ кард. Чанде аз вожаҳои арабиро форсии муарраб ё калимаҳои бегонаасли арабишуда донишмандони муҳаққиқон далели ин гуфта аст.

Ба ҳар ҳол, тибқи омориҳои интихобӣ аз панҷ саҳифаи «Хамса» маълум шуд, ки аз 1004 вожаи мавриди истифодаи шоир 899 вожа, новобаста аз сохт, аслан тоҷикӣ ва ғайриарабиасл буда, ҳамагӣ 150 калима вожаи содаи арабиасл мебошад. Аз омориҳои мазкур, бо назардошти сарфакориҳои илмӣ, фақат ба зикри вожаҳои содаи арабиасл бидуни тарҷумаи тоҷикиашон таваҷҷуҳ мекунем:

1) 182 калима = 148 тоҷикӣ + 34 арабӣ: ходим, райҳон, қалб, Асад, диръ, бақо, қанаф, ҳаво, румҳ, асо, роят, Аҳмад, фалак, даврон, ҳад, табъ, арқон, ҷиҳат, ҳис, хотам, муғриб, шамъ, ҷуръа, фараҳ, дур(р), ёқут, офоқ, анҷум, манзара, ақл, инъом, сахн, самар, ҷайб [1, 29].

2) 199 калима = 161 тоҷикӣ + 38 арабӣ: мол, ҳалол, лаҳза, лутф, ҳол, назар, мушид, солиқ, тобеъ, аҳком, зоеъ, Хизир, аввал, зулмат, ҳайвон, занн, зулмот, наҷот, ҳаёт, тамом, хилъат, сиҳҳат, уд, субҳ, сидқ, нафас, мамлакат, шарқ, қурса, шамъ, нур, манзил, қурб, баид, ақиб, ид, дурр, баҳр [1, 93].

3) 223 калима = 205 тоҷикӣ + 18 арабӣ: ҳай, хотам, адам, буқъа, ҷуз, дор, маҷол, мақом, соқӣ, ҳалос, сақф, қадах, оқил, ҳаммор, дайр, фараҳ, фано, бақо [1, 350].

Агар фаразан дар 5 саҳифа 1000 вожа мавҷуд бошад 150 вожаи он калимаи содаи арабиасл бошад, пас дар тамоми «Хамса», ки аз 824 саҳифа иборат аст, 164 800 вожа як ва ду бор ба қор гирифта шудааст. Аз ин теъдод 140080 калимаи он аслан вожагони тоҷикиву ғайриарабӣ ва 24720 вожаи он калимаҳои содаи арабиасл мебошад. Албатта, дар ин шумориш такроран истифодашавии вожаҳои ба инобат гирифта нашудааст. Мумкин аст, як вожа чандин маротиба дар «Хамса» такроран ба қор рафта бошад. Масалан, дар панҷ саҳифаи интихобшуда, ки дақиқан 150 калимаи содаи арабиасл аз тарафи шоир мавриди истифода қарор гирифтааст, ҳафт вожа, яъне калимаҳои роят [1, 29, 218], шамъ [1, 29, 93], ёқут [1, 29, 797], ҳол [1, 93, 218], аввал [1,

93, 797], субҳ [1, 93, 218], нафас [1, 93, 218] думаротибагӣ ба кор рафтаанд. Агар ин омилро ба инобат гирем, дар он сурат 150 вожа неву 143 вожаро бояд арабиасл шуморем.

Бо вучуди ин ҳама, агар ба омори мазкур, яъне вучуди 24720 вожаи сода эътимод ҳосил кунем, пас бояд иқрор шуд, ки баррасии ин қадар вожа, ё ҳадди ақал аз се як ҳиссаи он дар ин таҳқиқоти кӯтоҳ кори ғайримумкин аст. Бояд эътироф кард, ки ин оморгирӣ дар доираи калимаҳои содаи арабиасли «Хамса»-и Хочу бар ҳасби фарзияи математикӣ аст ва эҳтимол дорад, ки он аз ҳадди воқеии мавҷудият каму зиёд бошад, зеро бино бар нишондоди забоншинос Н. Ғиёсов, аз он ки «ҷараёни иқтибосшавии вожаҳои арабӣ дар эҷодиёти ин ё он адиб якхела нест», «теъдоди вожаҳои арабӣ дар осори адибони асрҳои XII-XIV ба 70-80% (таркибии луғавии асарҳо – Д. П.) мерасад» [10, 53-53]. «Хамса»-и Хочу низ асарест, ки дар давраи нишондодаи муҳаққиқи мазкур таълиф шуда, чунонки оморгирии фарзии фавқ шаҳодат медиҳад, калимаҳои содаи арабиасл дар таркиби луғавии он мавқеи намоён доранд.

Дар «Хамса»-и Хочу иқтибосоти арабӣ бештар барои тасвири мармузу ирфонии ҳодисаҳои ҳаётӣ ва ҳақиқати воқеӣ ба кор гирифта шудааст. Масалан, «Ҳикояти мусофири соҳибдил, ки бо корвон ба сари хоки Ҳотаи Той нузул карда буд ва аз ӯ суфра хост ва изҳори қарами Ҳотам»-и «Равзату-л-анвор» ҳамагӣ аз 599 калима иборат буда, 79 калимаи меҳварии он иқтибосоти арабианд: ҳикоят, мусофир, соҳиб, нузул, изҳор, қарама, ҳай, умр, қазо, тай, маҳмил, турбат, чилва, қофила, аҳл, мудхил, матбах, ҳосил, маъкул, матъум, нафас, муштаҳӣ, ҳад, сабр, марқад, доира, марказ, мадор, дуо, тазарруъ, тамаъ, чуд, саҳо, ато, нукта, даъвӣ, сурат, маънӣ, фоқа, фақир, ғариб, инъом, ом, моида, манзил, маҳрум, таманно ва ғ. [ниг.: 1, 118-119]. Хочу маҳз тавассути калимоти иқтибосии мазкур вожаҳои содаву мураккаб, ибораҳои сохта фикрашро орифона ва рамзнок баён кардааст.

Ҳаддалимкон ба таҳлилу баррасии баргузидаи вожаҳои содаи иқтибосӣ дар «Хамса», хусусан 150 вожаи аз панҷ саҳифаи интихобӣ истинботшуда, пардохта мешавад.

Исм. Бояд қайд кард, ки аксари калимаҳои содаи арабии дар «Хамса» мавриди иқтибосгирӣ ва истифода қароргирифта ҳамчун ҳиссаи нутқ исманд. Барои далел метавон ба исбот

расонд, ки аз миёни 154 вожаи содаи ғавқуззикр ҳамагӣ як вожа – «*мухталиф*» (гуногун, ҳархела) сифат аст.

Исмҳои содаи арабии мавриди истифодаи Ҳочу мисли соири исмҳои сода аз рӯи мансубияташон ба гурӯҳҳо: шахсу ғайришахс, чинсу хос, мушаххасу мучаррад, муайяниву номуайяни, ҷондору бечон, танҳову ҷамъ ҷудо мешаванд, ки чанде аз вомвожаҳои содаи арабиرو интиҳобан ба категорияҳои мазкур тақсим намуда, ба таҳлилу баррасии онҳо мепардозем.

Исмҳои чинс номи умумии ашёи ҳамчунин ва амалу ҳолат мебошанд [11, 104]. Миёни 154 вожаи интиҳобшуда шаш исми хос омада, боқимонда калимаҳо, ба истиснои як сифат (*мухталиф*), исмҳои чинсанд, ки ба такрор зикр кардани онҳо ҳоҷат нест. Барои мисол панҷ исми чинсро дар контекст мавриди таҳлил қарор медиҳем. Масалан, дар намунаи зерин исмҳои «субҳ» – бомдод, сапедадам, вақти сафед шудани рӯз, ки баъд аз сахар воқеъ мешавад [4, 268], «нафас» – дам, даме, ки инсон ё ҳайвон аз роҳи даҳон ё бинӣ ба худ мекашад ва берун меоварад [3, 838] «ҷарас» – занг, дарой; занге, ки бар гардани чорпоён мебанданд, зангӯла [4, 774] исми чинс буда, амалу ҳолатро ифода кардаанд: *Субҳ* дам зад, ту ҳам барор *нафас*, / Ки ба гардун расид бонги *ҷарас* [1, 219]. Дар байти шӯҳиди мазкур, қайд бояд кард, ки ду исми чинс «нафас» ва «ҷарас» бино бар ҳамвазн будан ҳамқофия шуда омадаанд.

Ҳамчун калимаи қофия истифодабарии иқтибосоти арабӣ, хусусан калимаҳои сода, ҳанӯз аз даврони Рӯдакӣ шурӯъ шудааст. Ин нуктаро забоншинос Қутбиддин Мухторӣ баъди таҳлили як қасидаи Рӯдакӣ чунин баён доштааст: «Ба ҷуз калимаҳои *нузҳат*, *шабоб*, *нафҳот*, *хайл*, *ошиқ*, *соқӣ*, дигар ҳама дар қофияи шеър омадаанд. Ин низ гувоҳи арабизмҳоро бо мақсади услубӣ истифода бурдани шоир аст. Ва далолат бар он мекунанд, ки истифодаи калима, ибора ва ҳатто ҷумлаи арабӣ, ки дар илму адабиёти баъдинаи форсу тоҷик маҳорат доништа мешуд, аз Рӯдакӣ ибтидо мегирад [13, 41].

Бакоргирии исмҳои содаи арабиасл на фақат дар охири мисраъҳо, балки дар аввали мисраъҳо низ ба назар мерасад. Масалан, дар байти зерин исмҳои чинси «сабо» ва «ғубор» дар аввали мисраъҳо воқеъ шудаанд: *Сабо* чун бодпо берун ҷаҳонад, / *Ғубори* хок чун бар ҷо бимонад? [1, 797]. Сабаби дар аввал воқеъ

шудани ин калимаҳои иқтибосӣ аз лиҳози баробар будани як ҳиҷои аввали онҳо мебошад.

Гоҳе вожагони иқтибосии арабӣ, яъне исмҳои чинс дар асари мавриди таҳқиқ ба гунаи антонимӣ (мутақодӣ) дучор мешаванд. Хочу барои баёни матлаб вақте як вожаи арабиرو иқтибос мегирад, аз рӯйи зарурату эҳтиёҷи луғавии корбурд маҷбур мешавад ҳуфти антонимии ӯро низ аз забони арабӣ вом гирад. Исмҳои чинси «сафҳа» ва «ҷадвал» калимаҳои содаи иқтибосӣ мебошанд, ки шоир онҳоро аз рӯйи зарурат ба кор гирифтааст: Бидид он *сафҳа*ро *ҷадвал* ба *ҷадвал*, / Ҳамаш охир муайян шуд, ҳам аввал [1, 797]. Албатта, ин чанд вожаи содае, ки то ин ҳо таҳлилу баррасӣ шуд, ҳанӯз қабл аз Хочу дар забони шеър ва зиндагии мардуми замони ӯ истеъмол мешуд, яъне Хочу аз аввалин шоирон нест, ки ин калимаҳоро бори аввал аз забони арабӣ иқтибос гирифта бошад ва дар забони форсии тоҷикӣ, ҳосса дар шеър ба кор бурда бошад.

Исмҳои хоси аслан арабӣ ҳарчанд дар «Ҳамса» мутаносибан бо исмҳои чинси арабиасл кам ҳам бошанд, ҳароина корбурди дархӯри таваҷҷуҳ доранд. Масалан, чи тавре болотар гуфта шуд, миёни 154 вожаи содаи баргузида ҳамагӣ панҷ исми хос ба қайд гирифта шуд: Аҳмад, Хизр, Асад, Ҷайхун, Ҷайфари Тайёр.

Исми хоси «Аҳмад», ки ба маънои аввал «сутудатар, ҳамидатар, бисёрсутуда» маъно дошта, ба маънои дувум «номи эҳтиромии ҳазрати Муҳаммад» [7, 110-111] мебошад. Хочу ин исми хосро айнан ба маънои дуюм дар байти зерин ба кор бурдааст: Румҳи асо дар раҳи Одам бидошт, / Рояти *Аҳмад* ба фалак барфарошт [1, 29]. Ин исми хос ҳамчун ҳиссаи нутқ дар забони арабӣ ва тарҷумаи он ба форсии тоҷикӣ сифат аст, аммо тибқи меъёри забоншиносии тоҷикӣ исми хос аст. Ин исми хос дар чандин байти дигар ба маънои дуюм ба кор гирифта шудааст [1, 153, 222, 274, 572]. Ба маънои аввал истифодашавии ин калимаи сода дар асари мавриди таҳқиқ ба қайд гирифта нашуд.

Исми хоси «Хизр», ки дар шеър ба гунаҳои «Ҳазир», «Хизир» низ меояд, ки номи яке аз анбиё, яъне ҳамчун исми хос итлоқ мешавад [8, 1026-1027]. Ин калимаи сода дар байти зерини «Ҳамса»-и Хочу на ҳамчун сифат, балки ҳамчун исми хос мавриди корбаст қарор гирифтааст: Гар *Хизир* аввал раҳи зулмат бурид, / Боз бар сарчашмаи ҳайвон расид [1, 93]. Ин калимаи сода, ки дар «Ҳамса» бештар ҳамчун исми хос [1, 30, 37, 44, 104, 153, 157, 163,

173, 179, 187, 190, 219, 250, 251, 252, 273, 305, 312, 315, 345, 573, 596, 599, 603, 622, 656, 693, 694, 720, 748, 795, 798, 807, 819, 845] ба кор рафтааст, дар ташаккулёбии як калимаи сохта – «хизрваш» [1, 840] ва се калимаи мураккаб – «хизркудум», «хизрқадам», «хизрном» [1, 54, 176, 574] низ ширкат кардааст. Қасрати истифодаи ин исми хос дар «Хамса» аз он далолат мекунад, ки ин вожа бештар ҳамчун истилоҳвожаи ирфонӣ мавриди таваҷҷуҳи шоир қарор гирифтааст, на ҳамчун як вожаи иқтибосӣ.

Дар «Хамса» илова бар ин чанд исми хос – калимаи содаи иқтибосии арабӣ вожагони дигаре мисли «Адҳам» – Иброҳими Адҳам; аспӣ сиёҳ [1, 129, 202, 588], «Маҳмуд» – Султон Маҳмуди Ғазнавӣ; ситоишқардашуда, сутуда; яке аз номҳои Худо [1, 227, 260, 360], «Ҳасан» – Ҳасани Басрӣ; хуб, некӯ [1, 68, 100, 197, 198], «Ҳабиб» – Ҳабиби Аҷамӣ; дӯст, ёр [1, 68], «Робиа» – Робиа Адвия; чаҳор [1, 100], «Қаъба» – ҳар хонаи чаҳоргуша; хонаи Худо [1, 142, 151, 170, 583, 661, 695, 729, 744, 786, 790, 807], «Музаффар» – Муборизуддин Муҳаммад ибни Музаффар (718 / 1318-759 / 1358) бунёдгузори хонадони Музаффариён [1, 274, 320, 322] ва чандин исмҳои хоси дигар мавриди истифодаи Ҳочу қарор гирифтанд. Албатта, аксари ин исмҳои хос ҳамчун калимаи сода ба маънои ғайриисми хос низ ба кор рафтаанд.

Исмҳои мушаххас инсон ва ашёи олами ҳастиро ифода менамоянд [11, 105]. Исмҳои мушаххас аз ҳисоби вожагони содаи иқтибосии арабӣ дар «Хамса» бештар ба назар мерасанд. Масалан, дар 152 вожаи содаи иқтибосии исмӣ калимаҳои зерин исмҳои конкретанд: райҳон, румҳ, асо, роят, чуръа, дур(р), ёқут, анҷум, манзара, самар, чайб [1, 29.], муршид, солиқ, тобеъ, хилъат, баҳр [1, 93], чом [1, 219], сақф, соқӣ, қадаҳ, оқил, ҳаммор, дайр [1, 350], сабо, ғубор, зарра, ҳавдач, қаср, бурҷ [1, 797].

Исми мушаххаси «чуръа» дар арабӣ «микдоре аз об ё моеи дигар, ки дар як дафъа ошомидан ба гулӯ ворид мешавад [8, 809-810]. Ҳочу ин исми конкретро дар байти зер ба маънои «шароб», ки навъе аз хӯриши моеъ аст, истифода бурдааст: *Чуръа* чашу санг бар ин чом зан, / Дона кашу раҳна дар ин дом зан! [1, 127]. Ин калимаи сода – исми конкрет қорбурди фаровон дар асари мавриди таҳқиқ [1, 169, 195, 202, 248, 288, 295, 325, 354, 385, 536, 537, 556, 602, 635, 689, 764, 814, 847, 861] дошта, дар сохтани калимаҳои мураккаб [1, 131, 168, 230, 236, 573, 701, 738, 756] низ ширкат кардааст.

Вожаи содаи «қадах» исми конкрети арабиасл буда, «зарфе, ки дар он чизе бишоманд, соғар» [9, 1788] маъно дошта, дар «Хамса» корбурди фаровон дорад [1, 28, 31, 41, 42, 43, 44, 45, 56, 67...]. Дар байти зерин ин исми арабиасл ба маънои асли ба кор рафтааст: Хуни суроҳӣ зи *қадах* чустаме, / Рӯй ба хуноби *қадах* шустаме [1, 124].

Исмҳои абстракти арабиасл, ки дар «Хамса» ба кор гирифта шудаанд, зиёданд ва теъдоде аз онҳо дар замони шоир ҳамчун истилоҳоти ирфонӣ, фалсафӣ мавриди истифода қарор доштанд. Аз миёни 151 калимаи содаи арабиасл вожаҳои зеринро метавон ба гурӯҳи исмҳои абстракт шомил кард: бақо, таъ, ҷиҳат, ҳис, фараҳ, ақл [1, 29], ҳалол, лаҳза, лутф, ҳол, назар, аҳком, зоё, занн, тамом, сикхат, ид [1, 93], зулм, адл, ҳикоят, ҷуз, ривоят, яқин, рой, давр, ҷафо, иртиҳол, ҳол, авоқиб, умур, вақт, аҳд, реҳлат, [1, 219], адам, маҷол, ҳалос, фано [1, 350], васл, меҳнат, ҷавр, табассум, муайян, марказ, тимсол, ишорат, ғорат, толеъ, [1, 797].

Чанде аз исмҳои абстракти номбаршуда аз лиҳози ифодаи маъно ба ҳамдигар зидданд, мисли «фано»-у «бақо», «зулм»-у «адл», «занн»-у «яқин» ва баъзе аз онҳо ба ҳамдигар муридифанд, назари «ривоят»-у «ҳикоят», «лаҳза»-ву «вақт», «реҳлат»-у «иртиҳол», «ҷавр»-у «ҷафо». Албатта, ин зидмаъноӣ ва ҳаммаъноии онҳо дар «Хамса» гоҳе дар ҳудуди як байт ва гоҳе дар саҳифаҳои гуногун иттифоқ афтодааст, яъне ин калимаҳо дар мавридҳои лозим ба кор гирифта шуда бошанд ҳам, хусусияти худро ҳифз кардаанд.

Дар «Хамса» на фақат ҷуфтистеъмолшавии калимаҳои содаи иқтибосии арабӣ – исмҳои абстракт дар мисоли калимаҳои зидмаъно, балки дар мисоли калимаҳои ҳаммаъно низ ба қайд гирифта мешавад. Масалан, калимаҳои ҳаммаъноӣ «ривоят» ва «ҳикоят» дар байти зерин далели ин гуфта мебошанд: Қиссаи ақл ҷуз *ҳикоят* нест / В-ояти ишкро *ривоят* нест [1, 198].

Вожаи иқтибосӣ, исми абстракти «ривоят» дар «Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ» чунин тафсир ёфтааст: «1. нақл кардани сухане ё хабаре аз қавли касе, нақл. 2. таъри. санади навиштаи муфти дар асоси қонунҳои шариат дар бораи ягон масъалаи муурофиавӣ, ки қозӣ истинодан бар он ҳукм мебаровард; ривоят додан аз рӯи қонунҳои шариат барои ҳукмбарорӣ асос нишон додани муфти; ривоят кардан, а) сухане ё хабареро аз қавли касе нақл намудан; б) мувофиқи қонунҳои шариат барои ҳукме асос

нишон додан; сухане ё хабареро аз гузаштагон нақл кардан; нақли сухан ё ҳадисе аз зиндагӣ ё суннати пайғамбар, бозчӯ» [6, 164]. Дар ҳамин фарҳанг вожаи иқтибосӣ, исми абстракти «ҳикоят»-ро чунин шарҳу маънидод намудаанд: «нақл кардани воқеае ё достоне. 2. асари бадеии мансури ҳаҷман хурд, ки дар он воқеа ё саргузаште баён меёбад; қисса, саргузашт; ҳикоя кардан, нақл кардан, саргузаштеро ривоят кардан» [5, 505]. Чи тавре аз шарҳҳо маълум мешавад, ин ду калима аз лиҳози маъноҳои якумашон ба ҳамдигар муродиф ба шумор мераванд.

Ҳамвазни калимаҳои арабиасл сабаб шудааст, ки шоир онҳоро ба таври фаровон дар қофия ба истифода гирад. Масалан, калимаҳои «мутабассим» – «табассумкунанда» ва «мутаранним» – «тараннумкунанда» тибқи калимасозии арабӣ, яъне тарзи фоили сифати феълии «мутафайл» [14, 29] сохта шудаанд [15]. Хочу маҳз ҳамин хусусияти онҳоро ба инобат гирифта, ин ду калимаро дар байти зерин ҳамчун қофия ба кор гирифтааст: Ғунчаи фитрат *мутабассим* нагашт, / Булбули хилқат *мутаранним* нагашт [1, 83]. Теъдоди чунин калимаҳои содаи ҳамвазн, ки ҳамчун қофия дар «Ҳамса» ба кор рафтаанд, зиёданд. Аз ин рӯ, чанде аз онҳоро фақат бе зикри маъно ва бидуни қайди байти шоҳид барои исботи фикр меорем: айб, райб [1, 157], итлоф, инсоф [1, 147], кавокиб, савоиб [1, 214], қадар, хабар [1, 143], маввоч, ваҳҳоч [1, 271], мазбала, марҳала [1, 89], манбаъ, мазраъ [1, 127], маҳрур, маҳмур [1, 200], марғуб, матлуб [1, 209], матмура, маъмура [1, 130], мукаддар, мушаммар [1, 90], мураввақ, мураббақ [1, 87], мусаддас, мутававас [1, 242], мусаффо, мутарро [1, 130], мусаххар, муяссар [1, 161], ҳадоик, суродик [1, 147] ва ғ.

Чунин корбурди калимаҳои иқтибосии арабии ҳамвазнро шоир на фақат ба ҳайси қофия дар охири мисраъҳо, балки дар аввали мисраъҳо низ овардааст. Масалан, шоир калимаҳои «сафир» «хониш ва садои парандаҳо; садои ҳуштак» [6, 224] ва «нафир» «фарёд, бонгу нолаву зорӣ»-ро [5, 901] дар байти зерин ба хотири ҳамвазн будан дар оғози мисраъҳои як байт ба кор гирифтааст: *Сафир* афканд дар пирӯзадаргоҳ, / *Нафир* андохт дар шашрӯзахиргоҳ [1, 309].

Яке аз вижагиҳои дигари исмҳои арабиасл дар «Ҳамса» корбурди онҳо дар шакли ҷамъи шикаста мебошад. Шоир баъзе ҷамъҳои шикастаи арабиёро барои баёни ҷолиби матлаб ва афзудани ҳусни каломи бадеӣ дар ҳаҷми як байт ба такрор

истифода кардааст. Масалан, дар байти зерин Хочу калимаҳои «анодил» (андалебон) ва «балобил» (булбулҳо)-ро такроран истифода бурдааст: *Анодил бо балобил роз гуфта, / Балобил аз анодил боз гуфта* [1, 725].

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки калимаҳои содаи иқтибосии арабӣ дар мисоли исм дар «Хамса» қорбурди фаровон доранд. Далел ин аст, ки ҷамъи калимаҳои содаи иқтибосии арабии «Хамса» тақрибан ба 24720 баробар аст. Ин аст, ки тамоми ҳелҳои исро дар асари мавриди таҳқиқ дучор омадан мумкин аст.

Аксари вожаҳои иқтибосии арабӣ, хусусан исмҳо баъди ба забони форсии тоҷикӣ гузаштан, хусусан дар забони «Хамса»-и Хочу ба ҳодисаи тағйирёбии маъноӣ дучор шуда, ба маъноӣ асливу маҷозӣ ва киноӣ ба қор рафтаанд.

Сифат. Сифатҳои содаи арабиасл дар «Хамса» нисбат ба исмҳои содаи арабиасл қорбурди фаровон надошта бошанд ҳам, дар умум камистеъмол нестанд. Дарки сифат будани калимаҳои арабиасли матни мавриди таҳқиқ бидуни мурочиат ба фарҳангу луғатномаҳо қорест мушқил. Чунки аксари ин сифатҳои арабиасл махсуси забони замони ҳуди шоир буда, қорбурди онҳо дар он замон ривож доштааст.

Теъдоди сифатҳои содаи арабиасли «Хамса» аз садто бештар нестанд. Барои намуна аз се як ҳиссаи онҳо бидуни тафсиру тавзеҳ оварда мешавад: адно [1, 235], акбар [1, 583], аҷиб [1, 52], аммора [1, 207], аъло [1, 235], бориқ [1, 183], ғани [1, 162], ғариб [1, 67], дағал [1, 89], қотей [1, 340], маймун [1, 40], маҳчур [1, 180], маҳмуд [1, 229], марғул [1, 611], марфуъ [1, 187], масъуд [1, 228], матин [1, 164], маъдум [1, 738], маъмур [1, 765], мозӣ [1, 823], муаззам [1, 355], муаллақ [1, 833], муанбар [1, 126], муарбид [1, 72], музоб [1, 541], муқаддас [1, 111], муқабар [1, 122] ва ғ.

Чунонки мушоҳида мешавад, аз байни ин сифатҳои мазкур барои хонандагони имрӯз калимаҳои арабиасли муқаддас, *аҷиб*, *ғариб*, *ҳалол*, *аъло*, *муаллақ*, *масъуд*, *матин*, *олӣ* нисбатан фаҳмоанд, зеро дараҷаи истеъмоли онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ низ қоҳиш наёфтааст.

Сифатҳои арабиасли матни мавриди таҳқиқ аз ҷиҳати сохт содаанд.

Сифатҳои содаи арабиасл. *Басит* (фарох, васеъ, панҳновар; киноя аз бепоёниву бениҳоятӣ) – аломати *ҷарх* (гардун, сипеҳр);

чархи басит – сипехри нопайдоканор: Чархи *басит* аз хадамаш нозиле, / Баҳри муҳит аз ҳашамаш соиле [1, 38].

Аъло (олитарин, бузургтарин) – аломати *ҷадд* (бобо, ниё); *ҷадди аъло* – бобои аз ҳама бузург: Низомулмулки Тӯсаи ҷадди *аъло*ст, / Шавад кори низоми мулк аз ӯ рост [1, 280].

Мозӣ (пешин, қаблӣ) – аломати *девон* (дастгоҳи идориву маъмурӣ, мақомот); *девони мозӣ* – девони пешин, қаблӣ: На охир соҳиби девони *мозӣ*, / Ки Яздон бод аз ӯ хушнуду розӣ [1, 318].

Соро (холис, тоза) – хусусияти *анбар* (доруворӣ, мушк); *анбари соро* – мушки холис, атри тоза: Ҳама дар хайриву хоро гирифта, / Ҳама дар анбари *соро* гирифта [1, 663].

Самин (гаронбаҳо, қимат) – аломати *дурр* (гавҳар, лаъл); *дурри самин* – ганчи қиматбаҳо: Ба даст орад маҳи хиргаҳнишинро, / Барорад аз садаф *дурри самин*ро [1, 667].

Сифатҳои арабиасли мазкур берун аз «Ҳамса» на ҳамаашон сифатанд, масалан, калимаи «забарҷад» исми моддӣ аст, ки тибқи қоидаи сифатшавӣ - адъективатсия [2, 13] ба вазифаи сифат омадааст.

Ҷуфтистеъмолии сифатҳои содаи арабиасл. Мисли баъзе исмҳои содаи арабиасл сифатҳои содаи арабиасл низ дар «Ҳамса» ҳамчун калимаҳои ҳамқофия ба қор гирифта шудаанд, яъне дар ҳаҷми як байт ба ҳодисаи ҷуфтистеъмоли дучор шудаанд. Дар поён аввал сифатҳои ҷуфтистеъмол таҳти рақамҳои 1 ва 2 ба тартиб бо мазмунаншон, баъдан байтҳои шохид оварда мешаванд:

1. *Мушаъбид* (шуъбадабоз, фиребқор, қачрафтор) – аломати *чарх* (сипехр, гардун); *чархи мушаъбид* – сипехри қачрафтор. 2. *Муарбид* (арбадабоз, ҷангҷӯй, ситезахӯ, фитнақор) – аломати *дахр* (дунё, гетӣ, олам); *дахри муарбид* – ҷаҳони ситезахӯ: Шуъбада бо чархи *мушаъбид* мабоз, / Арбада бо дахри *муарбид* мабоз [1, 72].

1. *Аҷиб* (таачҷубовар, шигифтангез; дилрабои тамошобоб) – аломати *ҷой* ва *манзил* (ҷойи фуру омадан, ҷойи истиқомат); *ҷойи аҷиб* – ҷойи шигифтангезу дилрабо. 2. *Ғариб* (наву нодир, аҷиб) – аломати *мақом* (ҷой, мавқеъ); *мақоми ғариб* – ҷойи камёбу нав: Манзили худ дид ба ҷое *аҷиб*, / Дар қафасе тангу мақоме *ғариб* [1, 52].

1. *Мураввақ* (соф, тобон, дурахшон, якранги рахшон) – аломати *хуришед* (Офтоб, шамс); *хуришеди мураввақ* – офтоби дурахшон; 2. *Мураббақ* (устувор, маҳкам) – аломати *чарх* (сипехр, гетӣ); *чархи*

мураббақ – сипехри побарчо: Чашмаи хуршеди *мураввақ* бихоҳ, / Хуни дил аз чархи *мураббақ* бихоҳ [1, 87].

жуфт-чуфт интиҳоб кардан ва истифодаи дурусти сифатҳои арабиасл ба шоир имкон фароҳам овардааст, ки равониву шевоии забони шеърашро таъмин карда, зимнан матолиби дилхоҳашро дар ниҳояти суҳанварӣ иброз дорад.

Зарф. Теъдоде аз калимаҳои иқтибосии арабӣ, ки дар «Хамса» мавриди истифодаи шоир қарор гирифтаанд, ба зарф тааллуқ доранд. Корбурди калимаҳои иқтибосии арабӣ ҳамчун зарф дар ашъори шоирони қабл аз Хочу низ роиҷ будааст. Аз ин рӯ, наметавон гуфт, ки Хочу дар истифодаи онҳо ба ибтикореноил шуда бошад. Муҳим ин аст, ки ин зарфҳои аслан арабӣ дар забони шеъри вай мувофиқи талаботи забони форсии тоҷикӣ сурат гирифтаанд.

Зарфҳои замон бо калимаҳои иқтибосии арабӣ. Бештари калимаҳои содаи арабиасл мисли «аввал», «охир», «ибтидо», «интиҳо», «азал», «абад», «ниҳоят», «бидоят», «доим», «мудом» зарфҳои замонанд. Ин калимаҳои содаи иқтибосӣ дар абёти шоҳиди зерин ҳамчун зарф ба кор рафтаанд:

Доим – «мудом, ҳамеша» [3, 384]: Кист он кас, ки *доим* он беҳтар, / Ки зи зиндон бурун наёрад сар [1, 212].

Мудом – «доим, доимӣ, ҳамеша» [3, 718]: Кӣ сазовори он бувад, ки *мудом*, / Ҳамчу Юсуф кунад ба ҳабс мақом [1, 212].

Аввал – «оғоз, саршавӣ, ибтидо; муқобили охир» [3, 33]: Гар Хизир *аввал* раҳи зулмат бурид, / Боз бар сарчашмаи ҳайвон расид [1, 93].

Азал – «ҷовидон будан дар гузашта; замоне, ки ибтидо надорад; муқобили абад; маҷ. аввали аввалҳои замон, ибтидои даҳр» [3, 44]: Чун ба *азал* қолабат ангехтанд, / Қалби ту бар қолаби ғам рехтанд [1, 66].

Ҳамаи калимаҳои содаи арабиасли мазкур дар абёти шоҳид ба саволи «кай?» ки ҷавоб мешаванд, зарфи замонанд [11, 361].

Зарфи макон бо калимаи содаи арабиасл. Тибқи ҷустуҷӯ ва дарёфти мо ҳамагӣ як калимаи арабиасл – ҳамчун зарфи макон дар яке аз абёти «Хамса» ба кор рафтааст. Вожаи «ҷавф» сермаъно буда, ба маънои аввал «ковокӣ, миёнтиҳигӣ» исм аст, аммо ба маънои дуюм «дарун, миён» [4, 766] зарфи макон аст: Зи рухсори рангини ӯ рафта ранг, / Чу зар гашта дар *ҷавфи* он хорасанг [1, 526]. Аз ин бармеояд, ки калимаи арабиасли «ҷавф»

исм буда, дар матни мавриди таҳқиқи мо ба ҳодисаи зарфшавӣ – адвербализатсия [2, 12-13] дучор шудааст.

Исмшавии зарфҳои арабиасл. Ҳодисаи ба исм табдилёбии зарфҳо низ дар матни «Ҳамса» ба назар мерасад. Масалан, зарфи микдору дараҷаи «ғоят» дар мисоли зерин ба вазифаи исм омадааст: Бехудӣ аз *ғоятӣ* огоҳӣ аст, / Гулбуни факр аз ҷамони шохӣ аст [1, 75]. Калимаи содаи арабиасли «ғоят» низ сермаъно буда, ба маънои аввал – «ниҳоят, интиҳо, охир, поён, анҷом» ва дуҷум ҳам – «андоза, ҳадд» [4, 655] зарфи микдору дараҷа аст, аммо дар байти шохиди мазкур ба ҳодисаи исмшавӣ – субстантиватсия [2, 288] дучор шудааст. Зимнан, бояд ёдовар шуд, ки дар забони арабӣ низ, чунончи забоншинос Н.Ғиёсов таъкид мекунад, исм ё сифат будани ин ё он вожа фақат дар матн, дар ҷумлаи мушаххас муайян мешавад ва аксари вожаҳо гоҳе ба ҳайси исм коркард шаванд, гоҳе ҳамон вожа ба вазифаи сифат ё гоҳе шумора меояд [10, 58].

Калимаҳои зидмаъноӣ «аввал» – оғоз, саршавӣ, ибтидо; муқобили охир [3, 33] ва «охир» – оқибат, фарҷом, поён, анҷоми кор, ниҳоят; хотима; муқобили аввал [4, 940], ки дар байти шохиди зерин исмҳои абстракти антонимиянд, дар асл зарфҳои арабиасланд: Бидид он сафҳаро ҷадвал ба ҷадвал, / Ҳамаш *охир* муайян шуд, ҳам *аввал* [1, 797]. Бояд қайд кард, ки ин зарфҳои арабиасл – исмҳои абстракти антонимии «аввал»-у «охир» истилоҳвожагони ирфониянд, зеро онҳо номҳои ифодакунандаи сифоти Худо низ ба шумор мераванд.

Калимаҳои содаи арабиасл ҳамчун зарф дар «Ҳамса» корбурд дошта, ҳодисаҳои зарфшавӣ ва исмшавии зарфҳои арабиаслро паси сар кардаанд.

Бештари иқтибосоти арабии «Ҳамса»-и Ҳочуро калимаҳои сода ташкил медиҳанд, ки ҳамаи онҳо дар матн ҳамчун исму сифат ва зарф ба кор рафтаанд. Тибқи оморгирии фарзиявӣ теъдоди тақрибияшон ба 24720 вомвожа баробар аст.

Калимаҳои содаи арабиасл, чи дар таркиби ибораҳо, чи дар сурати мустақилу озод омадан, на фақат ба ҷойи муродифоти форсии тоҷикиашон баҳри худдорӣ аз такрори баён, барои ифодаи ҷолиби матолиби гуногун хизмат кардаанд, балки барои оҳангноку қофиясозӣ низ хеле хунармандона истифода шудаанд. Ҳиссаи муайяни вомвожаҳои арабиасли содаро калимаҳои ҳамвазну ҳамқофия ташкил медиҳанд. Ҳатто шоир калимаҳои

арабиасли содаи ҳамвазнро дар огози мисраъҳо низ ба кор гирифта, хушоҳангиву равонии шеърро таъмин кардааст. Ин нукта собит месозад, ки Хочу на фақат ба таносуби калом дар ифодаи маъно, балки ба масоили фонетикӣ калимаҳои иқтибосӣ арабӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад.

Дар «Хамса» калимаҳои содаи иқтибосӣ арабӣ ҳамчун исм корбурди фаровон дошта, метавон гуфт, ки 95% калимаҳои содаи арабиаслро ташкил медиҳанд. Баъзе аз калимаҳои содаи арабиасл, масалан, исми хоси «Хизр» дар матни «Хамса» нисбат ба дигар вожаҳо серистеъмол аст. Ин серистеъмолӣ дорои маънои истилоҳӣ будани ин вомвожа аст. Истилоҳвожагии калимаҳои содаи арабиасл ба он оварда расондааст, ки вомвожагони «соқӣ» ва «хаммор» ба ҳодисаи синонимия дучор шуда, ба маънои «пири комил ва шайх» омадаанд.

Яке аз муҳимтарин ва барҷастатарин хусусияти аносири арабӣ дар «Хамса» ва умуман маснавиёти ирфонӣ чуфт-чуфт истеъмол шудани онҳо дар сурати калимаю ибора дар доираи як байт ва ҳатто як мисраъ мебошад. Ин ҳодиса шартан чуфтистеъмолшавӣ номида шуд.

Интиҳоби чуфт-чуфт ва истифодаи дурусти сифатҳои арабиасл на фақат омили муҳими эҷоди равониву шевоии забони дostonҳои «Хамса» гардидааст, балки чуфтистеъмолшавии сифатҳо дар ифодаи матолиби дилхоҳи шоир низ хизмат кардаанд. Теъдоди муайяне аз вомвожагони арабии «Хамса» зарф мебошанд, ки аксари онҳо ба ҳодисаҳои исмшавӣ ва зарфшавӣ дучор шудаанд.

КИТОБНОМА

1. Кирмонӣ, Хочу. Хамса [Матн]: Таҳия ва тавзеҳи Баҳром Раҳматов, Оқилбой Оқилов ва Шоира Олимова / Хочуи Кирмонӣ. – Хучанд: Хуросон, 2017. -880 с.
2. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ [Матн] / Ш.Бобомуродов, З. Мухторов. –Душанбе, 2016. -428 с.
3. Фарҳанги забони тоҷикӣ Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ.I. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. - 952 с.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ.II. Дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. –Москва: Советская энциклопедия, 1969. -948 с.

5. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ.И.. Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. - 950 с.
6. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. П. О - Я. Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008. -945 с.
7. عمید، حسن. فرهنگ فارسی عمید. عبارت از سه جلد. 1. ج. (ا-ج). – تهران: امیر کبیر، 1381. ص. 848.
8. عمید، حسن. فرهنگ فارسی عمید. عبارت از سه جلد. 2. ج. (چ - ظ). – تهران: امیر کبیر، 1381. ص. 849-1688.
9. عمید، حسن. فرهنگ فارسی عمید. عبارت از سه جلد. 3. ج. (ع - ی). – تهران: امیر کبیر، 1381. ص. 1689 – 2539.
10. Ғиёсов Нуруллоҳон. Сӣ мақола [Матн]: Маҷмӯаи мақолоти марбут ба масъалаи забоншиносии тоҷикӣ ва арабӣ / Нуруллоҳон Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2014. -300 с.
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]: Лексикология. Фонетика. Морфология. Қисми 1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ / Мухаррири махсус: Ш. Рустамов. – Душанбе: Маориф, 1982. -462 с.
12. Камолиддинов Баҳриддин. Меъёри забони адабӣ ва забони матбуоти тоҷик [Матн] / Баҳриддин Камолиддинов. – Душанбе: Пойтахт, 2015. -108 с.
13. Мухторӣ, Қутбиддин. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ [Матн]: Монографияи илмӣ / Қутбиддин Мухторӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. -130 с.
14. Чавчавадзе Т. А. Именное словообразование в новоперсидском языке [Текст] / Т. А. Чавчавадзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1981. -375 с.
15. Шарифова Мавджигул Боймуродовна. Влияние арабской литературы на творчество Хакани Ширвани [Текст]: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук (спец.10.01.03) / Мавджигул Боймуродовна Шарифова, 2018. -167 с.

**ИСТИФОДАИ ВОМВОЖАҲОИ АРАБИИ СОДА ДАР
«ХАМСА»-И ХОҶУИ КИРМОНӢ**

Масъалаи баррасии таъсири забон ва адабиёту фарҳанги арабӣ ба забони асарҳои асрҳои миёнаи форсӣ-тоҷикӣ аз масоили доманадорест, ки дар илми забоншиносӣ каму беш таҳқиқ шудааст. Дар мақолаи ҳозир ҳама масъалаи мазкур дар мисоли калимаҳои содаи арабиасл, ки дар забони назми «Хамса»-и Ҳоҷуи Кирмонӣ зиёд истифода шудаанд,

мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зикр мешавад, ки ҳуди арабизмҳо ҳудуди 70-80 % вожагони асарро таъкил диҳанд ҳам, воҷовожаҳои содаи ин забон ҳудуди 15-16 % калимаҳои мавриди истифодаи Ҳоҷуи Қирмонӣ мебошанду ҳалос. Ҳамчунин, гуфтанист, ки беишари калимаҳои арабии сода дар категорияҳои исму сифат ба мушоҳида мерасанд, дар категорияҳои зарфу шумора нисбатан камтар.

Калидвожаҳо: “Ҳамса”, Ҳоҷуи Қирмонӣ, иқтибос, исм, сифат, калимаи сода, калимаҳои асли, калимаҳои иқтибосӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАИМСТВОВАННЫХ ПРОСТЫХ АРАБСКИХ СЛОВ В ЯЗЫКЕ «ХАМСА» ХОДЖУ КИРМАНИ

Изучение влияния арабского языка, литературы и культуры на язык средневековых персидско-таджикских произведений - одна из наиболее широко изучаемых проблем лингвистики. В данной статье также обсуждается этот вопрос на примере простых арабских слов, широко использованных в языке «Хамса» Ходжу Кирмани

Отмечается, что сами арабские слова составляют 70-80% слов произведения, но простые слова, заимствованные из этого языка, составляют лишь 15-16% слов, используемых Ходжу Кирмани. Следует также отметить, что большинство простых арабских слов встречается в категориях существительных и прилагательных и относительно меньше - в категориях наречий.

Ключевые слова: «Хамса», Ходжу Кирмани, заимствованные, существительное, прилагательное, простое слово, оригинальные слова, заимствованные слова.

USING SIMPLE LOAN WORDS OF ARABIC IN THE LANGUAGE OF KHOJU KIRMANI'S POEM "HAMSA"

The study of the influence of the Arabic language, literature and culture on the language of medieval Persian-Tajik works is one of the most widely studied problems of linguistics. This article also discusses this issue using the example of simple Arabic words that are widely used in the language of Khoja Kirmani's poem Hamsa.

It is noted that the Arabic words themselves make up 70-80% of the words of the work, but simple words borrowed from this language make up only 15-16% of the words used by Khoja Kirmani. It should also be noted that most of the simple Arabic words are found in the categories of nouns and adjectives, and relatively fewer in the categories of adverbs.

Key words: "Hamsa", Khoja Kirmani, borrowed words, noun, adjective, simple word, original words, borrowed words.

Маълумот дар бораи муаллиф: Дадохӯчаева Парвинахон-унвонҷӯи кафедраи забони арабии МДТ-и ДДХ ба номи академик Б.Гафуров. Тел.: 92 796 00 00. Email: parvinakhon92@gmail.com

Сведения об авторе: Дадохуджаева Парвинахон - соискатель кафедры арабского языка ГОУ ХГУ имени академика Б.Гафурова. Тел.: 92 796 00 00. Email: arvinakhon92@gmail.com

The information about author: Dadokhujaeva Parvinakhon, Post-graduate student of the Department of Arabic Language under the SEI of Khujand State University named after B. Gafurov. Тел.: 92 796 00 00. Email: parvinakhon92@gmail.com

УДК: 811.222.8+22

**“ТАРҶУМАИ ТАФСИРИ ТАБАРӢ” – МУЪТАМАДТАРИН
САРЧАШМАИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ**

Муминов Ф. Б.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Бо футухоти араб дар сарзаминҳои форсиши таҳаввулотӣ ҷиддӣ дар ҳама ҷанбаҳои зиндагии мардуми форсу тоҷик ва ҳатто араб ба миён омад. Бархӯрди арабҳо бо тамаддуни ҷандҳазорсолаи мардуми форсу тоҷик мубоидаи эҷодӣ тамаддуну фарҳанги исломӣ гардид, ки заминаи мусоидеро барои зуҳури нобиғагонӣ ҳама давру замон ва пешрафтатарин ихтирооту дастовардҳои илмӣ пайрезӣ кард. Воқеан, дар сарчашмаҳои таърихӣ оид ба саҳми мардуми форсу тоҷик дар густариши дин ва забони арабӣ маълумоти зиёд вуҷуд дорад, аммо аз сабабе ки ислом тамоми миллатҳоро зерӣ мафҳуми ягонаи «миллати ислом» муттаҳид мекард, саҳми ин мардум дар интишори дини ислому забони арабӣ, яъне аз ибтидои зуҳури ислом то ба майдон омадани давлати Тоҳириён дар миёни ду қарни аввали ислом баъзан норавшану нухуфта мондааст [2, 222]. Вале сарфи назар аз хидматҳои мардуми форсу тоҷик арабҳо дар аввали кишваркушоии худ талош дар ҳомӯш намудани ҷароғи забони форсии тоҷикӣ намуданд.

Сиёсати забонсозии арабҳо, пеш аз ҳама, барои фосила эҷод кардан байни соҳибзабонон ва фарҳангу анъанаи гузаштаи эшон буд. «Қавми ғолиб кӯшиш бар он дошт, ки пирӯзии ислом бар дини мардуми маҳаллӣ пирӯзии забону ҳатти арабиро низ бар ҳатту забонҳои халқҳои ориёӣ дар пай дошта бошад ва

саранҷом хувиату ҳайсиати милливу маънавии онҳоро аз байн барад. Арабҳо хуб медонистанд, ки агар забони мардуми таҳҷоиро аз сахнаи сиёсат ва қудрат барандозанд, сарватҳои маънавии онро нобуд созанд ва бар тағйири ҳатти он тавфиқ ёбанд, он забон каммояву беарзиш ва дар набард бо забони арабӣ маҳкум ба марг хоҳад шуд, соҳибони забон аз гузаштаву андӯхтаҳои таърихӣ хеш бурида шуда, роҳ ба сӯйи заволи маънавӣ ва фанои хувиати хеш хоҳанд паймуд [10, 166]. Вале бо ҳама исрори арабҳо дар тарвиҷи забони арабӣ мардуми форсу тоҷик, ҳатто онҳо, ки оини мусулмонӣ пазируфта буданд, забони арабиро намеомӯхтанд ва, аз ин рӯ, намозу Қуръонро низ наметавонистанд ба забони арабӣ хонанд.

Аммо аз байни нимаи якуми асри IX сар карда, дар натиҷаи шиддат гирифтани муборизаи истиқлолиятталабии халқҳои Мовароуннаҳр ва Хуросон вазъият ба фоидаи халқҳои маҳаллӣ тағйир ёфт. Дар натиҷа дар асри IX аввал давлати Тоҳириён (821-999) пас давлати Саффориён (892-903) ва ниҳоят давлати Сомониён (883-999) ба вучуд омад, ки бо ин протсессии ташаккули халқи тоҷик, ки тақрибан аз охири асри V сар шуда буд, ба охир расид.

Пас аз ду қарни сукути забони форсии тоҷикӣ дар натиҷаи таваҷҷуҳи ҳокимони маҳаллӣ забони форсии тоҷикӣ ба гунае эҳё гашт. «Саффориён (873-899) ва Сомониён (899-999) аз забон ҳамчун силоҳи сиёсӣ дар муқобили араб барои касби истиқлол истифода карда, бори нахуст дар Хуросону Мовароуннаҳр парчами истиқлолро барафрохтанд ва сулолаву салтанатҳои азимеро аз хонадонҳои наҷиби маҳаллӣ бунёд намуданд. Амирони ватанпарасту донишпарвари сомонӣ барои эҳёи мероси фарҳангии пешазисломии худ низ кӯшишҳо карда, осори таърихӣ бадеӣ ва динӣ ахлоқии муаллифони худӣ ва бегонаи асри хешро аз забони арабӣ тарҷума карда, ҳатто талош варзиданд, Қуръони маҷидро ба тоҷикӣ (дарӣ, форсӣ) баргардонанд» [10, с.14].

Натиҷаи таваҷҷуҳи хос ва талошу муборизаҳо буд, ки забони форсии тоҷикӣ дар як муддати кӯтоҳ забони арабиро дар доираи корғузории расмӣ маҳдуд карда, дар арсаи адабиёт мақоми аввал ва асосиро ишғол намуд ва дар як муддати кӯтоҳ бузургтарин асарҳои назмӣ ва тарҷумаӣ бадеӣ-он тадвин гаштанд. Ба таъкиди донишмандони ватанӣ хориҷӣ агар таваҷҷуҳу пуштибонии пайғирона ва ҷиддии Сомониён аз

забони форсии тоҷикӣ намешуд, аз эҳтимол дур набуд, ки дар сарзаминҳои тоҷикнишин низ забони арабӣ ривоч меёфт ва забони миллиро чун забонҳои сурёниву қибтӣ ва оромӣ дар худ фурӯ мебуд ва дар ин сурат сарзамини Эрон на танҳо мусулмон мешуд, балки арабзабон ҳам мегашт.

Бад-ин тартиб, дар як муддати кӯтоҳ донишмандони форсу тоҷик тавонистанд бузургтарин асарҳои ба забони арабинавиштае, ки аслан ба қалами абармардони тоҷик тааллуқ дошт, бо беҳтарин равиш тарҷума намоянд. Инчунин, дар ин давраи таърихӣ китобҳои аз забони паҳлавӣ ба забони арабӣ, ки аз ҷониби Абдулҳамиди Котибу Ибни Муқоффаъ тарҷума гашта буданд, дубора ба забони форсии тоҷикӣ тарҷума карда шуданд.

Ҳамин тавр, дар ҳамин рӯзгор «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ба вуҷуд омад, ки яке аз аввалин осори ба забони форсии тоҷикӣ мебошад, ки аз зовияҳои гуногуни забонӣ, махсусан, баррасиҳои калимасозӣ муҳим ба шумор меравад.

Аз он ҷо, ки забон падидаи иҷтимоист, ҳар дигаргунӣ дар он мебояд ба таҳаввулоти иҷтимоӣ робитаи мустақим дошта бошад. Пас аз ҳар дигаргунӣ иҷтимоӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ, саноатӣ, фарҳангӣ ва ғ.) забон низ ба саҳми худ, ҳарчанд ба таври эҳсоснашаванда ҳам бошад, ба талош меафтад, то худро бо шароити авзоъ ва аҳволи тоза мувофиқ созад.

Аз ҷумлаи бузургтарин асарҳое, ки дар давраи Сомониён аз забони арабӣ ба форсии тоҷикӣ тарҷума карда шудаанд, «Таърих» ва «Тафсир»-и Ҷарири Табарӣ мебошад. Чи тавре Б.Ғафуровишора менамояд: «Майли дар адабиёти хаттӣҷорӣ қардани забони модарӣ дар ғайрияти тарҷумонии давраи Сомониён низ равшан мушоҳида мешавад. Дар байни асарҳои дар ин давра аз арабӣ ба забони форсӣ тарҷумашуда асари машҳури «Таърихи Табарӣ» ва асари дигари калонҳаҷми «Тафсир» (тафсири Қуръон) аҳамияти бештар касб кардаанд. Тарҷумаи ҳар дуи ин асар (аниқтараштарҷумаи асари аввал тафсир аст) ба як давраи муайян (қарибсоли 963) тааллуқ дошта, бофармони ҳокимони сомонӣ ва муқаррабонионҳо иҷро шудаанд. Тарҷумаи «Таърихи Табарӣ» ба қалами ходими намоёни давраи Сомониён Абӯалӣ Муҳаммад Балъамӣ, ки чун ҳомии адабиёт низ машҳур аст, тааллуқ дорад. Худӣ Балъамӣ дар сарсухани арабии асар сабаби ба тарҷума даст задани худро

чунин баён мекунад: «Ва (ин китобро) порсии дарӣ гардонидам, то малик ва атбои ӯ битавонанд хондан ва фаҳмидан ва ба ҳар касе, ки бихоҳад маонии он доништан, мушките рӯ наёрад». Айнан бо ҳамин ният китоби «Тафсир» ҳам, мисли асари зикршуда, бо фармони амири сомонӣ Мансур ибни Нӯҳ (961-976) ба забони форсӣ тарҷума шудааст» [1, с.377-378].

Дар баробари тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ба забони форсии тоҷикӣ мутарҷимон дар муқаддимаи он ба ҷойгоҳи забони форсии тоҷикӣ ишора намуда, таъкид менамоянд: «... Ва дигар ин буд, к-ин забони порсӣ аз қадим боз доништан. Аз рӯзгори Одам то рӯзгори Исмоил пайғамбар ҳама пайғамбарон ва мулкони рӯи замин ба порсӣ сухан гуфтанд. Ва аввал касе, ки сухан гуфт ба забони тозӣ Исмоил пайғамбар буд, алайҳи-с-салом ва Пайғамбари мо, салла-л-Лоҳу алайҳи, аз Араб берун омад ва ин Қуръон ба забони араб бар ӯ фиристонданд. Ва ин ҷо бад-ин ноҳият забони порсӣ ва мулкони инҷониб мулуки Аҷаманд» [8, с.4].

Баёни ин нукта ҷолиб аст, ки дар муқоиса бо китобҳои насриву назмие, ки дар асрҳои IX-X бо забони форсии тоҷикӣ бевосита таълиф шудаанд, асарҳои тарҷумашуда, хусусан, тарҷумаҳои Қуръони карим дар фарогирии вожагону қавоиди гуногуни дастурӣ аз ҷойгоҳи воқеа бархӯрдоранд. Усулан тафсириҳои форсӣ манбаи саршор барои забону адаби форсӣ аст, зеро дар дараҷаи аввал эътиқоди қавии мазҳабӣ ва диққату нуктасанҷии муфасссирону мутарҷимон сабаб гардидааст, ки эшон, ба хусус дар тарҷумаи оёти қуръонӣ ва интиҳоби алфози форсӣ дар баробари калимот ва таркиботи қуръонӣ диққату васвоси ғавқулодае ба қор баранд. Ба ҳамин ҷиҳат тафсири форсӣ теъдоди касире луғоту таркиботи нодиру қобили мулоҳизаи форсиро дар бар дорад. Ба илова ҷун дар Қуръони маҷид мавзоти мухталифи ахлоқӣ, динӣ, фикҳӣ, қисасӣ ва амсоли он мавриди баҳс қарор гирифтааст, луғот ва таркиботи форсии кутуби тафсир қомилан мутанаввеъ аст бар ҳилофи китобҳое, ки дар мавзое хос навишта шудааст, монанди «Ҳидоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб» дар илми пизишкӣ ва «Ҳудуд-ул-олам мин-ал-машрик ило-л-мағриб» дар ҷуғрофия, ки ҳар як муштамил бар як даста аз луғот аст.

Ба ин тартиб «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» аз он ҷо, ки яке аз осори нахустини забони форсии тоҷикӣ ва, ҳамзамон бо ин,

тарҷумаи Қуръон ба ин забон аст, бе тардид аз нигоҳи забонӣ ва сайри ташаккули он, хусусан, дар вожасозӣ аз дигар осори таълифшудаи замони худ тафовути назаррас дорад. Чи тавре ишора шуд, асарҳои насриву назми бевосита ба забони форсии тоҷикӣ таълифшудаи асрҳои IX-X, хусусан, матнҳои илмӣ ба вожасозӣ камтар таваҷҷуҳ доштаанд. Дар ҳоле ки «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» бинобар асари тарҷумавӣ будан фарогири вожаҳову таркибҳои фаровонест, ки шояд бархе аз он аввалин бор дар ин асар ба кор рафтаанд [6, с.1612].

Ба масоили марбут ба истилоҳгузинӣ ва таърихи истилоҳофаринӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда, донишманди тоҷик С. Назарзода ба ин андеша аст, ки «Тарҷумаи «Таърихи Табарӣ» ва «Тафсири Табарӣ», ки аз ҷумлаи нахустин намунаи насри форсии дарӣ ба шумор мераванд, ҳамчунин, аз таъсири барзиёди забони арабӣ барканор буда, бо насри салис ва расон нигошта шудаанд. Луғот ва истилоҳоти ин асар низ сода ва бешубҳа барои мардуми он рӯзгор қобили дарк будааст, аз қабилӣ: пайғамбар, тахт, зиндонбон, ғулом, авлиё (бузург, калон), банда, донишманд, меҳтарон, хосагон, хонсолор, охурсолор, қабола (санади ақди муомила), қитрос (қоғаз), лашкар, тоқ, тарҷумон, ҷазия (андоз), сарханг, халқ, дабир, ҳунар, тавонгар, дарвеш, адиб, мардумӣ, девони арз, раҳӣ (ғулом), пас (писар, насл), чак (санади харид, чек) хоста, (дороӣ), хироч, даҳяк, бистяк ва ғайра мебошанд, ки имрӯз низ метавонанд ба ҳамон маънии пешниҳодшуда истифода шаванд.

Ба ибораи дигар, мутарҷимони «Тафсири Табарӣ» барои ёфтани муодили муносибу созгор бо вожаҳои қуръонӣ талош намуда, аз тавоноҳои вожасозии забони форсии тоҷикӣ ба таври густарда истифода намудаанд. Бавижа, дар бахши тарҷумаи оятҳои қуръонӣ кӯшишу талошҳои мутарҷимон дар самти вожасозӣ барои ҳар хонандаи ин асар бараъло маълум мешавад. Чунончи мутарҷимон дар тарҷумаи оят саъй намудаанд, то ҳадди тавон аз корбурди калимаҳои иқтибосии арабӣ худдорӣ кунанд ва муодилҳои пурраи маъноии вожагони қуръониро дар забони форсии тоҷикӣ пайдо намоянд ва ё вожагони наवे ҳамчу муодили онҳо эҷод созанд. Ҳамин аст, ки ба фарқ аз матни тафсир дар тарҷумаи оёт ба нудрат метавон вожаҳои иқтибосии арабиро пайдо кард.

Аз вижагиҳои «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ин аст, ки дар худ гунаҳои зиёди калимаву таъбирҳо ва сохторҳои гуногуни ҷумлаҳои фаро гирифтааст ва ин бори дигар шаҳодат аз он медиҳад, ки дар тарҷумаи ин асари бузургҳаҷм намоёндогон аз ҳавзаҳо ва ғӯшаҳои гуногуни қаламрави Сомониён ҷалб карда шуда будаанд. Чи тавре дар муқаддимаи асар ба ин ишора шудааст: «Пас, бифармуд амири сайид малик Музаффар Абусолеҳ ин ҷамоати уламоро, то эшон аз миёни ҳеш ҳар қадом фозилтар ва олимтар ихтиёр кунанд, то ин китобро тарҷума кунанд» [8, с.5]. «Шояд иддае тасаввур кунанд, ки форсии дарӣ дар қарнҳои аввали ҳиҷрӣ забоне якдасту ҳамгун буда ва дар саросари қаламрави худ ба як шакли воҳид ба қор меафтааст. Чунин тасаввуре ба қулӣ ботил аст. Нигоҳе ба мутуни қуруни ҳаҳоруму панҷуми ҳиҷрӣ нишон медиҳад, ки забони ин мутун ба ҳеҷ ваҷҳ якдаст нест ва аз шаклҳои лаҳҷавӣ оғанда аст. Масалан, шаклҳои баранҷ, гаранҷ, бунҷишк, гунҷишк, оғуш-оғӯш, густох-бустох-устох ва ғ. дар мутуне, ки дар як қамони муайян, вале дар ду ё чанд ноҳияи муҳталиф навишта шудааст, қам нест» [7, с.117].

Дар тафсириҳои асрҳои IX-X лаҳҷаи мутарҷимон ба таври ошқор ба назар меақсад, зеро забони форсӣ дар рӯзгори таълифи ин китобҳо ҳанӯз шакли ҳос ба худ нагирифта будааст ва бо истилоҳи забони адабӣ аз забони муҳовара қомилан мутамоиз ва ҳудо нақуда будааст, муфассирон ва нависандагон дар бисёре аз маворид қалимотро ба қурате ки дар лаҳҷаи маҳалли худ талаффуз мекардаанд, ба қор бурдаанд». Бад-ин тартиб, «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» дар баробари қомуси зиндаи забони форсии тоҷикии асри X будан боз ҳусусиятҳои муҳталифи ғӯишҳои ғӯшаҳои гуногуни қаламрави Сомониёно дар бар гирифтааст. «Ин маъсала нишондиҳандаи он аст, ки «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ба дастӣ афроди муҳталифе тарҷума шудааст ва ҳудой аз сабки навиштор, ки дар қилдҳои муҳталиф бо якдигар тафовут доранд, дар тарҷумаи як вожа низ ҳикоят аз он дорад, ки мутарҷимон яқсон амал накардаанд. Албатта ин маъсала тақоноии забони форсиро ба озмоиш меқирад ва қанбаҳои муҳталифи як воҷаро низ нишон медиҳад» [6, с.1621].

Озарнӯш дар робита ба шевоғӣ ва салосати забони «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ишора қарда, меғӯяд: «Бегумон аз дилангезтарин мутуни порсии қуҳан матни китобест, ки аз дербоз ба «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» машҳур аст. Қалимот ва истилоҳоти ғӯшнавоз, сара, ноб ва низ тарқиботи устувор, аммо

бепироя ва содиқона, ки аз самими рӯҳи форсҳо ҳазору сад сол пеш сарчашма гирифта, аз ин китоб ҷунге сохта, ки пайваста адиби форсихонро оромиш мебахшад. Шеваи гуфтор ва таквини иборат ва шумул ба андозаи онҳо бар маонии мавриди назар худ нишон медиҳад, ки дар он ду се қарни сукут забоне, ки дарӣ ном гирифтаву дар Хуросон ривоч ёфта буд, ончунон ки гоҳ тасаввур меравад, хом набуд ва бегумон дар шеърӣ наср таҷрибаҳои мутааддиде андӯхта буд» [5, с.26].

Салосату равонии забони «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ва корбурди мутарҷимон аз усулҳои гуногуни калимасозӣ ба зехни пажӯҳанда ин паёмро мерасонад, ки барои ба майдон омадани асар ба ин бузургҳачмиву пурмазмунӣ заминаҳое вучуд доштааст. Яъне, дар ду қарни сукут забони форсии тоҷикӣ ташаккул ёфта, дар ин раванд таълифоту тарҷумаҳое анҷом мепазируфтааст. Нуктаи мазкур аз ҷониби таърихшиносон низ таъкид шудааст, чунончи аллома Б. Ғафуров ишора месозад: «Дар айни замони нифодаро ҷунин бояд фаҳмид, ки замони Сомониён, аслан, на давраи ба вучуд омадани адабиёти нави тоҷику форс, балки фақат давраи расман эътирофгар дидан, ба шакли хаттӣ зухур ёфтагӣ ва нашъунамои ин адабиёт мебошад. Хеле вақт пеш аз барпо гардидани давлати Сомониён тоҷикон бо забони модарии худ лафзан асарҳои бадеӣ эҷод мекарданд. Ҷунин амри воқеӣ, ки дар тамоми давраи ҳукмронии арабҳо анъанаҳои адабии қабл аз ислом аз байн нарафтанд ва халқ образҳои бадеӣ ва сюжетҳои бостониро маҳфуз дошт, яке аз далелҳои нисбат ба асри IX хеле қадимтар будани таърихи адабиёти тоҷик мебошад» [1, с.381].

Хулоса, «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» намунаи беҳтарине аз осори насрии адабии форсии тоҷикии асрҳои IX-X мебошад. Ин китоб аз китобҳои дигари тафсирий-тарҷумавии муосиру баъдӣ ва ҷи аз китобҳои таълифии замони худ, бо равонии баён, фарогирии вожагону таъбироти зиёд ва корбурди тавоноӣҳои забон дар ростии калимасозиву истилоҳифаринӣ бартарии комил дорад. «Ин асар илова бар аҳамияти мазҳабӣ аз дидгоҳи адабӣ низ манбаи арзишманде аст ва аз нигоҳи маданӣ китоби фарҳангзо ва тақдирсозе дар қаламрави забони форсӣ мебошад. «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» мавҷи бузургеро дар тарҷума ва тафсиригории форсӣ тоҷик ба вучуд овард. Агарчи то имрӯз ҷойгоҳи ин тарҷума дар навиштани тарҷумаҳои тоза назаррас аст, аммо аз ҳама бештар дар тарҷумаҳои садсолае пас аз ҳеш нақши муассиртаре доштааст» [4, с.65-66].

Дар «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» дар баробари вожасозиву истилоҳофаринӣ ба бархе масоили забоншиносӣ низ ишора шудааст. Аз ин рӯ, «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» дар забони тоҷикӣ метавонад ба масобаи аввалин китобе унвон шавад, ки дар он андешаҳои забоншиносӣ ба таври муҷаз ҳам бошад, матраҳ гашта, дар баробари истилоҳоти забоншиносии араб истилоҳоти забоние муодилсозӣ шудааст [3, с.14].

Бе муболиға «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» -ро метавон ганҷинаи пуррози забони форсии тоҷикӣ унвон кард, ки то ҳанӯз аз бисёри вижагиҳои он парда бардошта нашоудааст.

КИТОБНОМА

1. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав /Б. Ғ. Ғафуров - Душанбе: Дониш, 2008. – 870 с.
2. Ғуломов Т. М. Густариши ислом дар Хуросони Бузург (асрҳои VII-VIII) / Т. М. Ғуломов. –Душанбе: «Эр-граф», 2010. – 268 с.
3. Исмонов К. Б. Тафсириҳои қуръонӣ нахустин сарчашмаи андешаҳои забоншиносии арабу аҷам / К. Б. Исмонов. Паёми ДМТ, №1, 2020. – С. 11-15.
4. Насриддинов Ф. Арзишҳои адабӣ дар тарҷума ва тафсири қуҳани форсӣ-тоҷикӣ / Ф. Насриддинов. – Хучанд: Ношир, 2012. – 576 с.
5. Озарнӯш Озартош. Таърихи тарҷума аз арабӣ ба форсӣ: аз оғоз то асри Сафавӣ / О. Озарнӯш. –Техрон, 1375. – 327 с. [ба хатти форсӣ].
6. Ризоятӣ М. Калимасозӣ дар “Тарҷумаи “Тафсири Табарӣ”/ М. Ризоятӣ, Б. Шафқатӣ. - Ёздаҳумин гирдиҳамоии байналмилалӣ Анҷумани тарвиҷи забону адаби форсӣ, 1395. С. 1610-1627. [ба хатти форсӣ]
7. Содикӣ А. А. Таквини забони форсӣ / А. А. Содикӣ. – Донишгоҳи озодаи Эрон, 1357. – 142 с. [ба хатти форсӣ]
8. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Таҳия ва таълиқоти Н. Ю. Салимов, Н. Ш. Зоҳидов, Н. И. Ғиёсов, А. А. Ҳасанов, А. Самиев. - Хучанд: Нури маърифат, 2007. К.1. -884 с.
9. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ. Таҳия ва таълиқоти Н. Ю. Салимов, Н. Ш. Зоҳидов, Н. И. Ғиёсов, А. А. Ҳасанов, А. Самиев. - Хучанд: Нури маърифат, 2007. К.2. -744 с.
10. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат / Эмомалӣ Раҳмон. –Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 492 с.

**“ТАРҶУМАИ ТАФСИРИ ТАБАРИ” – МУЪТАМАДТАРИН
САРЧАШМАИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Дар мақола дар бораи “Тарҷумаи Тафсири Табарӣ” ва заминаҳои бамайдониши он сухан рафтааст. Таъкид шудааст, ки маҳз натиҷаи таваҷҷуҳи хос ва талошу муборизаҳои мардуми тоҷик дар замони Сомониён буд, ки забони форсии тоҷикӣ дар як муддати кӯтоҳ забони арабиро дар доираи коргузориши расмӣ маҳдуд карда, дар арсаи адабиёт мақоми аввал ва асосиро шигол намуд ва дар як муддати кӯтоҳ бузургтарин асарҳои назмию насрӣ ва тарҷумавӣ бад-он тадвин ғаитанд.

Муаллиф таъкид мекунад, ки дар асар мазкур дар баробари воҷасозиву истилоҳофаринӣ ба бархе масоили забонишиносӣ низ ишора шудааст. Аз ин рӯ, «Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» дар забони тоҷикӣ метавонад ба масобаи аввалин китобе унвон шавад, ки дар он андешаҳои забонишиносӣ ба таври мӯҷаз ҳам бошад, матраҳ ғаита, дар баробари истилоҳоти забонишиносии араб истилоҳоти забоние муодилсозӣ шудааст.

Калидвожаҳо: забони арабӣ, забони тоҷикӣ, Сомониён, «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ», забонишиносӣ, тарҷума.

**«ПЕРЕВОД КОММЕНТАРИЙ ТАБАРИ» – САМЫЙ
НАДЕЖНЫЙ ИСТОЧНИК ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

В статье рассматривается «Перевод тафсири Табари» и его предыстория. Отмечено, что именно благодаря особому вниманию и усилиям таджикского народа во времена Саманидов таджикско-персидский язык в короткие сроки ограничил арабский язык в сфере служебного дела, занял первое и главное место в литературе. и в короткое время величайшее. Для него были написаны поэтические, прозаические и переводные произведения.

Автор подчеркивает, что в данной работе, наряду с созданием лексики и терминологии, решаются и некоторые лингвистические вопросы. Поэтому перевод «Тафсири Табари» на таджикский язык можно считать первой книгой, в которой сжато излагаются лингвистические идеи, и наряду с арабоязычными терминами приравниваются языковые термины.

Ключевые слова: арабский, таджикский, Саманидов, “Перевод Тафсири Табари», языкознание, перевод

**“TRANSLATION OF TABARI COMMENTS” - THE MOST
RELIABLE SOURCE OF TAJIK LANGUAGE**

The article analyzes the “Translation of Tabari's Tafsiri” and its background. It refers to it as the result of the special attention and efforts of the Tajik people during the Samanid empire, while the Tajik Persian language in a short time restricted the Arabic language influence, in the scope of official business as well as taking the first and main place in the literature in a short time. Poetic, prose and translation works were written for him.

The author emphasizes that in this work, along with the creation of vocabulary and terminology, some linguistic issues are also referred to. Therefore, the translation of “Tafsiri Tabari” in Tajik language can be considered as one of the first book in which linguistic ideas are discussed in a concise way, and along with Arabic linguistic terms, linguistic terms are also used.

Keywords: Arabic, Tajik, Somoniyon, Translation of “Tafsiri Tabari”, linguistics, translation,

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Муъминов Фаррух Баладжонович – Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакӣ, унвонҷӯ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 915-27-15-30

Сведение об авторах: Муъминов Фаррух Баладжонович - Институт языка и литературы им. А.Рудаки, соискатель. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Тел.: (+992) 915-27-15-30

Information about the authors: Muminov Farrukh Baladjonovich - Institute of Language and Literature. A. Rudaki, the applicant. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, pr. Rudaki 21. Tel.: (+992) 915-27-15-30

АДАБИЁТШИНОСӢ

УДК: 891.550

ВИЖАГИҲОИ БОЗТОБИ ШАХСИЯТ ДАР
ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Аскар Ҳаким

Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии АМИТ

Дар аксари асарҳои назарии муҳаққиқони анвои адабӣ – Г. Л. Абрамович [1, 259], Ф. М. Головенченко [4, 260], Г. Н. Поспелов [10, 105] таъкид мешавад, шеъри ғиноӣ асосан шеърест, ки андешаву эҳсосоти шахсиро бевосита ифода менамояд. Ҳоло мавриди таҳқиқ ашъори ғиноие қарор мегиранд, ки дар онҳо андешаву эҳсосоти шахсӣ, ки маҳсули ҳаёти ботинии шоир ва ё шахсиятҳои шеър мебошанд, мавқеи таъйинкунанда доранд. Ин ҳарфҳо чунин маъно мешаванд, ки маҳз чигунагии ҳамин андешаву эҳсосоти шахсӣ ва тарзи баёни онҳо, чӣ навъ шакл гирифтани ин ё он шеъри ғиноиро таъйин мекунанд.

Ҳамоса ё шеъри ҳамосӣ ҳаёт, яъне ҳастии мардумро бевосита ба тасвир мегирад, зеро мавриди маърифат ва дарки он ҳастии иҷтимоӣ мебошад. Шоири ғиноӣ барои маърифати олам ғолибан ба ҷаҳони ботинии ҳеш рӯй меорад ва онро вобаста ба он андешаву эҳсосоте, ки дар ӯ хангоми бо он муносибат қардан пайдо мешавад, маърифат мекунанд. Ин ҷаҳони ботинии як шахс дар баробари он ҷаҳони воқеӣ ва ботинии мардум, ки шоири ҳамосӣ дар ихтиёр дорад, хеле маҳдуд ба назар мерасад ва дар натиҷа чунин тасаввуроте пайдо шуданаш мумкин аст, ки шоири ғиноӣ барои ифода ва тасвири андешаву эҳсосот имкони камтаре дорад. Аммо ин тасаввур дуруст нест, зеро шеъри ғиноӣ ҳам ба монанди дигар анвои адабӣ навъи ҳунарест, ки зиндагиро ба таври таъминӣ (типӣ) нишон медиҳад. Бинобар ин, шоири ғиноӣ ҳам дорои имкони беохир аст ва гуногунтарин андешаву эҳсосот, таассуротро вобаста ба муҳтавои интихобнамудааш ифода қарда метавонад. Ин гуна хусусияти шеъри ғиноиро Л. И. Тимофеев чунин қайд менамояд: «...аксаран гумон мекунанд, ки лирика маъноӣ тасвири ҷаҳони ботинии инсонро дорад. Вале дар асл доираи он беандоза фарох аст. Он, ҳамчун умуман қулли адабиёт, зиндагиро бо тамоми гуногуншаклияш инъикос

менамояд... Аз ин чост, ки... дар лирика мо ҳам муҳимтарин хусусиятҳои инъикоси бадеии ҳаётро пайдо мекунем... ҳам аниқӣ (конкретӣ)... ҳам умумиятдиҳӣ, яъне махсусияти маҳз ҳамон таассуротеро, ки ба доираи муайяни одамоне дода шудааст, ки дар шароити муайяни зиндагӣ ҳастанд» [12, 352].

Тасаввуроти нодуруст оид ба маҳдудии фарогирии шеъри ғиной шояд аз он сар мезанад, ки он ҷаҳони ботинӣ ва онро ҳам асосан ба воситаи фарди шеър, аз ҷумла, шахси шоир, шахсияти ғиной, ровӣ ва ё монанди инҳо ифода менамояд. Ҳоло маълум шуд, ки мавриди инъикоси шеъри ғиной танҳо олами ботин набуда, олами воқеъ ҳам мебошад, зеро он хангоми таъминоти андешаву эҳсосот ва таассурот таҷрибаи гурӯҳи муайяни одамонро низ ба эътибор мегирад. Дар ин ҳол фарде, ки онро иброн менамояд, аз доираи як шахсияти худ берун меравад. Дар ин бора В. Белинский чунин менависад: «Шоир бузург дар бораи «ман»-и худ сухан гуфта, дар бораи умум – дар бораи башарият сухан мегӯяд, зеро дар сиришти вай ҳама он чӣ ки бо он башарият мезияд, ҷой дорад. Ва бинобар ин ҳар кас дар ғами ӯ ғами худро мешиносад, дар ҷони ӯ ҷони худро ҳам мешиносад ва дар ӯ на танҳо ш о и р, балки и н с о н, бародари худро дар башарият мебинад. Ёро мавҷуди беандоза аз худ воло эътироф карда, дар айни ҳол ҳар кас каробати худро бо ӯ дарк менамояд» [2, 65].

Дар шеъри ғиной дар шуури фарди шеър олами шуур инъикос меёбад, ба он маъно, ки шуури фардиро, агар он шуури шахси эҷодкор бошад, шуури як нафар доништан дуруст набуда, шууре бояд донист, ки он шуури иҷтимоӣро низ фаро мегирад. Зеро на ҳамеша, ҳамчунонки донишманди сиришти ҳунар Л. С. Выготский қайд мекунад, «...иҷтимоиро на фақат ҳамчун ҷамъиятӣ, ҳамчун мавҷуд будани одамони бисёр бояд фаҳмид. Иҷтимоӣ дар он ҷой ҳам, ки як нафар одам ва таассуроти шахсии ӯ ҳаст, ҷой дорад» [3, 314].

Шуури шахси эҷодкор дар интиҳоби мавзӯи асар, бо табу тоб тасвир ва ё баён кардани он, оҳанги сухани ӯ ҳам инъикос мешавад. Гуногунии ашё ва ҳодисоти олами ботину зоҳир гуногунии мавзӯи шеъри ғиноро таъмин менамоянд. Тариқи муносибат ба мавзӯ, тарзи идроку маърифати он, ба воситаи андешаву таассурот ифода намудан ва ё ба воситаи тасвир нигоштани он навъҳои гуногуни шеъри ғиноиро ба вучуд меорад.

Дар асарҳои адабиётшиносони ғарбӣ ва русӣ масъалаи махсусияти навъии шеъри ғиноӣ каму беш мавриди баррасӣ қарор гирифта, баъзе меъёрҳои таҳқиқи он муайян гаштааст. Аммо азбаски ин кор дар асоси маводи шеъри ғарбӣ русӣ ба ҷо оварда шудааст, на ҳамеша ба таҷрибаи шеъри форсии тоҷикӣ, ки сифатҳои хоси худро дорад, мувофиқ меояд. Масалан, дар тадқиқоти амиқ ва арзишманди Л. И. Тимофеев чунин меояд: «Тафовути шакли жанрҳои лирикӣ асосан бар нуктаи назари мавзӯӣ қарор гирифтааст. Ҳамин тавр аст лирикаи ишқӣ, фалсафӣ, сиёсӣ ва ғайра вобаста аз он тамоюлҳои мавзӯӣ, ки ба давраи муайян, услуби муайян ва ғайра хос мебошанд» [12, 365]. Вале ин меъёри мавзӯиро барои шинохт ва баррасии шеъри тоҷикӣ, масалан, ба ғазал татбиқ кардан имкон надорад, зеро намунаҳои олии он дар осори гузаштагон, аз ҷумла, Ҳофизӣ Шерозӣ Камолӣ Хучандӣ ва муосирон ҳам, масалан, Муҳаммад Иқболу Абулқосим Лоҳутӣ, Лоик Шералию Фарзонаи Хучандӣ аксаран аз байтҳое ба ҳам омадаанд, ки ҳар яке истиқлоли маъноӣ доранд, яъне агар байте ишқӣ бошад, дигаре фалсафӣ, сеюмӣ иҷтимоӣ ва ҷаҳонӣ хасби ҳолӣ, панҷумӣ ахлоқӣ ва монанди инҳо.

Ҳоло ба исботи ин ҳақиқати маълум дода нашуда, танҳо ҳикояти ҷолибе оварда мешавад, ки ба ғазалҳои устоди беназири он Ҳофизӣ Шерозӣ тааллуқ дорад. Дар «Ҳабибуссияр»-и Хондамир омадааст:

«Рӯзе Шохшучоъ ба забони эътироз Хоча Ҳофизро мухотаб сохта, гуфт:

– Абёти ҳеҷ як ғазали шумо аз матлаъ то мактаъ бар як минвол воқеъ нашуда, балки аз ҳар ғазале се-чаҳор байт дар таърифи шароб аст ва ду-се байт дар тасаввуф ва як байт дар сифати маҳбуб. Ва талаввун дар як ғазал хилофи тариқай булагост.

Хоча гуфт:

– Он чӣ бар забони мубораки шумо мегузарад, айнаи сидқ ва савоби маҳз аст. Аммо мааззолик шеъри Ҳофиз дар атрофи офоқ иштиҳор ёфта ва назми ҳарифони дигар пой аз дарвозаи Шероз берун намениҳад. Бино бар ин кинояти Шохшучоъ дар мақоми изои Хоча Ҳофиз шуда» [8, 84].

Дар ин ҳикоят на фақат шухрати ғазали Ҳофиз, балки аз навъи беҳтарин будани ғазали ӯ, ки байтҳояш аксаран мустақилмаъност, низ таъкид гаштааст, ки айнаи ҳақиқат мебошад.

Дар ин маврид давраи аввали инкишофи ғазал, ки ба садаи даҳу ёздаҳ рост омада, дар он ғазал бештар дар атрофи як мавзӯ гуфта мешуд, низ аз назар соқит нест. Аммо ин навъ ғазал дар баробари он мероси бузурги боқимонда ғоизи камеро ташкил медиҳад. Дар баробари ин бояд ба эътибор гирифт, ки дар замони охир майли тоза кардани ғазал дар эҷодиёти баъзе шоирон боз баргаштан ба якмавзуии ғазалро ба миён овардааст.

Пас, тариқ ва меъёрҳои таҳқиқ бевосита дар асоси маводи тадқиқ муайян шуда, онҳо чунон бояд бошанд, ки бо онҳо муносибати байниҳамдигарии инсонӣ шеър ва шайъи тасвиру ифодаро бо тамоми мураккабӣ ва нозукиаш баррасӣ карда шавад, то масъала ба содагии таҳлили мавзӯ оид нагардад. Дар ин маврид шеърӣ ғиноиро аввал аз тариқи андешаву эҳсосоти отифие, ки фарди ғиноӣ иброз мекунад, тадқиқ кардан зарур мебошад. Ин навъи шеърӣ ғиноиро баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла Г. Н. Поспелов лирикаӣ медитативӣ (медитация – аз латинӣ омада, маънояш тафаккури ҳиссиётангез, андеша, мувоқиба мебошад) номида, махсусияти онро чунин қайд кардааст: «Махсусияти муҳтавои лирикаӣ медитативӣ умуман ҳамчун навъи асосии эҷоди лирикӣ ба он ҳулоса мешавад, ки дар он шуури иҷтимоии хусусияти ғоявӣ доштаи шоир дар як вақт ҳам фарди маърифатии онтологӣ ва ҳам ғносеологӣ қарор мегирад» [10, 68]. Дар ин гуфтаҳо хусусияти бисёр муҳимми шеърӣ ғиноӣ қайд шудааст, ки дар он шоир дар як вақт он таассуротро, ки меҳодад ифода намояд, худ ҳам таҷриба мекунад, месанҷад. Дар ин таассурот нақши замон, хусусиятҳои таърихӣ ва ғоявии он таъсири муайян доранд ва шоир ҳар қадар масъалаҳои муҳими онро амиқтар ва ҳамаҷонибатар маърифат менамояд, ин нақш дурахшону мушаххастар ба назар мерасад. Ин таассурот ҳарчанд шахсию фардӣ мебошад, аммо маҳсули ҳаёти иҷтимоӣ, муносибатҳои мураккаб ва ғуногуни таърихист, ки онро фарди ғиноӣ аз сар гузаронида, маърифат кардааст. Аз ин бармеояд, ки шоир дар як вақт таассуроти шахсии худро ба мулоҳиза гирифта, онро бо олами хориҷ ҳам месанҷад, яъне ӯ дар як вақт ҳам манбаи таассурот ва ҳам санҷишгари он мебошад. Дар натиҷа ӯ то чӣ андоза ҳосиятнок будани таассуроти худро муайян менамояд ва ба он табу тоби зарурӣ дода, бо сабки мувофиқ ба қалам меорад.

Дар лирикаи медитативӣ, ки дар ин мақола шеърӣ ғиноии андешаҳои отифӣ номида мешавад, суҳан асосан аз номи шахсияти ғиноӣ, шахси шоир ва ё «ман»-и ғиноӣ ба забон меояд ва таассуроти ифодашуда ба онҳо нисбат мегирад. Болотар қайд шуда буд, ки ин навъи шеър ва намунаҳои олии он дар адабиёти классикии мо дар мисоли ғазал фаровон мавҷуд аст. Аммо воқеияти адабӣ дар шеърӣ тоҷикии садаи бистуми аҳди шӯравӣ чунон сурат гирифт, ки дар он шеърӣ ғиноии андешаҳои отифӣ мавқеи пешинаи худро қариб тамоман аз даст дод. Ин сабабҳои бисёре дошт, ки на фақат ба тавачҷуҳи шахсӣ, тамоюли эҷодӣ ва қобилиятҳои адиб, балки ба сиёсати иҷтимоӣ, ғоявӣ ва фарҳангии давлати шӯроҳо вобаста буд. Ҳоло ба баёни тафсилоти ин рухдод машғул нагашта, танҳо ба чанд нуктаи он ишора мешавад, ки боиси то солҳои шасту ҳафтоди садаи бист аз назар афтодани шеърӣ ғиноии андешаҳои отифӣ шудааст.

Сиёсати адабии замон талаб дошт, ки дастовардҳои ҷомеаи нав воқеӣ нишон дода шавад ва воқеият он доништа мешуд, ки инсонии замон – бунёдкори ҷомеаи нав, дар ҳама ҳолат дар роҳи мубориза ва ғолибият ба даст овардан аст. Дар ниҳоди ӯ ҳамеша як андеша – ғолибияти мафкуравии ӯ бар ҳама фикру ақидаҳои дигар мавҷ мезанад, мисли он ки ӯ ҳамеша дар ғайолияти иҷтимоист, ғайолияте, ки барои андеша ва тааммуқ бар авзои шахсияти ҳеш чое намегузорад. Шеър ҳам гӯё тамом шеърӣ ғайолият мешавад, на андешаҳои отифии шахсӣ вухосот. Вале азбаски он ғайолият ҳам на бо тааммуқ ва нишон додани мураккабиву мушқилот, балки рӯякӣ ва қолабӣ ифода мешуд, бештар шиороҳанг ба гӯш мерасид. Шахсияти шоир ҳам гӯё дар вучуди иҷтимоӣ маҳлӯл шуда буд ва, агар ҳам гоҳ-гоҳ руҳ менамуд, танҳо ба сурати шахсе, ки бунёдкори ҷомеаи нав асту саропо тавоноист ва, агар ҷаҳони ботин дошта бошад, дар он фақат шодию сурур ҳаст ва, агар нафрате ҳаст, фақат ба душманони сохти нав.

Ин гуна дастури ғоявӣ шаклҳои шеърӣ худро тақозо дошт, ки ба он шеърӣ ҳомии андешаву вухосоти худӣ созгор набуд. Аз ин рӯ, шеър бештар мавзӯӣ шуд, ки он ҳам мавзӯҳои иҷтимоӣ буд, аммо на ба он мазмун, онро чунонки ҳаст, бо мураккабияи ҳолати воқеаиаш ба тасвир гирад, балки бо мавқеъгирии қаблии ғоявӣ, ки ҷӣ навъ ҳал шудани мавзӯӣ пешакӣ маълум аст. Шеърӣ мавзӯӣ дар адабиёти классикии тоҷикӣ собиқаи дуру дарозе

дорад, аммо он дар замони нав махсусиятҳои худро дошт, ки дар интиҳоб ва сабки ифодаву баёни он зоҳир мегашт. Масалан, бештар мушаххас шудани мавзӯ, дар гирди як воқеа, шайъ шохистар чархидани шеър аз хусусиятҳои тозаии он буд. Ин таҷриба аз шеъри русӣ ва тарҷумаҳои шеъри ғарбӣ, ки дар забони русӣ мавҷуд буданд ва шоирони тоҷик бо онҳо ошноӣ пайдо мекарданд, ба шеъри тоҷик ворид мешуд. Ин ашъор, ки бештар хусусияти вуқӯъгароёна доштанд, барои омӯхтани тарзу тариқи шеъри мавзӯӣ мадад мекарданд, зеро дар шеъри мавзӯӣ заминаи вуқӯъгароиву шайъӣ густардатар мебошад. Бинобар, ин навъ шеъри мавзӯӣ дар он давра барои адабиёти мо то андозае нав маҳсуб мешуд. Азбаски шоирони тоҷик дар гуфтани шеъри мавзӯӣ таҷрибаи кофӣ надоштанд ва аз таҷрибаи пешини шеъри русӣ ҳам камтар воқиф буда, бештар бо шеъри русии замони шӯравӣ ва он ҳам, на бо намунаҳои воқеан ҳуби он, балки бо рӯзмарраву камҳунароии он, ки бисёртар таблиғ мешуданд, ошно буданд, шеъри мавзӯиро дар пояи пасте мегуфтанд.

Чунин хусусият пайдо кардани шеъри тоҷикиро дар аввали садаи бист Х. Шарифов ҳам қайд карда, навиштааст: «Аз охири солҳои бистум ва сиёми садаи гузашта шеъри тоҷикӣ равиши мавзӯӣ ва иҷтимоӣ гирифт. Албатта, шеър ҳама вақт дар мавзӯе гуфта мешавад, аммо мавзӯҳои суннатӣ, ишқ, мадҳ, ҳаҷв, рисо, наъту муноҷот, мавъиза, ҳикмат ва назири онҳо аз рӯҳия ва хоҳишҳои отифӣ бархоста ба даъво ва ормонҳои фардӣ пайвастагӣ доштанд. Мавзӯи замони нав дар марҳилаи аввал рӯйдод ё мушоҳидаи воқеият аст, аз мавқеи иҷтимоӣ ва мафкуравӣ ва устодон Турсунзода ва Миршакар ба ҳамин равию то муддате шеър гуфтаанд» [17, 328].

Дар адабиёт ҳамеша мавзӯ (объект)-и маърифат инсон, муносибати ғуногунчиҳат ва мураккаби ӯ бо воқеият ва таассуроте мебошад, ки ӯ аз бархӯрд бо он ҳосил мекунад. Ҳамчунонки ҳар инсон фарди нотақрор буда, эҳсосоту андеша ва хусусиятҳои мухталиф дорад, бардошташ ҳам аз воқеият ҳамин гуна бояд бошад. Аз ин рӯ, мавзӯи иҷтимоӣ дар шеъри ғиноӣ, ки воқеиятро аз дарун, ба воситаи нишон додани ҳаҷонии ботинии инсон ва таассуроти ӯ ба ҷо меорад, бо рангомезиҳои шахсияте, ки онро маърифат мекунад, бояд ба қалам ояд, зеро фаъолияти иҷтимоии инсон танҳо як шояи ҳаёти ӯ набуда, балки тамоми

соҳаҳои ҳастии ӯро фаро мегирад ва дар он нақши худро мегузорад. Азбаски инсон мавҷуди бошуур аст, дар таассуроти аз ин ё он ҳодиса бардоштааш ҳам нақши ин шуур мавҷуд аст. Бинобар ин, андешаву эҳсосот ва таассуроте, ки ба воситаи фарди ғиноӣ баён мегардад, хусусияти таъминӣ пайдо мекунад. Дар баробари ин, дар назар бояд дошт, ки инсон ҳарчанд бо таъбири Арасту махлуқи иҷтимоист, аммо мавҷуди мураккабтарини фардӣ ҳам ҳаст ва ҷилваҳои ин ҷиҳати ҳастии ӯро ҳам ҳамеша бояд ба эътибор гирифт, то ҷаҳони мураккаб, пурпечу хамаи ӯ оддӣ ва ростхатту ҳамвор ангошта нашавад. Дар шеърӣ ғиноӣ, ки андешаҳои отифӣ аз забони фард баён карда мешавад, низ ҳамин мураккабӣ, чандпахлӯӣ, ба самти дарун ва ё бурун ҳаракат кардани он ҷой дорад.

Иртиботи инсон бо ҷаҳон, ҳамчунонки равшаншиносони ҷаҳонӣ, аз ҷумла Карл Густав Юнг таъкид мекунад ва дигарон ҳам ин ақидаи ӯро таъид менамоянд, ба ду тариқ сурат мегирад – дарунгаро ва бурунгаро, ки аввалин инсонро ба олами дарун, рӯху равон ва дуюмӣ ба олами берун, сӯи иҷтимоӣ мебарад. «Тақобули дигар дар назарияи Юнг, – менависад равшаншиноси бузурги муосир Лоуренс А. Первин, – байни дарунгароӣ ва бурунгароӣ аст. Ҳар кас дар асл ба яке аз ин ду тариқ бо ҷаҳон иртибот барқарор мекунад; агарчи ҷиҳати дигар низ ҳамеша барои фард боқӣ мемонад. Дар ҳолати дарунгароӣ, ҷиҳатгирии аслии фард ба дарун ва ҷониби хештан аст. Фарди дарунгаро, дудил, мутафаккир ва муҳтот аст; фарди бурунгаро ба берун, ба ҷаҳони хориҷ гаройиш дорад. Аз назари иҷтимоӣ, даргир мешавад ва ғаёлу мутахаввир (далер, бебок... А. Ҳ.) аст. Ҳар кас вазифа дорад, ки ваҳдати хештанро пайдо кунад» [9, 174]. Шубҳае нест, ки тимсоли инсон дар шеър ҳам, дар нишон додани ваҳдати ин ду амал, дар амиқ рафтан ба олами дарун, яъне дарёфтани фардияти худ ва иртиботи густарда доштан бо олами берун, яъне мавқеъ ёфтан дар иҷтимоӣ ба зухур меояд.

Аз нимаи дуюми садаи XX андешаву эҳсосот ва ҷеҳраи шахсияти ғиноӣ дар шеър фардитар шудан гирифт, ки ин ба воқеитар, гаронмоятар шудани шахси инсон дар ҷомеа вобаста буд. Дар нимаи аввали аср сурати инсонии ормонии замон, ки аз таълимоти сотсиалистӣ сиришта шуда буд, ойинаи сифатҳои ҷамъиятӣ буда, хусусиятҳои фардӣ, зиндагии шахсии ӯро хеле ба

хирагӣ инъикос мекард. Чехраи шахсӣ дар баробари симои ҷамъиятии инсон қадру қимат надошт ва ин таъсири манфии худро ба фарди ғиноии шеър низ гузошта буд, ки ҳама қариб бо як сифат – ҷорчиӣ ғояҳои фармудаи замон зухур менамуданд. Дар ин ҷараён фардиат пайдо кардани фарди ғиноӣ саҳт душвор буд, вале ба ҳар ҳол, шоироне, ки ба олами даруни хеш сар фуру бурда, на фақат даъвати инсонии ормонии замонро, балки садои дили худро ҳам шуниданд, андешаву эҳсосоти шахсии худро ифода карда тавонистанд.

Баробари фароҳу пургунҷоиш, пурандешаю пурмаънӣ шудани олами шоир ҷаҳони шахсияти ғиноӣ низ амиқу пуртафаккур ба назар мерасад. Шубҳае нест, ки дар камолоти шоир ҷиғунагии дараҷаи мафкураи иҷтимоии замон таъсири муҳим ва муайянкунанда дорад. Бинобар ин, агар дар аввали нимаи садаи бист дар эҷодиёти бехтарин шоиронаш ҳам як андоза тафаккури содалавҳона оид ба қонуниятҳои инкишофи таърих, фарду ҷамъият, олами ботинии шахс, ҷаҳони воқеият ва монанди инҳо акс андохта бошад, ки ҳоси мафкураи иҷтимоии замон буд, дар охири сада ин мафкура на танҳо рангу тобиши нав гирифт, балки аз реша дигаргунӣ пайдо кард. Аз ҷумла, назари таҳқиқӣ на фақат ба давраҳои таърихи қуҳан, балки ба таърихи навтارين ҳам дигар шуд, ки ҳақиқати онро ҳамчунонки дар воқеъ ҳаст, на балки аз рӯи меъёрҳои пешакии мафкуравӣ муайян бояд намояд. Ҳамчунин дар муносибати фарду ҷомеа ҳамаи он мураккабӣ ва муҳолифатҳое, ки мавҷуд буд, дигар ба содагӣ талаққӣ намешуд. Ҳамаи ин аз шоири замони нав, ки на фақат фозилу соҳибҳунар, балки намояндаи қишри аз ҳама бедору соҳибҳуши ҷомеа низ мебошад, талаб дорад, ки пешрави равшанфикрони замон ҳам бошад. Табиист, ки тамоми ин дигаргуниҳо дар шеъри ғиноӣ пеш аз ҳама дар андешаҳои отифии шоир ва шахсияти ғиноии шеър мунъакис мешаванд. Аз ин рӯ, дар шеъри андешаҳои отифии насли ҷавонтар, ҳамчун Фарзона, Сиёвуш, Адибаи Хучандӣ, Сурӯш дар баробари баёни орзуи умедҳои ҷавонӣ, ки ҳоси синну солашон аст, боз андешаҳои пухта оид ба воқеият, таърих, иҷтимоӣ ва авзои замон вучуд дорад, ки ҳос ва зодаи маҳз ҳамон даврони навад.

Фарзона, ки яке аз соҳибистеъдодтарин намояндаи шоирони ин насл мебошад, дар осораи низ боризтарин махсусиятҳои шеъри

он инъикос гаштааст. Ҳоло сухан танҳо аз ашъори ғиноии андешаҳои отифии ўст ва ҳамин ҷо бояд таъкид кард, ки яке аз махсусиятҳои зотии шеърӣ ў саршори отифат будани онҳост. Отифат, на фақат дар ашъори андешаҳои отифӣ, балки дар ҳамаи анвои шеърӣ ў бар андешаву тасвир афзалият дорад, ки ба онҳо гармиву самимият мебахшад. Аксари ашъори ў маҳсули ангезаи таассуроти мусалсал мебошад, ки бо гармӣ ва тару тозагии отифат фаро гирифта мешавад. Анвои гуногуни шеърӣ ғиноӣ бо махсусиятҳои навъии худ беш аз ҳама дар эҷодиёти Фарзона дурахшон ба зухур омада, ўро яке аз ғиноитарин шоирони муосир муаррифӣ менамояд. Чунин хусусият пайдо кардани ашъори Фарзона омилҳои айнӣ ва зехнӣ дорад, ки аввалӣ ба авзои тозаии иҷтимоии замон ва бардошта шудани сонсури саҳти мавҷуда дар соҳаи адабиёт ва дуҷумӣ ба сиришти сирф ғиноии фарди шоир – ҳуди Фарзона бастагӣ дорад. Ашъори Фарзонаро бо он ковишҳои дарунӣ, ки бар шахсияти худ ва дигарон дорад, дар матни ашъори даҳаҳои аввали нимаи дуҷуми садаи бист, масалан, солҳои шасту ҳафтод тасаввур кардан имкон надорад. Зеро он, аз як ҷиҳат, бо фазои пирӯзгаронаи он замон мутобиқат надошта бошад, аз ҷиҳати дигар, агар ҳамин гуна ашъор пайдо ҳам мешуд, аз ҷониби сиёсати ғолиби адабии замон зуд сарқӯб мегашт ва маҷоли рушду такомул ҳам намеёфт. Фарзона дар замоне зухур кард, ки имкони таърихан зухур ва инкишофу нумув кардан дошт ва бинобар ин, дар ашъораш аз ҳамаи имконоти шеърӣ ғиноӣ дар амикбурди ковишҳои ботинии инсон, ки бо воқеияти ўро фарогирифта нисбату ягонагӣ дошта бошад, истифода карда тавонист.

Дар эҷодиёти ў шеърӣ ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро, ки яке аз навъҳои муҳимтарини шакли ковишҳои ботинии инсон мебошад, нисбат ба эҷодиёти дигарон бештар ва амиктар ба назар мерасад. Ин навъи шеърӣ ғиноӣ ҳам дар байни ғазалҳо ва ҳам шеърҳои ҷудогонаи ў, ки аз давраҳои аввали эҷодиёташ то имрӯзро фаро мегиранд, дида мешавад. Шеърҳои «Афсонаофарин», «Инҷунин мебигзарам», «Дар хилвати ҳаёл» (Ояти ишк, с.1994.), «Рафтан ҷӣ лаззатест», «Ношинос» (Меърочи шабнам, с. 1999) аз ҷумлаи ҳамин гуна ашъори ғиноии андешаҳои отифии дарунгаро мебошанд, ки дар онҳо ибрази ҷараёни ҳаёти ботинии шахсияти ғиноӣ афзалият дошта,

андешаҳои отифии ӯ моҳияти мустақили ва комилан ҷамъбасткунанда доранд. Дар онҳо шахсияти ғиноӣ андешаҳои худро ба воситаи ручӯъҳои баён менамояд, ки маҳз ба ин ё он воқеияти мавҷуда, яъне макону ашъи муаяйн вобастагӣ надошта, хусусияти ҷудогонагӣ ва дар айни ҳол таъминӣ доранд. Масалан, дар шеъри «Ношинос»-аш, ки дар рӯ ба рӯи талотумгоҳи ҷаҳон худро нозиндаву азёдрафта мебинад, на фақат тоифаи мардуми хайрушарношинос, балки ҳатто ҷаҳонро ҳам, агар арзишҳои башарӣ, аз ҷумла, савобу гуноҳ, шароби аслу шароби маҷоз, яъне ишқи инсонӣ илоҳиро аз ҳам ҷудо ва алоҳида арҷгузорӣ карда натавонад, ношиносу нопазируфтани мебинаду мегӯяд:

*Ҷаҳон чу раҳгузари ношинос метобад,
Ки бинамаш ҷама рӯзеву боз наиносам* [13, 362].

Аммо бояд қайд кард, ки дар баробари ашхос, ҳодисот ва кувваҳои манфию нописандида беқудрат будан ва ё қудрати қабули онҳоро надоштан худ як навъи қудратмандист, ки мақоми баландтари қудратро дорад. Ҳамчунонки дар ин байти классикӣ ҳаст:

*Ман аз бозуи худ дорам бисе шукр,
«Ки зӯри мардумозорӣ надорам»* [11, 192].

Бинобар он, дар аксар маврид беқудратии зоҳирии шахсияти ғиноӣ шеъри Фарзона дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгарояш маъноӣ баръакс пайдо карда, ҳамчун аломати қудратмандӣ, назокати занона ва муносибати поку ошиқонаӣ ӯ бар ҷаҳони ҳастӣ чилвагар мегардад. Дар ҳамин ашъори андешаҳои худтаҳлили отифии Фарзона боз як хусусияти фарқкунандаи шахсияти ғиноӣ ӯ аз шоирони дигар зоҳир мешавад, ки агар шахсияти ғиноӣ шоирони дигар дар назди худ вазифаҳои бузурги иҷтимоӣ гузоранд, шахсияти ғиноӣ Фарзона бо шикастанафсии тамом, ки гӯё ба ҳеҷ амали арзишманде қодир набошад, суҳан мегӯяд. Масалан, дар шеъри зикраш рафтаи «Ношинос»:

*Ҷунон ҳамӯш шудам, к-андар ин талотумгоҳ,
Ба зинда будани худ боварам намеояд* [14, 362].

Шеъри дигарашро рӯирист ба ҳамин маъно «Ба ҳеч будан иқрорам» унвон мегузорад, ки дар он шоир аз авзои худ ба чунин суханҳо ҳикоят мекунад:

*Дигар зи қудрати нобудаам паём надех,
Дигар гарон манамо дӯшбори умрамо,
Ки нотаваонаму бар хеш эътимодам нест.
Ман он фирефтаам, к-аз шиноварӣ гофил
Дар орзуи гуҳар хешро ба баҳр задам.
Дареги кӯшиши ботил, ки дурр ба каф н - омад,
Чӣ сон раҳам, ки дигар соҳили муродам нест [15, 296].*

Вақте ки ин суханҳои шахсияти ғиноӣ аз нотаваонӣю беқудратӣю безътимодӣю хеш бо суханҳои шахсияти ғиноӣю шеъри «Ман намемирам»-и Лоиқ ва дигарон муқоиса мешавад, то чӣ андоза баландоҳангу бодаъво ва ҳатто фароинсонӣ будани сухани Лоиқ ва то чӣ андоза хафифу шикастанафсона будани сухани Фарзона аён мегардад, ки дар мавқеъҳои мухталиф будани шахсиятҳои ғиноӣю ин ду шоирро нишон медиҳад:

*То наорояд ҷавониам ҷаҳони тирро,
То набандам бо сурудам пеши роҳи тирро,
То нагирам бо қалам пеши дами шамшерро,
То набинвисам зи нав ман номаи тақдирро,
Ман намемирам,
Ман нахоҳам мурд! [18,190].*

Албатта, ҳангоми муқоисаи ин ду навъи муносибат ба ҷаҳони ҳастӣ ва ифодаи мавқеи худ ба замми ҷигунагии шахсиятҳои шоирон, навъи ҷаҳонбинӣ ва сабки эҷодӣю онҳо, боз замони навишта шудани ин шеърҳо ба эътибор бояд гирифт. Дар он ҳолат дақиқ мешавад, ки оҳанги тавоноӣю қудратмандӣ дар шеъри Лоиқ бо он рӯҳияи пирӯзгаронаи солҳои ҳафтоди садаи гузашта ва ҳуди шоир ҳам, ки дар айни ҷавонӣ ва дастовардҳои ҳаётиаш буд, созгорӣ дорад. Аммо замони эҷодӣю шеъри Фарзона ба даврае рост омад, ки соҳиби мавҷудаи иҷтимоӣ шикаста шуда, соҳиби иҷтимоӣю нав батамом ташаккул наёфта

буд. Ин даврон дар тӯли таърих маъмулан замони душворихои саҳти иҷтимоиву иқтисодӣ мебошад, ки бори камаршикан бар дӯш дорад. Гаронии ин бор дар ин ҳолатҳо ҳамеша бештар аз ҳама бар дӯши табакаи зиёӣ, ки ҳассостарин ва камҳимояттарин қишри ҷомеа мебошад, фуруд меояд. Фарзона ҳамчун шоири бедори миллат гаронии ин бори камаршиканро бештар аз дигарон эҳсос мекунад ва вобаста ба ҷиғунагии рӯҳияи худ, онро ҳар дафъа ба ҳар рангу оҳанг иброз менамояд. Агар бар рӯҳияи шоир Фарзона тааммуқ шавад, чунин бардоште ҳосил мешавад, ки сухани ӯ ҳангоми рӯй овардан ба зиндагии ҳаррӯза оҳанги маҳзун гирифта, бештар вуқӯъгароёна аст, вале вақте ки ӯ ба олами орзуҳо меравад, суханаш лаҳни шодиву ҳаёлпардозона мегирад. Ин хусусият дар ашъори андешаҳои отифии худтаҳлили дарунгарояш ҷашмрас аст, ки дар он бештар аз ҳама ҷаҳони ботинии шоир ифода мегардад. Нигоҳи воқеъбинона ва ҳаёлпардозона на танҳо дар шеърҳои ҷудогона алоҳида-алоҳида ҷой доранд, балки дар як шеър ҳам рӯ ба рӯйи ҳам дида мешаванд, ки намунааш дар шеъри «Дар хилвати ҳаёл» мавҷуд аст. Шахсияти ғинӣ дар ин шеър, агар дар мисрае аз олами зиндагии мағшуши ҳаррӯза сухан гӯяд, дар мисраи дигар ба олами зебои ҳастӣ ва ё ҳаёлоташ меравад, ки тазоди онҳоро равшантар намоён созад. Шеър бо ин банд оғоз мешавад:

*Ман дида бастам аз ҳамаву ғўтавар шудам
Дар мавҷи навбаҳори пур аз атри ёсамин.
Шайтони порсоюм карданд ғайбатам
Дар маҳфили малоики бадғашти шабнишин [15, 314].*

«Ман дида бастам...» мегӯяд шахсияти ғинӣ, ки меҳода аз ҷизҳои ноарзандаи зиндагӣ қатъи назар намуданаширо ба мо гӯшзад намояд ва дар мисраи дигар ба навбаҳори пур аз ёсамини ҳаёлоташ меравад, аммо воқеият ӯро ба ҷаҳони ҳастӣ, ба маҳфили бадғашту шабнишинон боз меорад. Ин банд бо талмех ба қиссаи қуръонии Шайтон низ ишорае дошта [5, 7-8], таъкид менамояд, ки бад кардани некрафторон аз ҷониби бадрафторон аз азал ҷой дорад. Дар бандҳои минбаъда ҳам ӯ ҳамин тариқа худро ба унсурҳои дигари зиндагии ҳаррӯза муқобил мегузорад,

ки ба онҳо бо назари танқиду тамасхур нигаристан ва қабул надоштани ӯ барало намоён аст. Масалан:

*Ман побараҳна меравам аз кӯчаҳои шаҳр,
Эй тоҷирони фазлфурӯши кулоҳиш.
Аммо на бар маломати гунги нигоҳатон,
Балки диҳам ба замзамаи сабзазор гӯш [15, 314].*

Шахсияти ғиноӣ, ки аз дурӯғу худнеквонамудсозии «малоики бадгашти шабнишин» ба чон омадааст, даъвигароёна ба рафторҳои ба назар мақбули онҳо аз кӯчаҳои шаҳр побараҳна меравад, ки маломати онҳоро ба амал орад, вале бар маломати онҳо эътиборе надодани худро ба онҳо муқобил гузошта, тамоман беарзишу пуч буданашонро гӯшзад менамояд. Гурезгоҳи шахсияти ғиноӣ ашъори Фарзона дар чунин ҳолатҳо ҳамеша ё олами ҳаёлоташ, ё олами табиат мебошад, ки дар ин банди шеър дуюмӣ буда, ҳамчун замзамаи сабзазор ёд мешавад. Ба олами ҳаёлоташ рафтани шоир ба шеъри ӯ лаҳни ҳаёлпардозона ато сохта, ба фаросӯҳои ҳастӣ бибарад, ба ҷаҳони табиат рӯй овардан ба шеъраш тару тозагию маҳсусӣ бахшида, ба қалбу рӯҳ қарин месозад. Аммо ин ҳама тарзи нигоҳ ва ошноӣ гузидану бегонагӣ қардан бо олами ҳаёлоту ҳастӣ ба хоҳири гуфтани ҳақиқате мебошад, ки дар рӯзгори шоир мавҷуд буда, мутаассифона, на ҳамеша ширин, балки бештар талх аст, ҳамчунонки дар ин шеър ба назар мерасад:

*Шабҳои нур зи муъҷиза
дар хилвати ҳаёл
Ман бо ситорагони само сайр мекунам.
Бонуи абр мешаваму оби дидаро
Бар рӯдҳои ташинаҷигар хайр мекунам.
Ман духтари насимаму ворастиам зи худ,
Чун тифли гоҳвора наям дасту пойбанд... [15, 314].*

Дар ин мисраъҳои шеър шахсияти ғиноӣ аввал дар олами ҳаёлпардозона буда, дар само бо ситорагон сайр мекунаду бонуи абр мешаваду борон ва дар банди дуюм аз озодагии ҳамчун насим ва ҳамчун тифли гоҳвора дасту пойбанд набудани худ ёд

оварда, риштаи суханро якбора ба сӯи дигар мекашаду бо хамин тамом мекунад:

*Балки тамоми арзи ман аз асли ман ҷудост,
Он сон, ки кандааст зи таҳрешааш Хучанд» [15, 314].*

Аз ин шеър чунин маъно бармеояд, ки шахсияти ғиноӣ ҳам на он сон аст, ки дар тӯли ин шеър аз худ сухан мегӯяд, зеро арзи ӯ – ҳарфаш, арзишаш, эътибораш аз аслаш – моҳияти ҳастияш ҷудо мебошад, ҳамчунонки Хучанд ҳам аз таҳрешааш кандааст. Ин як ҳақиқат аз маҷрои муқаррарии шеър ба тарафи дигар, ки огоҳона карда шудааст, зеро он хонандаро тақон дода, барои дарки муассиртари шеър мадад мекунад. Дар ҳарфи шахсияти ғиноӣ, ки аввал худро чун ҳавои тозаву қатрае зи минбари гул ва бонуи абру духтари насим дар сурати хубу дилпазире нишон медод, пайдо шудани маъноӣ инкори онҳо, ки асли ман онҳо нестанд, яъне ман фурутар аз онҳо ҳастам, ин ҳамон шикастанафсӣ ва фурутаниӣ шоир аст, ки дар бораи он дар мисоли шеърҳои дигари Фарзона дар болотар сухан гуфта шуда буд. Дар баробари ин, таъкиди он ки ман ҳам мисли Хучанд аз таҳрешаам кандаам, ҳолати фоҷиавии шахсияти ғиноиро умумият дода, шадидтар месозад, ҳол он ки худ аз реша ҷудо будан барои инсонӣ фарҳангӣ, ки дар ин ҷо тимсоли шоир аст, саҳттарин фоҷиа мебошад. Ба ин боз фоҷиаи шахре, ки ӯро фаро гирифта, аз решаи аслии фарҳангии худ дур гаштааст, зам мешавад. Вақте ки бар сангинии ин бор ва оне, ки ин борро мардона мекашаду дар асл зан аст, андешида мешавад, эътибори он, табиист, ки бештар гашта, рӯҳияи занона ва қудрати мардона доштани шеърӯ шахсияти ғиноӣ онро боз ҳам пурқувваттар нишон медиҳад. Ба замми эҳсоси нозуку зариф доштани ин шеър, ки аз рӯҳияи занонаи он бармеояд, худро бонуи абру духтари насим хондани шахсияти ғиноӣ таъкиди бевоситаи он аст, ки ҳомили ин бор зан асту пешаи мардонае дорад, агар мардон тавони кашидани ин борро дошта бошанд. Воқеан дар ин ҷо ба маврид аст, кайд шавад, ки агар шеър мардонаву занона дорад, он маҳз дар хамин рӯҳияаш бояд бошад ва шахсиятҳои ғиноӣ ҳам, агар аз якдигар фарқ мекунанд, маҳз бо хамин рӯҳияи ҳоси худ аз якдигар фарқ бояд кунанд. Ин матлабро шоираи афғон, ки

мавриди баҳси занона будан ё набудани шеъраш қарор гирифтааст, дар сарсухани яке аз маҷмӯаҳои ашъораш чунин баён намудааст: «Ман ҳамеша наметавонам бе далел дар шеърҳоям зарф бишӯям ва хона чорӯб кунам. Аммо инро метавонам бигӯям, ки дар шеърҳоям бештар бо ситамҳое, ки дар дарозии таърих ва дар рӯзгори ман бар занон раво дошта шудаанд, ба мубориза бархостаам ва дар лояҳои шеърӣ диде, ки аз ман аст, нигариста мешавад...мехоҳам...бигӯям шоире монанди ман, ки аз чинси зан аст ва имрӯз месарояд, дар куллияти шеъраш дорои рӯҳе занона аст. Пас ҳамин кофӣ аст» [16, с-н]. Дар мавриди занонагии шеъри Фарзона ҳам маҳз дар бораи ҳамин гуна рӯҳи занонаи он суҳбат бояд кард, ки баробари қавӣ буданаш, нозуку меҳрубона ҳам ҳаст.

Шахсияти ғиноии шеъри Фарзона дар ифодаи ҳама гуна ҳиссиёти хеш, он ҳоҳ ҳиссиёти ифтихору шодмонӣ, ҳоҳ пушаймониву маҳзунӣ, ҳоҳ саргармиҳои ишқу ҷавонӣ ва ҳоҳ дилсардиҳо аз бемуҳаббатӣ бошад, ҳамеша ҳамин гуна рӯҳияи занона ва маъсумона дошта, айнаи шахсияти шоира ва ё ба ӯ бисёр наздик аст. Чунонки мулоҳиза шуд, аз забони ӯ он хоҳишу ниятҳои баландоҳангу пурдабдаба ва аксаран пирӯзгарона, ки дар забони шахсияти ғиноии солҳои шасту ҳафтод буд, қариб шунида намешавад, баръакс шахсияти ғиноии ӯ дар андешаҳои отифии худтаҳлилиаш гоҳе маҳзун ва нобовар ба тавони худ ба назар мерасад, яъне ӯ ҳам заъф дораду ҳам тавоноӣ, ҳам умеду ноумедӣ, ҳам ғам дораду шодмонӣ, яъне чун одами ҳокӣ зиста, ба сар ҳолу ҳавои воқеӣ дошта, нисбат ба дигарон бештар ҳассос ва ҳамдилу ҳамдарди дардмандон аст. Андешаҳои худтаҳлилии шахсияти ғиноӣ дар шеърҳои «Таронаи ҷавонӣ», «Танҳо», «Иқрор», «Талош» низ ҳамон гунаанд, ки болотар баррасӣ шуданд.

Аз баррасии ашъори ғиноии андешаҳои отифии Фарзона ҳулосае ба даст меояд, ки бархӯрдҳои шоир бо олами ҳастӣ ва ҳодисот, ки бо гуногунтарин тарзҳо воқеъ шуданаш мумкин аст, ҳамон гуна эҳсосоти андешаҳои мухталифро бор оварда, аз забони шахсияти ғиноӣ, шоир, ровӣ ва ё ашҳоси дигар баён мешаванд, ки сифати отифии онҳо аз ҳама бартар аст. Дар ин навъ ашъор таваҷҷуҳ ба олами рӯҳӣ амиқтар рафта, инсон бо хусусиятҳои хос, фардитар ба қалам меояд, таассуроти мухталифи ӯ ҳамаҷонибатар ифода гашта, мазмуну муҳтавои

андеша амиқ ва таъсири эҳсосоти ӯ фарогиртар мешавад. Тимсоли шахсияти ғиноӣ, ки ба воситаи андешаҳои худтаҳлили дарунгаро офарида мешавад, яке аз суратҳои бисёри ӯст. Дар ин ҳолат шахсияти ғиноӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ, маънавӣ, фалсафӣ андеша мекунад, ки тафаккуроташ аз ҷаҳони худии ӯ буда, боз ба ҳамин ҷаҳони худӣ равона мешавад. «Ман» -е, ки дар ин шеърҳо сухан мегуяд, суханашро боз ба ҳамон «ман» -и худ мегуяд, бинобар ин истифодаи ангеҷаҳои рӯхӣ барои ифшои андешаҳои худтаҳлилийе яке аз воситаҳои мувофиқест.

Шахсияти ғиноӣ шеъри Фарзона эҳсосоту андешаҳои отифии худро асосан ба ду навъ баён месозад – ё ба воситаи шайъ, ҳодисаи муайян ва ё ба шайъ ва ҳодисае, ки моҳияти таъминӣ доранд. Дар ҳар ду ҳолат ҳам онҳо оқанда бо меҳру отифат буда, ба воситаҳои тозаӣ тасвир, ки заминаи шайъиву ҳиссиашон пурбор аст, ифода мешаванд. Агар шахсияти ғиноӣ ӯ аз nobасомониҳои рӯзгори воқеӣ ба танг меояд, ба олами рӯйёву ормонҳои худ рӯй меорад, ки тазоди онҳоро хубтар нишон диҳад, вале баъзан ин барои ба даст овардани тавозуни андешаҳо ба истифода меравад. Агар дар андешаҳои отифии шахсияти ғиноӣ Фарзона гоҳо оҳанги нотавонӣ ба гӯш мерасад, он нотавонӣ дар напазируфтани бадихо буда, дар зимн тавоноии рӯхро бо худ дорад.

КИТОБНОМА

1. Абрамович Г. Л. Введение в литературоведение / Г. Л. Абрамович. – М.: Учпедгиз, 1953. – 318 с.
2. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений. В 13 т. Т. VIII / В. Г. Белинский. – М.: АН СССР, 1955. – 727 с.
3. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М.: Искусство, 1986. – 572 с.
4. Головенченко Ф. М. Введение в литературоведение. / Ф. М. Головенченко. – М.: Высшая школа, 1964. – 317 с.
5. Китоби муқаддас.
6. Қаноат Мумин. Осори мунтахаб. Дар ду мучаллад. Ҷилди якум. Шеърҳо. / Мумин Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 208 с.
7. Мирзо Ғаффор. Нору Нур. Шеърҳо ва достонҳо / Ғаффор Мирзо. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 176 с.
8. Навоӣ Абдул Ҳусайн. Ричоли китоби Ҳабибулло. Аз ҳамлаи муғул то марги Шох Исмоили Аввал. / Абдул Ҳусайни Навоӣ. - Техрон: Анҷумани осор ва мафҳоири фарҳангӣ, 1379. – 343 с.

9. Первин Лоренс А. Равоншиноси шахсият (назария ва таҳқиқ) Тарчимаи дуктур Муҳаммад Ҷаъфар Ҷаводӣ, дуктур Парвин Кадевар. Чопи дуввум / Лоренс А. Первин. – Техрон: Риси, 1373. – 488 с.
10. Пospelов Г. Н. Лирика среди литературных родов / Г. Н. Пospelов. – М: МГУ, 1976. – 208 с.
11. Саъдӣ, Шерозӣ. Мунтахаби куллийёт / Саъдии Шерозӣ. – Сталинобод: НДТ, 1956. – 435 с.
12. Тимофеев Л. И. Основы теории литературы / Л. И. Тимофеев. – М.: Просвещение, 1966. – 480 с.
13. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашъор дар се мучаллад. Чилди якум / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 510 с.
14. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашъор дар се мучаллад. Чилди дуюм / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 471 с.
15. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Мунтахаби ашъор дар се мучаллад. Чилди дуюм / Фарзона. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 471 с.
16. Фурӯғ Холида. Қиёми Митро ва чанд руъёе дер. Чопи дуввум / Холида Фурӯғ. – Кобул: Анҷумани қалами Афғонистон, 1391. – 101 с.
17. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллӣ. (маҷмӯаи мақолаҳо). / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2009. – 476 с.
18. Шералӣ Лоик. Куллийёт. (Иборат аз ду чилд). Чилди I (Китоби якум) / Лоик Шералӣ. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2001. – 724с.

ВИЖАГИҲОИ БОЗТОБИ ШАХСИЯТ ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНА

Дар мақола аввал дар бораи ҷиҳати назарии масъала – вижагии бозтоби олами ҳастӣ дар шеъри ғинӣ, ки ба воситаи нишон додани шуури шахсияти он сураат мегирад, сухан меравад. Қайд мешавад, ки ин вижагӣ асосан ба воситаи ифодаи андешаву эҳсосоти фарди шеър, шахси шоир, шахсияти ғинӣ, ровӣ ва ё монанди инҳо, ки нақши шуури онҳоро дорад, ифода мешавад. Вижагии дигари ин шахсияти ғинӣ бештар ба андешаҳои отифӣ дарунгаро рафтани ӯ мебошад, ки маҳз ба ин ё он воқеияти мавҷуда, макону ашӣ муайян бастагӣ надошта, хусусияти ҷудогонагӣ ва дар айни ҳол таъминӣ доранд. Дигар аз муҳтассоти ин шахсият дар шикастанафсии ӯ буда, аз зиндагии ҳаррӯзаии бо оҳанги маҳзуну вуқӯъгароёна ва аз орзуҳои бо шодиву ҳаётпардозона сухан гуфтан аст, ки ҳамеша рӯҳияи занона ва маъсумона дошта, айни шахсияти шоира ва ё ба ӯ бисёр наздик аст.

Важҳои калидӣ: *шеъри ғинӣ, шеъри ғиноии андешаҳои отифӣ, фарди шеър, шахси шоир, шахсияти ғинӣ, эҳсосот, таассурот, шеъри мавзӯи, ҳаётпардозона, вуқӯъгароёна.*

**ОСОБЕННОСТИ ОТОБРАЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ
В ПОЭЗИИ ФАРЗОНЫ**

В статье в начале рассматривается теоретическая сторона вопроса – особенности отображения вещественного мира в лирической поэзии, которое осуществляется посредством выражения сознания лирической личности. Отмечается, что эта особенность выражается через чувства и раздумья субъекта стихотворения, личности поэта, лирического героя, повествователя и др. Другая особенность этой лирической личности проявляется в его эмоциональных раздумьях, направленных во внутрь, которые конкретно не являясь связанными с определенным временем и местом, в тоже время обладают отдельными и вместе с тем типичными свойствами. Этой лирической личности свойственна особая скромность, ее речь о повседневной жизни, являясь реалистичной, окутывается грустью, но когда она говорит о мире своих мечтаний и надежд, речь ее приобретает радостную романтическую окраску. Эта личность всегда имеет нежный женский дух, который присущ самой поэтессе, или же очень близкой к ней личности.

Ключевые слова: лирическая поэзия, лирическая медитативная поэзия, субъект поэзии, личность поэта, лирическая личность, чувство, переживание, тематическая поэзия, романтический, реалистический.

**FEATURES OF PERSONAL REFLECTION
IN THE POETRY OF FARZONA**

The theoretical side of the issue and the features of the reflection of the material world in lyric poetry, which is performed through the expression of the consciousness of the lyrical personality is reflected in the article. It is noted that these feature are found in the feelings and thoughts described in the poem, also the personality of the poet, lyric personality, narrator, etc., which were colored by their consciousness from different perspectives. Another feature of this lyrical personality is manifested in her emotional thoughts, directed inward, which are not specifically associated with a specific time and place, but have separate and at the same time typical characters.

This lyrical personality is characterized by a special modesty, her speech about everyday life, being realistic, is shrouded in sadness, but when she talks about the world of her dreams and hopes, her speech takes on a joyful romantic character. This personality always has a gentle feminine spirit, which belongs to the poetess herself, or to a person, who is very close to her.

Key words: lyric poetry, lyric meditative poetry, subject of poetry, poet's personality, lyric personality, feeling, experience, thematic poetry, romantic, realistic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳаким (Ҳакимов Аскар) – сарходими шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба

номи Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, тел.: 918-61-01-77; e-mail: askar_hakim@mail.ru

Сведения об авторе: Аскар Хаким (Хакимов Аскар) – главный научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы имени Рудаки АННТ, доктор филологических наук, тел.: 918-61-01-77; e-mail: askar_hakim@mail.ru

Information about the author: Askar Hakim (Hakimov Askar) – chief Researcher of the Department of Contemporary Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki ANNT, Doctor of Philology, phone: 992 918 61 01 77, e-mail: askar_hakim@mail.ru.

УДК: 891.550

**ЌАРАӢНӢОӢИ САБКСОЗ ДАР ШЕӢРИ НИМАИ
ДУӢОМИ АСРИ XX**

***Қосимзода Солеҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон***

Адабиётшиноси факид Худойназар Асозода дар китоби “Таърихи адабиёти тоҷик” менависад: «Адабиёти давраи шӯравии тоҷикро бо дарназардошти моҳияти он ба ду давра гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

- а) аз нимаи дуҷуми солҳои 20-ум то нимаи солҳои 50-ум;
- а) аз нимаи дуҷуми солҳои 50-ум то поёни солҳои 80-ум» [1, 4].

Ин як дидгоҳи роиҷ ва писандида аст, ки дар адабиётшиносии имрӯза аз ҷониби ҳадди аксари мунаққидон, аз ҷумла Абдунабӣ Сатторзода, Аскар Ҳаким, Рустами Ваҳҳоб, Матлубаи Мирзоюнус ва дигарон пазируфта шудааст. Дар баробари ин, вақте суҳан аз шеърӣ нимаи дуҷуми асри гузашта меравад, ҳамаи донишмандони зикршуда иборати “шеърӣ нав”-ро истифода мекунанд. Пеш аз он ки ба баҳси сабки навгарӣ дар ин давра бипардозем, лозим медонем, ки ду мавзӯи комилан мутафовит будани “шеърӣ нав” ва “сабки навгарӣ”-ро тазаккур диҳем.

Баҳси “шеърӣ нав”, ҳамчунон ки аз баёни бисёре аз мунаққидон бармеояд, комилан рӯйи қолабҳои нави шеърӣ, “арӯзи нав” ва умуман, сохтори нави қолабҳои шеърӣ тамаркуз шудааст. Дар ҳоле ки баҳси сабк дар инҳисори қолабҳои шеърӣ намоёнад, балки қолабро дар катори забон ва наҳваи баён яке

аз шохисиҳои шинохти шеваи баёни шоир медонад. Масалан, дар мавриди осори Лоик Шералӣ баҳси “шеъри нав” фақат ба ҳамон ашъори шоир таваҷҷуҳ мекунад, ки дар қолабҳои нави шеъри суруда шудаанд. Ин амр ҳаргиз бад-ин маънӣ наметавонад бошад, ки ашъори дар қолабҳои нави сурудаи Лоик Шералӣ дорои сабки мутафовит ва бегона аз ашъори дар қолабҳои суннати шеър гуфтаи ӯст. Балки ҳар ду даста аз ашъори Лоик Шералӣ ва ҳамаи шоирони нимаи дувуми асри бистум шохисиҳои сабкии ягона ва ҳамсон бо ҳамдигарро доранд, ки дар зер кӯшиши дарёфти онҳоро хоҳем кард.

Лозим ба зикр аст, ки баҳси аввалин шоири «шеъри нав» дар адабиёти тоҷик, ки ханӯз идома дорад, метавонад як навъ пешзаминае бошад барои баҳси сабки наваҷӯӣ. Чун аз таҳқиқи ашъори солҳои панҷоҳум то миёнаҳои шастуми асри гузашта, яъне то суруда шудани шеърҳои «Маро Хушбахт кун, эй гул», «Муҳаббати аввал», «Бихишти гумшуда»-и Лоик, «Обшор», «Нарав, қуи сафеди ман»-и Мӯъмин Қаноат маълум мегардад, ки ин шоирони ҷавон дар он замон дар идомаи ҳамон сабки баъдиҷангӣ шеър гуфтаанд. Масалан, агар мо куллии Лоик Шералиро боз кунем, дармеёбем, ки аз аввалин шеъри ӯ бо унвони «Ном» (1959) гуфта шудааст, то шеъри «Дар базм» (1964) ҳамон шохисиҳои сабкиро мебинем, ки шеъри сабки баъдиҷангӣ дошт.

Дар ашъори Мӯъмин Қаноат, ки пеш аз «Обшор» ва ё «Мавҷҳои Днепр» ва «Китобҳои захмин» гуфта шуда бошанд, сабки фардии худ шоирро дарёфтани хеле мушкил ба назар мерасад.

Яъне метавон чунин иддао кард, ки сабки наваҷӯӣ дар адабиёти солҳои шастум танҳо баъди ба миён омадани шеъри наваҷӯӣ зухур карда, баъдан шохисиҳои худро дар қолабҳои суннатӣ ҳам устувор сохтааст.

Ба назари мо, адаби кӯшиши ҷудо намудани баҳси “шеъри нав” ва сабки умумии давраи мавриди назарамон мунҷар бар он шудааст, ки ашъори дар қолабҳои суннатӣ гуфташудаи ин давра мавриди омӯзиши сабкишинохтӣ қарор нагирифтаанд.

Воқеан, ҳадиси аҳволи шеъри нимаи дувуми асри XX ҳадиси “Най”-и Мавлоноро меонад. Шеъри тоҷикӣ, ки аз авоили қарни гузашта аз асли хеш дур монда буд, дар нимаи дувуми он дубора рӯзгори васли хештанро боз меҷуст. Чун аз

замоне ки коммунизм шеърро миёни панҷаҳои муҳкамаи худ гирифт ва шеъри форсии тоҷикиро аз найистони бадеият, отифат, улвият ва фасоҳату балоғат берун кашид, рӯҳи шеъри тоҷикӣ хушкид. Шеър, ки тамоми тӯли таърих дурахшандатарин намунаи ҳунари мардуми тоҷик буд ва ҷозибай каломи манзуми Шарку Ғарбро дар худ фуру кашида, дар авоили аҳди шӯравӣ ба дастгоҳи таблиғоти хизби ҳоким табдил ёфт. Аммо бо гузашти андак замон ва камтар шудани шиддати сензура шоирон кам-кам аз шиоргӯӣ форӣ шуданд ва ба гуфтани ашъоре пардохтанд, ки воқеан ҳамонро гуфтан меҳостанд. Барои дубора таҷаллӣ кардан шеъри ин давра ба ҷустуҷӯи ҷавҳари худ ба гузаштаҳо муроҷиат намуд, таҷрибот, абзорҳо ва имконотро, ки беш аз ҳазор сол дар тақомул буданд, дубора дар қанори бозёфтҳо ва равишҳои тозаӣ офаринандагӣ ба қор гирифт. Яъне метавон иддао кард, ки сабки навгарӣ дар айни ҳол як навъ сабки бозгашт ҳам ҳаст, яъне бармегардад ба ҳамон шеваи офариниши ҳунари, ки дар адабиёти классик роиҷ буд.

Аммо ба ҳар сурат, камтар шудани сонсур ва назорати хизбӣ бар адабиёт танҳо омили тағйири масир қардани шоирон набудааст. Авомили дигаре ҳам дар қанори ин тағйирот ҷой доранд, ки ба назари мо, муҳимтарини онҳо иборатанд аз афзудани ҷопи осори адибони классикӣ ба ҳатти кириллӣ ва дар натиҷа омӯзиши бештар дидани адибон, ба миён омадани насли нави шоирон, муназзам шудани равобити адабӣ бо Эронӣ Афғонистон.

Муҳаммадҷон Шақурӣ дар бобати ин тағйири масир ҳанӯз соли 1988 чунин изҳори ақида қарда буд: «Аз даҳаи шастум таблиғи талқин дар назму наср боз ба он мазмун, ки дар адабиёти классикии форӣ дошт, наздик шуда, кам-кам риштаҳои гусастаро ба адабиёти ибтидоӣ қарн, ба адабиёти маорифпарварӣ пайвастан оғоз намуд. Масъалаи маънавият ва арзишҳои инсонӣ пеш аз даҳаи шаст ҳам ба адабиёти тоҷикӣ гоҳ-гоҳе роҳ меёфт, вале ба иҷтимоӣ, ба синфиату хизбият тобеъ буд. Акнун аз солҳои шастум нисбатан мустақилона матраҳ шуд» [7, 119].

Мо метавонем сабки шеъри нимаи дуввуми асри XX-ро шартан сабки навгарӣ бинем. Албатта, навгарӣ дар ин давра танҳо дар доираи сабки гуфтор, яъне ҷӣ гуна гуфтан ҳатм нашудааст ва ҳавии навгарӣ дар муҳтаво, қолаб, шакли шеърӣ

ва чараёнҳои фикрӣ ҳам ҳаст, ки ҳамчун як амри табиӣ бояд пазируфта шавад. Ҳоло мо танҳо ба шинохти худӣ навгарониҳо дар ин замина мепардозем.

Муҳтавои нав дар шеъри нимаи дувуми асри гузашта, албатта, дар натиҷаи камтар шудани нақши ҳизби ҳоким дар адабиёт ва ба фазои нисбатан озодтаре расидани шоирон рабт мегирад. «Андеша дигар ба диди синфӣ маҳдуд набуд, яъне на фақат бар синфиятгарой, ки кам-кам коҳиш меёфт, балки бар чашмандози густурдатаре бунёд дошта, арзишҳои башариро ҳарчи бештар дар бар меовард» [7, 118]. Дар даҳаи панҷоҳу шаст рӯй овардан ба таърих аз неҳзатҳои адабӣ буд, ки натиҷаи ин кор дostonҳои ҳамондавраи Мӯъмин Қаноат, Мирзо Турсунзода ва ашъори дигарон шуд.

Шеъри ғиноӣ дубора аз роиҷтарин шеъри адабиёти тоҷик гардид ва «ман»-и шоир ҳарчи барҷастатару мушаххастар ба тасвир омад. Рӯйкарди шоирон ба ҷанбаҳои равшаншиносонаи муҳтаво тағйир кард: дигар зиндагии қаҳрамонон фақат ба ҳаёти иштироқӣ рабт намегирифт ва ҳулоса намешуд. Адиб ва муҳаққиқ Аскар Ҳақим дар пажӯҳише бобати вижагиҳои анвои шеъри ғиноӣ дар адабиёти нимаи дувуми асри гузашта тазаққур медиҳад, ки «Аз нимаи дууми асри XX андешаву эҳсосот ва ҷеҳраи шахсиятҳои ғиноӣ фардитар шудан гирифт, ки ин ба воқеитар, гаронмоятар шудани шахси инсон дар ҷомеа вобаста буд» [6, 40].

Қолабҳои нави шеъри давраи мавриди назарамонро муҳаққиқон бештар ба қорбурди муваффақонаи “арӯзи нав” рабт додаанд [2, 8]. Адабиётшинос Рустами Ваҳҳоб, ки дар заминаи арӯзи нав таҳқиқоти арзишманд анҷом додааст, чунин менависад, ки «...як тафовути ҷиддии арӯзи нав бо арӯзи суннатӣ дар он ҳулоса мешавад, ки дар арӯзи нав баръакси арӯзи суннатӣ дигар байт чун воҳиди аслии шеър ва воҳиди аслии вазн эътибор надорад, балки паймонаи аслии вазн рукн мебошад» [2, 37].

Агарчи намунаҳои истифода аз арӯзи навро ҳанӯз дар эҷодиёти Садриддин, Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ ба мушоҳида гирифтани имкон дорад [2, 9-17], аммо истифодаи он ба таври муназзам фақат дар даҳаи шаст ба вуқӯъ омад. Мӯъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоик Шералӣ ва Гулрухсор аз

шоироне буданд, ки имконоти номаҳдуди қолабҳои нави шеърро бо гуфтани ашъори дилнишин ва ғарро рӯнамоӣ карданд.

Чараёнҳои фикрии навро ҳам, аз дигар авомили тағйири сабк дар давраи мавриди назарамон бояд донист. Чараёни худшиносии миллӣ, ки бевосита ба номи Мӯъмин Қаноат рабт мегирад, ва нишонаҳои бисёреро аз неҳзати миллиятҳои пеш аз инқилоб дар худ ҷой додааст, фардиятгароӣ, ки дар муқобили ҳаёти иштироқӣ ба миён омад, ормонҳои озодихоҳӣ, ки дар аввал бисёр сусту мастур буд ва дар ниҳоят ҳам ба пош хӯрдани Шӯравӣ мунҷар шуд, дар шеъри нимаи дувуми асри гузашта асароти боризи худро гузоштаанд.

Бо таваҷҷуҳ бар ин, метавон иддао кард, ки заминаҳои пайдоиши сабки навгароиро дар адабиёти тоҷики асри гузашта фақат дар ҷаҳорҷӯбаи адабиёт ва эҷоди каломӣ бадеъ ҷустан иштибоҳе беш нест ва таҳаввул дар сабк решаҳо ва заминаҳои калидии сиёсӣ-иҷтимоӣ ва таърихӣ дорад.

Зикри ин нуктаро дар охири ин пешдаромад лозим медонем, ки агарчи ба иқрори бевоситаи худӣ шоирони сабки навгароӣ – Мӯъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Гулназар заминаи сабки тозаӣ давраи мавриди назари моро ашъори Мирзо Турсунзода фароҳам оварда бошанд ҳам, аммо ашъореро, ки баъзе аз мушаххасоти ин сабкро дар худ гунҷоӣш додаанд, танҳо Аминҷон Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо, Мастон Шералӣ, Қутбӣ Киром гуфтаанд.

Аммо ҳақиқат ин аст, ки сабки навгароӣ фақат баъди вориди адабиёт шудани насли нав – Лоик Шералӣ, Мӯъмин Қаноат, Ҳабибулло Файзулло, Баҳром Фирӯз, Бозор Собир, Гулрухсор шукуфт ва шакли намунавии худро гирифт. Агарчи ҳар як аз ин шоирони номбурда сабки фардӣ ва мутамойиз аз ҳамдигар доранд ва дар қолаби як сабки умумӣ гунҷонидани осори онҳо кори сахт ба назар намерасад, аммо мушаххасоти умумии бисёреро дар ашъори онҳо метавон пайдо кард, ки шохисҳои як сабки умумиро пайрезӣ мекунанд.

Ҳоло барои бозшинохтани ин мушаххасот се шеъри бузургтарин шоирони ин сабки даврай – «Обшор» аз Мӯъмин Қаноат [4, 311], «Нӯшбод» аз Лоик Шералӣ [5, 42] ва «То рӯзи дигар» аз Гулрухсорро [3, 257] мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Баррасии сабкшиносонаи ин шеърро беҳтар аст аз қолабҳои он шурӯ кунем. Маълум аст, ки ин қолаб, яъне арӯзи озод дар ашъори то соли 1964 гуфташудаи адабиёти муосири тоҷик ба чашм намехӯрад. Дар давоми ҳар се намунаи боло авзони гуногуни арӯз ба кор гирифта шудаанд.

Масалан, дар «Обшор» дида мешавад, ки шоир дар банди аввал, ҳангоми мурочиат ба обшор аз авзони нисбатан кӯтоҳ истифода кардааст. Дар банди дувум ба кор гирифтани фақат як вазн мавзунӣ гуфтори шоирро, ки пойбанди ёдхояш гаштааст, таъкид мекунад. Аммо шурӯ аз банди сеум, ки асли матлаби шоир оғоз мешавад, вазни ҳар сатр ё мисраъ дар шеър вобаста ба шиддати каломи ғунда тағйир мекунад. Яъне истифода аз авзони гуногун ба шоир имкон додааст, ки авзони каломашро ҳам болову пойин оварад.

Дар «Нӯшбод»-и Лоик ҳам банди аввал аз назари қолаб хеле ҷолиб аст. Шоир дар пайи шумориши чизҳое, ки ҷом онҳоро дар худ таҷассум мекунад, аввал аз авзони дароз шурӯ карда, шиддати каломашро оҳиста-оҳиста поён мебарад.

Дигар шохисии сабкӣ ин шеър, албатта, истифодаи дурусти вожагон аст. Возеҳ аст, ки ин се шеър фарогири ягон вожаи кӯҳна, душворфаҳм ва ё комилан тоза тарвиҷнашудае нестанд. Дар баробари ин, вожагони лаҳҷавӣ, ғайриадабӣ, бегона ва қабехро ҳам, ки дар сабки баъдичангӣ гоҳ-гоҳ дучор мешуданд, надоранд.

Дигар аз мушаххасоти ин се шеърро метавон адами истифодаи ноҷои таркибу ибороти обшуста донист. Агарчи ин се шеър ибороти нави шоирона кам доранд, вале дар ҳеҷ сатри ин шеърҳо намешавад дучори лафзе шуд, ки пештар гуфта бошанд. Чун ҷанбаи тасвирсозӣ ва офаринандагии намунаҳои боло бисёр бузург аст ва шоирон бо истифодаи калимоти роиҷ ва сода тасвиротеро сохтаанд, ки аслан намунае надоштааст.

Мӯъмин Қаноат дар банди аввали шеъраш дар хитоб ба обшор онро «оинаи беғубор» ва «ёри замони кӯдакӣ», ёдгоре аз рӯзҳои рафтаи худ тасвир кардааст. Аҷибтар ин, ки шоир аслан ҳеҷ сифатеро, ки хосси табиати обшор бошад, наовардааст. Дар банди дувум ҳонанда далели аз рӯзҳои рафта ёдгор будани обшорро мефаҳмад. Аз он ҷо, ки обшор оҳангҳои кӯҳнаро

такрор мекунад, яъне ҳанӯз ҳам ба ҳамон оҳанге, ки дар замони кӯдакии шоир чорӣ буд, чорист, ин ҳолат табиист, ки ёди баҳобрафтаи ўро бедор мекунад.

Шоир дар идома дар тасвири шахсияти духтарак бевосита аз сифоти обшор истифода мекунад. Мавзунии мӯйи сиёҳи ўро ба обшор, сафои чашмонашро ба чашма ва қадди ларзону беғуборашро ба шаршара ташбеҳ медиҳад.

Маҳз ба воситаи тасвир шоир бозиҳои духтар ва ҳаракоташро ҳунармандона ба фазои назди обшор пайванд додааст. Пайванд додани ин ду бо ҳам яке аз мақосиди шеъри «Обшор» бояд бошад, зеро шоир бо дидани обшор ба ёди духтар меуфтад ва дар охир ҳам аз обшор хоҳиши рӯй намудани «навбахор»-и худро мекунад.

Дар «Нӯшбод»-и Лоик Шералӣ ҳам тасвирсозии баланде дида мешавад. Шоир дар банди аввал ҳангоми тасвири ҷоми хайёмӣ, ки дар даст дорад, дармеебад, ки метавон дар ин ҷом ҳам «ёди ниёгон», ҳам «ашки бузургон», «шаҳди замини шуълаи хуршеди тобон», ҳам «ахтари афтода аз гардун», ҳам «ахтари хомӯши ёрон», ҳам «гиряҳои хандаолуд», ҳам «хандаҳои гиряолуд», ҳам «гармии оташ», ҳам «талҳии дуд»-ро дид. Ин парадоксҳо ниҳоятан дар якҷоягӣ тасвири ҷоми хайёмии шоирро пурра мекунанд.

Дар ин миён танҳо намунаи шеъри Гулрухсор, ки ҳанӯз соли 1972, яъне дар солҳои аввали эҷодаш гуфта шудааст, аз чунин тасвирсозии баланд маҳрум мондааст.

Бо ин ҳама, ҷанбаҳои ғиноии ҳар се намуна бисёр баланд аст. Баръакси ашъори сабки баъдичангӣ мавзӯи ҳар се намуна отифист, ба дунёи даруни қаҳрамон таваҷҷуҳ дорад, аз ҳамбастагии оламу қаҳрамон нишоне нест, ҳатто дар намунаи Лоик як навъ бархӯрд бо дунёи дигарон эҳсос мешавад.

Ҳамин тавр, бо аввалин намунаҳои шеъри нав сабки навгарой дар адабиёти нимаи дувуми асри бист зӯҳур кард. Албатта, ҳам Лоик Шералӣ, ҳам Мӯъмин Қаноат, ҳам Бозор Собир Гулрухсор бештарин намунаҳои шеъри сабки навгароиро дертар, баъди касби таҷриботи бештар гуфтаанд. Аз ин миён, Мӯъмин Қаноат бештар ба дostonсарой гароид ва воқеан дар гуфтани дoston ба сабки нав устои беназире гашт. Лоик Шералӣ дар гуфтани ашъори ғиноии пуршӯр муваффақ шуд ва

ғазалҳои марғубу нотақроге эҷод кард. Бозор Собир дар бадеияти шеър ва тасвирсозӣ беҳамто гардид. Гулрухсор тасвири «ман»-и худашро гоҳ чун ошиқ, гоҳ чун маъшуқа, гоҳ чун зан, гоҳ чун шоир, гоҳ чун модар дар шеър бисёр қавӣ кард ва комилан аслҳои эҷоди мактаби шӯравиро пушти по зад.

Дар шеъри сабки навгарой ба сахтӣ ба намунаҳое дучор мешадем, ки маҳз барои мавзун кардани мисраъ гуфта шуда бошад. Агар ҷо-ҷое ҳам вожагону таркиботи номуносиб ҷо уфтода бошанд, фақат ба хотири номуваффақ шудани шоир дар ибрази сухани хеш будааст.

Дар сабки навгарой бозёфтҳои шоирона, яъне таркиботу ибороти тоза ва мухайял, тасвирҳои нотақро ва пуробуранг, ки ҷавҳари бадеият ва аз аносири бунёдии шеър ҳастанд, дубора ривож меёбанд. Барои исботи ин ҳарф ва шинохти шеваи корбурди бозёфтҳои шоирона дубора ба намунаҳои сабки навгарой мурочиат мекунем.

Муъмин Қаноат:

*Салом, эй давлати ман! Меҳрубони дуру наздикам,
Ало тоҷи сари ман, ёри тоҷикам!
Ба шабҳо офтоби раҳнамоям кулчаи рӯят
Диҳам шамиери худро тоб аз оби ду абрӯят.
Балогардони ман ишқ аст, ман бебок меҷангам,
Ба мисли посбони ишқ бо нопок меҷангам,
Ба ҷаши худ ҷу бинам ҳар пагоҳӣ ҷаши душманро,
Ба номи зиндагонӣ мебарам аз ёд мурданро.
Яқин дорам, ки ҷонам дар тилисми ишқ пинҳон аст,
Даруни синаи ту, дар паноҳи кӯҳсорон аст.
Саломат бош, то ту зиндаӣ, ман зинда мемонам,
Зи барфи софи саҳро номаи ишқи ту меҳонам. [4, 165]*

Лоик Шералӣ:

*Боз ошиқ шаваму зиндагӣ аз сар гирам,
Роҳи дерин бигузoram, раҳи дигар гирам.
Ҳамаро тарк кунам шомгаҳон чун хуришед,
Домани субҳ кашам, домани дилбар гирам.
Боз як бори дигар тозаҷавонӣ бикунам,
Баҳри ҷонон зи фалак лолаи ахтар гирам.*

*Нашавам дастхуши васвасаи кӯрдилӣ,
Ҷуфти дилхоҳ чу як ҷуфти кабӯтар гирам.
Сӯзи афзунам аз он аст, ки рӯзе чу чароғ
Сари гӯри падару модари худ даргирам.
Кӯрпистон бувадо модари дунё, эй дил,
Биравам маслиҳати умр зи модар гирам. [5, 325]*

Гулрухсор:

*Кафтари белонаи ман, кафтари бедонаам,
Қудрати парвоз дорӣ гар, ба боми ман биё.
То сари н-осуда бигзорем зери болҳо,
То ба ҳам бинем обу донаи бахти маро.*

*Оби аз сарҳо гузашта боз меояд зи чашим,
Зиндагии даргузашта барнамеояд дигар.
Ишқи ту, чун тоҷи рафта аз сари Ҷамшеду Наср,
Бо сари баргаштаат бар сар намеояд дигар!*

*То даме осуда бошам аз хаёли ишқи ту,
Хоҳаме аз ёди ҷон то ҷовидон дурат кунам.
Дафтари дил аз хатои ишқи ту пурнақш, лек
Эй хати тақдири ман, охир чӣ сон кӯрат кунам? [3, 238]*

«Китобҳои захмин» аз нигоҳи бадеият аз мондагортарин дostonҳои Муъмин Қаноат ба ҳисоб меравад. Порчаи дар боло овардаамон мактуби Муаллим Карам ба ҳамсараш – муаллимаи деҳа аст. Ашъори он давра асосан ҳовии шиорҳои даъват ба ҳифзи Ватан, ҷанг бо фашизм ва ҳимоят аз сохти коммунистӣ буданд. Аммо қаҳрамони Муъмин Қаноат дар ин дoston фақат аз ишқ мегӯяд, аз неруи ишқ. Ва ӯ бовар дорад, ки барои ҳамин ишқ мечангад, барои ҳифзи он.

Аз нигоҳи дигар сабки навгароиро метавон як навъ сабки бозгашт ҳам донист. Масалан, аз назари забонӣ сабки навгарой комилан бо сабки хуросонӣ ҳамхон аст. Дар ҳар ду сабк аз забони сода ва муътадили адабӣ истифода мешавад. Ҳам дар сабки хуросонӣ ва ҳам дар сабки навгарой саноеи маънавии адабӣ камтар корбурд доранд, масалан хеле душвор аст, ки дар

хар ду сабк намунаҳои истифодаи ихомро дучор шавем. Дар муқобил, истифодаи санъатҳои лафзӣ дар ҳар ду сабк, махсусан сачъ бештар ба назар мерасад. Бо ин тафовут, ки дар сабки хурсонӣ анвои иштиқоқ ва таҷнис, дар сабки навгарой бештар такрор ва сачъ корбурд доранд.

Аммо аз назари муҳтаво ин ду сабк қомилан бо ҳам тафовут доранд. Агар дар сабки хурсонӣ воқеъгарой аҳамият дошта бошад, дар сабки навгарой ормонгарой пуробурангтар ба назар мерасад. Агар маъшук дар сабки хурсонӣ ҷилваӣ қамтар ва мақоми пастраре дошта бошад, дар сабки навгарой ӯ дубора дурри мақсуди шоирон мегардад. Ва, ниҳоят, агар дар сабки хурсонӣ ҷанбаҳои ақлонӣ бартариат дошта бошанд ва эҳсоси ҳолати инсонӣ қамтар тасвир шавад, шеърӣ сабки навгарой ба мисоли шеърӣ сабки хурсониву ҳиндӣ дарунгаро мешавад. Эҳсос ва отифаи шоир ва қаҳрамони шоир тамоми суҳани сабки навгарой аст.

Ба ҳамин тартиб, шеърӣ сабки навгарой дар наҳваи баён бо сабки хурсониву ҳиндӣ муқоӣрат дорад, вале дар мавзӯӣ, ба мисли эҳсоси отифа, бидуни қашфу шухуди суфӣена бо ҳам қаробат доранд.

Аз ин нуқтаҳо мешавад чунин бардошт қард, ки дар сабки навгарой шоирон аз таҷрибот ва имқоноти таъриҳи шеърӣ қорсӣ баҳра ҷустаанд ва дар баробари ин амалқард ниёзҳои ҳудро, ки ба таври табиӣ ва бино бар тафовути қамонӣ ва тағйироти иҷтимоӣ аз ниёзҳои шоирони қлассикӣ фарқ доштааст, дар осори ҳуд мунъакис қардаанд.

Бо таваҷҷуҳ бар гуфтаҳои боло ва бо дарназардошти таҳлили ашъори нимаи дууми асри бисти тоҷик муҳтассоти сабки навгароиро метавон чунин баршуморид:

Муҳтассоти адабӣ	Муҳтассоти муҳтавоӣ
Забони сода ва муътадили адабӣ	Ҷанбаи қавии отифӣ пайдо қардани шеър, дарунгарой
Истифодаи қолабҳои нави шеърӣ	Ҳарчи мушаххастар шудани «ман»-и шоир
Истифодаи санъатҳои лафзӣ	Даст қашидан аз мавзӯоти ҳизбӣ
Дарсади бисёр қами санъатҳои маънаӣ	Таваҷҷуҳ бар масоили маънаӣи ҷомеа

Тасвирофаринии қавӣ ва тоза	Гароиш ба ормонгарой
Рамзофаринӣ ва самбулгарой дар шеър	Дарсади бисёр болои ашъори ғиноӣ

КИТОБНОМА

1. Асозода Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
2. Ваҳҳоб Рустам. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритми назми муосири тоҷик (Дар мисоли ашъори Мӯъмин Қаноат) [Матн] / Р. Ваҳҳоб. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 200 с.
3. Гулрухсор. Шӯъла дар санг (гулчини ашъор) [Матн] / Гулрухсор. – Душанбе: Адиб, 2011. – 384 с.
4. Қаноат М. Тоҷикистон исми ман [Матн] / Мӯъмин Қаноат. – Душанбе: Адиб, 2010. – 326 с.
5. Лоик. Куллиёт. Иборат аз ду ҷилд, ҷ. 1 [Матн] / Лоик. – Душанбе: Адиб, 2010. – 781 с.
6. Ҳаким Аскар. Анвои шеърӣ ғиноӣ (нимаи дувуми садаи XX) [Матн] / А. Ҳаким. – Душанбе: Дониш, 2020. – 544 с.
7. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист [Матн] / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.

ҶАРАӢНӢОӢ САБКСОЗ ДАР ШЕЪРИ НИМАИ ДУҶУМИ АСРИ XX

Маълум аст, ки шеърӣ шӯравӣ тоҷик дар нимаи дувуми асри XX дучори тағйироти ҷаҳмире шудааст, ки дар натиҷа сабки шеърӣ наву зуҳур кард. Муаллиф дар ин мақола заминаҳои шакл гирифтани ин сабки нави шеърӣро ҷустуҷӯ карда, онҳоро ҳамчун ҷараёнҳои сабксози шеър баррасӣ намудааст. Муаллиф тағйири сабкро натиҷаи се унсуре асосӣ – муҳтавои наву, пайдоиши ва ривоҷи қолабҳои нави шеърӣ ва ҷараёнҳои фикрии наву доништа, дар ин замина андешаҳои худро баён кардааст.

Бо таҳлили намунаҳои овардашуда муаллиф ба ин хулоса мерасад, ки забони сода ва муътадили адабӣ, ҷанбаи қавӣи отифӣ пайдо кардани шеър, дарунгарой, истифодаи қолабҳои нави шеърӣ, ҳарчи мушаххастар шудани «ман»-и шоир, истифодаи санъатҳои лафзӣ, даст кашидан аз мавзӯоти ҳизбӣ аз муҳимтарин мушаххасоти сабки шеърӣ тоҷик дар нимаи дувуми асри XX ба ҳисоб мераванд.

Калимаҳои калидӣ: шеър, адабиёти шӯравӣ, нақди адабӣ, сабки шеърӣ наву, ҷараёни фикрӣ, қолабҳои нави шеър, замон, мавзӯҳо.

**СТИЛЕОБРАЗУЮЩИЕ ПРОЦЕССЫ В ПОЭЗИИ ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА**

Общеизвестно, что поэзия таджикская советская поэзия во второй половине XX века претерпела значительные изменения, в результате которых возник новый стиль в поэзии. В данной статье автор исследует основы формирования этого нового стиля в поэзии и рассматривает их как стилеобразующие процессы. Автор рассматривает смену стиля как результат трех основных элементов – нового содержания, появления и развития новых форм, поэзии и новых мыслительных процессов.

Анализируя приведённые примеры, автор приходит к выводу, что простой и «воздержанный» литературный язык, сильный эмоциональный аспект поэзии, использование новых форм, относительная конкретизация лирического героя поэта, использование художественных фигур, отказ от партийных тем являются важнейшими стилистическими чертами таджикской поэзии второй половины XX века.

Ключевые слова: поэзия, советская литература, литературная критика, новый стиль поэзии, мыслительный процесс, новые формы поэзии, время, темы.

**STYLE-FORMING PROCESSES IN THE POETRY OF THE
SECOND HALF OF THE XX CENTURY**

It is well known that the poetry of Tajik Soviet literature in the second half of the twentieth century underwent significant changes, because of which a new style of poetry emerged. In this article, the author examines the foundations of the formation of this new style of poetry and considers them as the style-forming processes of poetry. The author considers the change in style for the reason of three main elements - new content, the context and development of new forms of poetry and new thought processes.

Analyzing the above examples, the author concludes that a simple and «abstinent» literary language, a strong emotional aspect of poetry, the use of new forms of poetry, the concretization of the poet's lyric hero, the use of artistic figures, the rejection of «party» themes are the most important stylistic features of Tajik literary poetry of the second half of the twentieth century.

Key words: poetry, Soviet literature, literary criticism, new style of poetry, thought process, new forms of poetry, time, themes.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қосимов Солеҳ Салимович - номзади илми филология, дотсенти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: soleh_76@mail.ru. Тел: (+992) 9358376776.

Сведения об авторе: Косимов Солеҳ Салимович - кандидат филологических наук, доцент ТНУ, г. Душанбе, проспект Рӯдаки, 17. E-mail: soleh_76@mail.ru. Тел: (+992) 9358376776.

Information about the author: Qosimov Soleh – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of TNU, Dushanbe city, 17 Rudaki avenue. E-mail: soleh_76@mail.ru. Tel: (+992) 9358376776.

УДК: 891.550

МУҲИТИ СИЁСИВУ ИҚТИМОИИ ЗАМОНИ

АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Асозода Ҳотам

Маҷмааи музеҳои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб

Ҳаким Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар давроне чашм ба олами ҳастӣ кушод, ки тақрибан саросари Мовароуннаҳр Хуросон ва Эрон дар натиҷаи ҳуҷумҳои ваҳшиёнаи муғул ба харобазор мубаддал гашта, осори ваҳшонияту бераҳмихояшон дар тамоми шаҳр деҳоти ин сарзамин ҳувайдо буд. Ин ҳаводиси рикқатовар ва вазъияти хеле саҳту душвор дар замони ҳукмронии сулолаи Темуриён на танҳо қатъ нагардид, балки шадидтар шуд.

Дар асри XIII тамоми сарзамини Мовароуннаҳр, гарчанде ки аз тарафи ҳокимони маҳаллӣ идора мешуд, расман дар зери тасарруфи писари дуҷуми Чингиз Чағатой қарор дошт.

Тибки маълумоти «Зафарнома»-и Шарофуддин Алии Яздӣ намоян-даи охиринаи хонадони чингизӣ дар Мовароуннаҳр Қазон Султонхон буд. Қазон Султонхон дар Мовароуннаҳр кӯшиш кардааст, ки бо зулму асорат ва истибдоди тоқатнопазир ҳукуматро побарҷо нигоҳ дорад [6, 18-19].

Чунон ки Хондамир дар «Ҳабиб-ус-сияр» зикр мекунад, баъд аз вафоти Амир Қазохон дар Мовароуннаҳр харҷу марҷи зиёде зӯхур ёфт ва ҳатто дар ҳар шаҳр вилоят ва ҳар як қасаба беномусе сар бардошта, бо баҳонае даъвои истиқлол мекард [7, 18-19].

Дигар нуқтаи ҷолиби ин буд, ки ин амирон ба низому тартиботи Чингизӣ эътибор намедоданд ва ҳатто дар бораи

низомии чингизӣ суҳан рондан намехостанд. Ин дар навбати худ ба идораи давлат бесарусомонӣ ва бенизомии зиёд ворид менамуд. Хулоса, шароити инқирози салтанати муғул муҳайё мегашт [3, 364].

Яке аз шахрҳои қадими ин сарзамин Ҳамадон аст, ки дар аҳди Селевкиҳо, портҳо ва Сосониён аз марказҳои муҳими иқтисодию маданияи Шарқ ба шумор мерафт. Дар асри VII мелодӣ арабҳо ва дар асри XI оғузҳо Ҳамадонро забт намуданд. Соли 1220 шаҳри Ҳамадон мавриди вайронкории муғулон қарор гирифт. Юришҳои берахмонаи муғулон ба дунболи туркони салҷуқӣ ба Ҳамадон сабаби бисёр вайронкорӣ ва ошӯфтагӣ гардид. Мардуми бошарафи Ҳамадон тӯли беш аз 10 сол бо муғулон муқовиматҳои шадид намуданд [4, 257].

Аксари муҳаққиқони аҳвол ва осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ як сабаби ба мусофират баромадан ва дар зодгоҳаш макони охират наёфтани Мир Сайид Алии Ҳамадониро ба ин ду нооромӣ вобаста медонанд.

Устод Забехулло Сафо қайд менамояд, маҳз ҳамин вазъияти номусоиди сиёсӣ буд, ки мусофиратҳои аҳли илму адаб ва ҳикмат нисбат ба замонҳои пешин афзуд. Масалан, Ибни Нусрати Хучандӣ, Исматӣ Бухорӣ, Камоли Хучандӣ, Бадри Чочӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Зиёии Нахшабӣ ва бисёр дигарон ватани хешро тарк гуфта, ба кишварҳои нисбатан осоишта рафтанд [5, 1107].

Табиист, ки ин қатлу ғорат ва бесарусомонӣҳо нафрату адовати мардумро нисбати ғосибон меафзуд. Дар мавриди ҳаёти сиёсии Мовароуннаҳр дар асри XIV олими шинохта А.Ю.Якубовский менависад: «...асри XIV нисбат ба асри XIII бо худ муборизаи табақотии пуршидаттареро бор овард [8, 7].

Бесарусомонӣҳои авохири сулолаи муғулҳо ва ибтидои кашмакашҳои салтанатҳои сулолаи Темуриён аҳоли харобу касоди ҷомеаро боз ҳам вазнинтар мекард. Вале тадричан дар замони Темуриён вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии Мовароуннаҳру Хуросон ва Эрон нисбат ба замони салтанати муғулон беҳтар гардид.

Танҳо Атобакони форс, ки муосирони Хоразмшоҳиён буданд, бо ҳусни тадбир ва хирочгузорӣ муваффақ шуданд, ки хиттаи Форсро аз ҷамла ва таъризи муғулон эмин доранд [5, 1109].

Ҷамлаи муғул ва фитнаи Темур на танҳо Эрон инчунин қисматҳои муҳиме аз Осиёи Марказӣ ва ғарбӣ ва минтақаи васеи Аврупоро вайрон кард. Тамоми шахрҳои муҳими шимоли Эрон

горат гардида, мадрасаву масочид, китобхонаю қироатхонаҳо ва хазинаҳои фарҳангӣ ҷумлагӣ ба яғмо рафта, вайрону валангор гардиданд. Қисми зиёди уламову фузалои даврон кушта шуда, қисми дигар рӯ ба фирор оварданд. Ҳамаи ин ҳолати ногувору вазъи номусоиди замон илму фарҳангро, ки аз замони Сомониён рӯ ба тараққӣ ниҳода, дар аҳди Ғазнавиёну Салҷуқиён низ он қадар хароб нашуда буд, якбора рӯ ба завол овард. Бо юришҳои мучаддади Темури Ланг қахтию тангӣ ва зулму истибдод авҷ гирифт. Вайрониҳои ҷангҳои Темур то замони салтанати Сафавиён боқӣ монда буд [6, 18-19].

Бузургмардоне чун Саъдии Шерозӣ ва Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ва дигар фузалои он аҳд дар ҳақиқат дастпарварон ва тарбиятёфтагони ҳукуматҳои пешинаи Эрон буданд, ки дар давраи муғул шӯҳрат ёфтанд ва осору афкори худро дар муҳити нисбатан ором ва муносиби Форс, Осиёи Сағир ва Ӯ Ҳиндустон дар маърази афкори умумӣ қарор доданд. Муҳити фарҳангпарвари Эрон хонзодаю ашрофзодагони муғулу темуриро тарбият менамуд ва ба илмҳои пешқадами он аср наздик месохт. Аз ҷумла, Улуғбекро номбар кардан мумкин аст, ки ба омӯзишу татбиқи илми нучум дилбастагӣ дошт. Бойсунқур - бародари Улуғбек ба адабиёт мароқу хаваси зиёде зоҳир менамуд. Дар дарбори ӯ бисёр рассомону наққошон ва хушнависон ҷамъ омада буданд. Мақоми шуарову уламо дар аҳди ӯ як андоза баланд гардида буд.

Дигар шахсоне, ки дар ин аҳд чун маъорифпарварони комил, шӯҳрат ёфта буданд, Абдулғозӣ Султон Ҳусейн ва вазири донишманди ӯ Амир Алишери Навоӣ мебошанд. Дарбори ин ду марди равшанроӣ маркази ҷамъомади фузалову шуъро ва мутафаккирону орифони замон буд [2, 341].

Ҳарчанд ки бедодию ситам ва тохтутозҳои бераҳмона нишони замона шуда буд, дар қисме аз маҳалҳои Эрон ва Мовароуннаҳр марказҳои илмӣ, масочиду мадорис бо гурӯҳи ками уламо ва урафо бошанд ҳам дар фаъолият буданд. Забехуллоҳи Сафо дар ин боб менависад: «Бо ҳамлаи муғулон ва вайронӣ ва куштор, ки ба ҳамроҳ доштанд, бисёре аз ободихони Эрон зеру забар шуд ва мадорис ва китобхонаҳо ва аҳли илму адаб аз миён рафт. Лекин баъд аз фурӯ нишастани оташи фитна ва оромиши нисбие, ки баъд аз он пайдо шуд, қисмате аз ин билод ва марокизи таълимии онҳо таҷдиди иморат ёфт ва бар он чи аз

тохту този муғулон раҳой ёфта ва бар сари пой монда буд, изофа шуд ва дар қарни ҳафтум ва ҳаштум баъзе аз онҳо вазъи фарҳангии худро идома доданд ва ё ба тозагӣ аҳамияти фарҳангӣ ёфтанд» [5, 1111].

Чӣ навъе ки зикр намудем, тохтутоз ва бераҳмиҳои замон гурӯҳи зиёди донишмандонро маҷбур сохт, ки тарки ватану марзу буми аҷдодӣ намуда, ба маконҳои амнтар ҷон ба саломат баранд. Чунин ҳулоса намудан мумкин аст, ки агар чи ин саргардонҳо боиси сусти гардидани доираҳои адабию фалсафӣ шуданд, анъаноти қадимро батамом ғайб карда натавонистанд ва сабаби пайдоиш ва ривочу нумӯи дигар доираҳои адабӣ гардиданд. Дар доираҳои навтаъсис теъдоди зиёди ҳукамо ва фузало бо қуввату ғайрати тоза рӯйи кор омаданд.

Вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ Эрон, баҳусус шахрҳои Шероз, Исфаҳон, Ҳамадон ва ғайра аз Мовароуннаҳру Хуросон ҳеҷ бартарие надошт. Бо вучуди он, азбаски бархе аз шахру деҳоти Эрон аз ҳуҷуми ғасби бевоситаи муғул эмин монда буданд, ҳамоно дар онҳо вазъи рикқатовар мушоҳида мегардид. Усули идора бар ҷабри оммаи халқ асос ёфта буд. Ҳаёти сиёсӣ фарҳангии замон, ки ба ташаккули ҷаҳонбинии Алии Ҳамадонӣ таъсири ҳалқунанда доштааст, ҷанбаи исломӣ дошт ва аз осори аллома низ маълум мегардад, ки ин ҷаҳонбинӣ дар шеваи нигориши ӯ нақши асосӣ бозидааст.

Дар он давра шахрҳои Ҳирот, Самарқану Бухоро, Шероз, Исфаҳон марказҳои тамаддуни мардуми форсиҷабон буданд, вале ба сабаби парокандагии феодалии ҷангҳои пайдарпайи байниҳамдигарӣ ва ҳуҷумҳои истилогаронаи ҳокимони гуногун ба инкишофи пешрафти ҳама шахру навоҳӣ таъсири баробар расонида натавонистанд.

Ҳарчанд ки замони зиндагӣ ва эҷоди Алии Ҳамадонӣ ҳамчун марҳилаи пастравии ҳаёти маданӣ, вайроншавии бераҳмонаи нархҳо, расонидани зарар ба фарҳанги моддӣ маънавӣ дар таърих муаррифӣ мегардад, алорағми онҳо ба ҳулосаи И. С. Брагинский, «адабиёт бо забони форсӣ нуктаи баландтарини инкишофи худро дар асри XIV дар эҷодиёти Ибни Ямину Убайди Зоконӣ, Ҳофизу Камоли Хуҷандӣ ба даст овардааст» [1, 390].

Ин давра ривочи тасаввуф гардид. Дар асри XIV инчунин ҷараёнҳои риндӣ футувват байни баъзе гурӯҳҳои машоих фаёлият менамуданд. Агар футувват аз рӯйи ҳислати худ ахлоқӣ

динӣ ва касбию чавонмардӣ бошад, пас дар баёни ақоиди риндӣ як навъ худогоҳӣ ва мубориза алайҳи риёкорию худнамоии динӣ ба чашм мерасад. Аслан, мавзӯи инсондӯстӣ ва баланд бардоштани мақоми инсон дар ҷомеаи башарӣ ва даъват ба ягонагию муттаҳидӣ, инчунин танқиди ғофилию худпарастӣ хоси афкори пешрафтаи футувват аст. Аммо риндон муқобили ақидаҳое, ки мардумонро аз беҳзистӣ дар олам манъ менамуданду зиндагии хубро танҳо дар бихишт талқин доштанд, бештар баромад менамуданд. Риндон чунин ақида доштанд, ки инсон бояд ҳам дар ин олам зиндагии хуб дошта бошад ва ҳам дар он дунё зиндагии беҳтарро сазовор гардад. Таъсири ақидаҳои риндӣ то андозае дар нигориши баъзе адибону мутафаккирон мақоми росих дошт, ки он ба хусусияти ҷаҳонбинии онҳо мубаддал гашта буд. Дар ин гуна муҳити фарҳангӣ асоси гуфтори адибону мутафаккиронро гуногунрангию гуногунфаҳмӣ ва умуман озодандешӣ фаро мегирад.

Таъсири тафаккури фалсафӣ ва махсусан, суфия ба ақоиди Алии Ҳамадонӣ ниҳоят бузург буд. Гуфтан мумкин аст, ки маҳз ҳамин омил дар оянда равияи асосии ҷаҳонбинии адибро муайян сохт. Инчунин ба ин давра раванди омезиши суфия бо перипатетизми шарқӣ, ки ба шакли бориз дар ҷаҳонбинӣ ду намояндаи машҳури замон Маҳмуди Шабустарӣ ва Алии Ҳамадонӣ таҷассум ёфтааст, баръало ҳис мешавад [2, 398].

Намояндагони мактаби перипатетизми шарқӣ, ки дар ин давра инкишоф ёфта буд, ба тафаккури ҷамъиятӣ таъсири ниҳоят калон дошт. Ва бо мақсади муҳофизати осори гузаштагони ҳамакидаи хеш ба монанди Форобӣ, Ибни Сино, Насириддини Тӯсӣ, Ибни Арабӣ ва Начмиддини Кубравӣ аз ҳамлаҳои намояндагони дигар равияю ақоид рисолаҳои фалсафию адабии юнонию шарқиро дар рӯҳияи фалсафаи перипатетикӣ шарҳ дода, дар ин замина як қатор асарҳои баландмазмун офариданд. Роҳи инкишофи фалсафаи перипатетикӣ дар асри XIV бо таълифоти Муборакшоҳи Бухорӣ, Қутбиддини Розӣ, Мир Сайид Шарифи Ҷурҷонӣ, Абдурахмони Эдҷӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ хеле фарох ва доманадор гардид.

Ба ҳамин тариқ, дар чунин муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки арсаи инкишофу пешрафти як қатор мактабу ҷараёнҳои гуногуни фалсафию адабӣ ва ҳамзамон даврони муборизаи байни ҳокимону амалдорон ва рӯҳониёни мутаассибу

равшанфикрони озодиҳо буд, Мир Сайид Али Ҳамадонӣ умр ба сар бурдааст.

КИТОБНОМА

1. Брагинский И. С. Проблемы востоковедения. Актуальные вопросы восточного литературоведения. / И. С. Брагинский. –М.: Наука, 1974. – 390 с.
2. Гафуров Б. Тоҷикон. Ҷ.1. / Б. Гафуров. -Душанбе: Ирфон, 1985. - 341 с.
3. Дьякова М. Очерк истории древнего Ирана / М. Дьякова. -М.: Изд-во восточной литературы, 1961. –364 с.
4. Косминский Е. А. Историография средних веков / Е. А. Косминский. –М.: Изд-во МГУ.1963. –257 с.
5. Сафо Забехулло. Таърихи адабиёт дар Эрон (дар се ҷилд, ҷ. 2.) / Забехулло Сафо. –Техрон : Фирдавс. 1369. – 1107 с.
6. Шарипов А. Хатлон дар аҳди Темуриён / А.Шарипов. // Тоҷикистон. № 4-6. –С. 18-19.
7. Ҳусайнӣ Ғиёсиддин бини Иброҳимиддини. Ҳабиб-ус-сияр. Ҷ / Ғиёсиддин бини Иброҳимиддини Ҳусайнӣ. Ҳабиб-ус-сияр. – Техрон. 1362. –С. 18-19.
8. Якубовский А. Ю. Тимур (опыт краткой характеристики) / А. Ю. Якубовский // ВИ. 1946, № 8-9. –С. 5-7.

МУҲИТИ СИЁСИВУ ИҶТИМОӢ ВА ФАРҲАНГИИ ЗАМОНИ АЛИИ ҲАМАДОНӢ

Замоне, ки Мир Сайид Али Ҳамадонӣ зиндагӣ ва эҷод кардааст, яке аз давраҳои ноорому ғуруҷи таърихи Эрон ба шумор меравад. Истилои мугулҳо, ҷангу тохтӯзҳои туркони салҷуқи Темурӣ кишварро хароб карда буд. Вазъи ноустувори сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба ҳаёти фарҳангиву адабии давр низ таъсир расонда, боиси парокандагии он гардид. Бо вуҷуди ин ҳаёти адабиву фарҳангӣ ҳомӯш нагардид ва адибону орифоне ба вуҷуд омаданд, ки дар пеи рафти адабиёту фарҳанг саҳми калон гузоштанд. Яке аз он адибону орифони бузург Мир Сайид Али Ҳамадонӣ буд, ки бо осори худ ганҷинаи адабиёту ирфониро ганӣ гардондааст. Дар мақола муҳити сиёсӣ ва иҷтимоӣ ва фарҳангии ӯ ба таври мухтасар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Вожаҳои калидӣ: Али Ҳамадонӣ, Эрон, ҳуҷуми мугул, Салҷуқиён, Темуриён, суфия, фарҳанг.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ, СОЦИАЛЬНАЯ И КУЛЬТУРНАЯ СРЕДА ВРЕМЕН АЛИ ХАМАДОНИ

Эпоха Мир Сайид Али Хамадони являлась одним из неспокойных и напряженных периодов истории Ирана. Нашествие моголов, войны и разграбления сельджукидских и тимуридских правителей разрушили экономики страны. Неустойчивая социально-политическая обстановка страны отрицательно влияла на литературную и культурную жизнь. Несмотря на это литературная и культурная жизнь не прекратилась и появились поэты и мыслители, которые внесли большой вклад в развитие литературы и культуры. Одним из таких поэтов и мыслителей являлся Мир Сайид Али Хамадони. В статье рассматривается его социально-политическая среда.

Ключевые слова: Мир Сайид Али Хамадони, Иран, нашествие моголов, сельджукидов, тимуридов, суфизм, культура.

THE POLITICAL, SOCIAL AND CULTURAL ENVIRONMENT OF THE TIME OF ALI HAMADONI

The era of Mir Sayyid Ali Hamadoni was one of the turbulent and tense periods of Iranian history. The invasion of the Mughals, war and the looting of the Seljukid and Timurid rulers destroyed the country's economy. The unstable socio-political situation of the country negatively influenced the literature and cultural life. Despite this, literature and cultural life did not stop and poets and thinkers still come out, who made a great contribution to the development of literature and culture. One of these poets and thinkers was Mir Sayyid Ali Hamadoni. The article considers its socio-political environment.

Keywords: World Sayyid Ali Hamadoni, Iran, Mughal invasion, Seljukids, Timurids, Sufism, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: Асозода Хотам – номзади илми филология, мудири маҷмааи музехои ҷумҳуриявии шаҳри Кӯлоб, тел.: 918633745. E-mail: hamadoni@mail.ru

Сведения об авторе: Асозода Хотам – кандидат филологических наук, директор Республиканского музейного комплекса Куляба, тел.: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru

Information about the author: Asozoda Hotam – Candidate of philological sciences, director of the Kulyab republican museum complex, phone: 918633745/ E-mail: hamadoni@mail.ru.

**НАҚШИ ТАЪЛИМИ АДАБИЁТ ДАР ТАШАККУЛИ
МАЪНАВИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН ВА ТАҲКИМИ
МАСЪАЛАҲОИ ХУДШИНОСӢ**

Зикаева Саида Зайдуллоевна.

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ширинишох Шохтемур

Маълум аст, ки солҳои охир ҷомеаи ҷаҳонӣ дар баробари ташаккулёбии дастовардҳои илмӣ-техникӣ, дар маърази як қатор тағйиротҳои номусоиди фарҳангиву ахлоқӣ ва хоҳишҳои арзишҳои беназири инсонӣ қарор дорад. Ин ҷараён бештар аз ҳама миёни насли наврасу ояндасоз мушоҳида мешавад, ки албатта набояд ҷомеа ва рухҳои масъули онро бетараф гузорад. Асри XXI натавонро асри муваффақиятҳои илми технология, балки асри бархурди андешаву тамаддунҳо ва ҷараёнҳои гуногуни маънавию равонии инсоният аст. Мутаассифона, фазои иттилоотие, ки имрӯз ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст, дар баробари кушодани сарҳатҳои нави дунёсозӣ як қатор пайомадҳои нохушро низ ба вучуд оварда, хусусан, насли наврасу ҷавони бетачрибаро ба коми худ мекашад. Пешвои Муаззами кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста таъкид менамоянд, ки: "...Мо бояд ба ояндагон зарурати донишҷӯи гузаштаи худро талқин намоем ва онҳоро аз саҳифаҳои дурахшони миллатамон, ки сабақи бузурги худогоҳӣ мебошанд, огоҳ созем ва дар қалбашон меҳру муҳаббат, садоқату вафодориро бедор намуда, ба онҳо аз ин таърихи пуршараф ифтихор қарданро ёд диҳем. Зеро эътиқод ва эътимод доштан ба таърих, фарҳанг ва адабиёт тақияҳои устувори миллат ба шумор меравад..."[12, 4-5].

Мардуми шарифи Тоҷикистон чун узви ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ маҷбуранд, ки дар ин майдон бо сарбаландӣ зиндагӣ қардаву дар айни замон фарҳангу маънавиёти миллиро ҳифз намоянд. Ва ин рисолат бештар аз ҳама бар дӯши аҳли маорифи кишвар аст, зеро таълиму тарбияи касбиву мукаммали фарзандон пеш аз ҳама аз ҷониби муаллимон ба роҳ монда мешавад. Барои тарбияи насли бунёдкору ояндасоз омӯзгори ботачриба, хусусан, устои фанни адабиёт имкон дорад, ки бо истифода аз донишу маҳорат ва дастовардҳои фарҳангиву маънавий саҳми назаррасу мушаххас гузорад.

Таърих гувоҳ аст, ки дар байни тамоми фанҳое, ки дар мактабҳои миёна таълим дода мешаванд, нақши таълими адабиёт ҳамчун фанни инсонсоз мавқеи аввалиндараҷа дорад. Ба андешаи адабиётшинос ва методисти варзида Мирзоҳабиб Аҳмадов, “Адабиёт ва парвариши ахлоқи ҳамида аз вазифаҳои бунёдии мактаб аст, ки дар амалӣ гардонидани ин вазифа омӯзгори адабиёт масъулияти бештаре дорад. Дабистон унвон гирифтани мактаб низ бар он таъкику мекунад, ки талаботи нахустин аз он адаб аст”[4, 23]. Маҳз, дар асоси ҳамин замина муаллими адабиёт зимни омӯзиши фанни мазкур барои насли наврас роҳи ҳаёти бошарафонаро дар ду зина меомӯзонад:

1. Омӯзиши зиндагиномаи намояндагони адабиёт;
2. Омӯзиши осори пурбаҳои намояндагони адабиёт.

Омӯзиши зиндагинома ё худ шарҳи ҳоли бузургони адаб намунаи хубе барои зиндагии бошуурона аст, ки, бешубҳа, барои ҳалли мушкилоти рӯзгор ва таҳаммули сангинии нобарориҳо роҳнамои санҷидашуда ба шумор меравад. Танҳо талқини чунин ҳақиқати зебо бояд аз ҷониби омӯзгор дуруст ба роҳ монда шавад. Насли наврас бояд дарк намояд, ки дар майдони зиндагӣ, новобаста ба барору нобарориҳо, инсон бояд инсон бимонад, барои расидан ба ҳавасу ҳадафҳои шахсӣ набояд касеро қурбонӣ кунад, зеро инсон болотарин мавҷудест, ки Офаридгор тамоми ҳастиро барои ӯ халқ кардааст. Ва дар раванди зиндагӣ ӯ бояд қадри худ ва ҷойгоҳашро донад. Омӯзиши шарҳи ҳоли адибон танҳо маълумотнома дар бораи рӯзгори нафаре нест. Зиндагиномаи шоирону нависандагон мактаби бузурги таҷрибаи рӯзгор аст, ки танҳо ба туфайли омӯзгори дақиқназар барои хонандагон роҳи саодатро мекушояд. “Дарсе, ки ба зиндагиномаи адиб бахшида мешавад, ин сабақи ошноӣ бо инсонҳост, ки ҳаётанро вақфи хизмати Ватан кардаанд, зиндагиашон таҷассуми дониш, малака ва хизмати содиқона ба халқу Ватан мебошад”[10, 123]. Ба ин маъно шарҳи ҳоли устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ бо инъикоси бахшҳои мухталифи ҳаёт, азиятҳои даврони пирӣ, нотаъинуву дар айни ҳол шукргузории шоир; зиндагиномаи устод Садриддин Айний, рӯзгори пурмӯҷарову ранҷҳои ҷаҳонӣ, талошҳои барои илмомӯзиву фидокорӣ беҳтарин сабақест, ки бо нақли муассири омӯзгор дар

зеҳни хонандагон нақш мебандад [3, 26,48]. Шоири андешапарвари тоҷик Бозор Собир хизматҳои беназири устод Айниро бисёр одилона тавсиф кардааст:

*Умри Айни аз барои халқ сарфи хома шуд,
Халқи моро дафтари Айни шаҳодатнома шуд.
Сарзамини мо худ аз осори ӯ сар мешавад,
Ин замин бо ӯ ба дунёе баробар мешавад...
Гарчи табии Рӯдакӣ шеърӣ заки эҷод кард,
Офарин бар табии Айни-Рӯдакӣ эҷод кард.
Гар ба дунё рафт Сино чун табиби иллате,
Кард ӯро ҳиммати Айни табиби миллате.
Тоҷиконро аз замин чун донаҳо дарёфт ӯ,
Чун китоби кӯҳна аз вайронаҳо дарёфт ӯ.
Тоҷикистон гар на, ҳар як тоҷике осори ӯст,
Хотири бедори мардум хотири бедори ӯст [10, 128].*

Аксари мутафаккирони адабиёти форсӣ тоҷикӣ зиндагии худро дар вазъияти вазнини иқтисодиву сиёсӣ иҷтимоӣ сипарӣ кардаанд, аммо тахти ҳар шароите ҳамеша ҳамнафасу ҳамрӯзгори мардум-халқи азияткашида буданд. Мочароҳои рӯзгори ибратбахши нобиғаи форсӣ тоҷик Абӯалӣ ибни Сино саршори садоқат ба халқу Ватан ва илму адаб аст. Ибни Сино омӯзишу тадрисро хеле барвақт оғоз карда, дар синни 18-солагӣ тавонистааст ҳамчун табиби комил амири Сомониёнро шифо бахшад. Рӯйдоди мазкур дар синни барвақти ҷавонӣ ҳаргиз ӯро бо кибру ғурур олуида накардааст. Мутафаккири барҷаста дар тӯли умри 58-сола саргардониву беадолатиҳои зиёдеро дидааст. Ҳатто, бахше аз умраш дар кунҷи зиндон гузаштааст, аммо боре аз мақоми инсон будан дур нашудааст. Олиму табиби ҳозиқ аз ҷониби ҳасудонаш барои заковату илми нотақрор кофир ҳам эълон шуда буд, аммо аз роҳи интиҳобкардааш боре пас нагашт, зеро мутмаин буд, ки тамоми кӯшишҳои барои зиндагии шоистаи инсоният аст. Ҳақими ҳозиқ тавоноии илм ва заковати худро бо сухани ноб, каломи ибратбахш ҳимоят кардааст:

*Бо ин ду-се нодон, ки чунон медонанд,
Аз ҷаҳл, ки доноӣ ҷаҳон эшонанд.*

*Хар бош, ки ин ҷамоат аз фарти харӣ,
Хар к-ӯ на хар аст, кофирои мехонанд.
Ва ё
Куфри чу мане газофу осон набувад,
Маҳкамтар аз имони ман имон набувад.
Дар даҳр чу ман якеву он ҳам кофир,
Пас дар ҳама даҳр як мусулмон набувад [3, 60].*

Мочароҳои зиндагиномаи шоири дигари адабиёти классикии форсу тоҷик – Абдурахмони Мушфиқӣ низ таҷрибаи хубе барои тарбияи насли наврас аст. Адиби ҳаҷвнигор дар синни хурдӣ аввал аз падар ва баъд аз модар ятим мондааст. Рӯзгори кӯдаке дар синни хурдӣ бидуни волидайн бисёр вазинин аст. Худи шоир ин мочарои қисматашро чун бевафоиву ноумедии қисмат ба қалам додааст:

*Бо падар хурсанд будам, бевафой кард умр,
Меҳр бар модар ниҳодам, ёфт модар ҳам вафот [1, 27].*

Бар замми ин шоир бо сабабҳои гуногуни моддиву маънавӣ ранҷи саргардонӣ кашидааст. Барои раҳой ёфтани аз ҷаҳлу тангдастӣ аз мулк ба мулк сафар карда, борҳо бо шиканҷаи ҳасудонаш рӯбарӯ гардидааст. Аммо ба тамоми мушкилот нигоҳ накарда, ҳамчун инсонии комили равшанзамир осори боғановате боқӣ гузоштааст:

*Ба ҳоки Мушфиқӣ он дам, ки дӯстон гузаранд,
Расад ба хоҳири эшон, ки хоксоре буд [1, 30].*

Омӯзгори адабиёт шарҳи зиндагиномаи адибонро набояд бо маълумоти умумӣ ҷамъбаст кунад, балки дарки ҳулосабарории онҳоро бедор карда, барои интихоби дурусти роҳи ҳаёт сафарбар намояд. Муҳимтарин ҳадафи омӯзиши шарҳи ҳоли мутафаккирон тарбияи наврасону ҷавонон дар руҳияи инсондӯстӣ, ки тамоми арзишҳои дигар дар ҳамин радиф ташаккул меёбанд.

Омӯзиши осори пурғановати намояндагони адабиёт ҳамчун муҳимтарин зинаи ташаккули маънавӣ барои насли ояндасоз бисёр арзишманд аст. Осори пурғановати нафароне, ки тамоми зиндагиашон намунаи олии рӯзгори шоиста маҳсуб меёбад,

воқеан беҳтарин мактаби инсонсозӣ ба шумор меравад. Маҳз маҳорати дақиққории муаллими адабиёт ҳангоми тадريسӣ фанни мазкур имкон дорад, ки насли саргарми машғулиятҳои ояндасӯзи интернетиро ба сӯйи рӯзгори шоиста ҷалб намояд. Зеро ҷавонписарони паси бозиҳои компютерӣ дарк намеkunанд, ки ҳадафи ташкилкунандагони чунин бозиҳои саршори амалҳои куштору бераҳмӣ талқини мардонагиву инсондӯстӣ набуда, баръакс ин бозиҳо ҷомеаро ба коми нобудӣ ва ҳалокату бераҳмӣ мекашонанд. Нафсеро, ки наврасони моро дар синни номукаммалӣ ба сӯйи хоҳишҳои торик мебарад, бояд тавассути ашъори созанда маҳкум намоем:

*Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дастӣ фитодае бигирӣ, мардӣ [10, 28].*

Айни замон ҷаҳоне, ки моро фаро гирифтааст, мутаассифона, ҳар рӯз бештар ғарқи фасоду кудурат мешавад. Як сӯ барои маҳви насли инсон аслиҳаву як сӯйи дигар барои нобудии ахлоқи ҳамида ғояҳои манфӣ паҳн мешаванд. Солҳои охир миёни хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, хусусан писарон кинаҷиву ҷангҳои байниҳамдигарӣ меафзояд. Бешубҳа, яке аз сабабҳои сар задани чунин омилҳо коста шудани нақши адабиёт ҳамчун фанни инсонсоз аст, зеро аксари хонандагоне, ки ба чунин амалҳои нангин даст мезананд, ҳатто ду мисраи панду ахлоқӣ азёд намедонанд. Дар ҳоле ки андарзҳои мутуфаккирони мо бисёр содаву дақиқ гуфта шудаанд. Барои дарки аксари панду андарзҳои адабиёти форсу тоҷик андак ғаҳму хушёрӣ кофист:

*Чист мардӣ? Ай писар, некӯ бидон,
Авалан, тарсидан аз Ҳақ дар ниҳон.
Узр хоҳад мард неш аз маъсият,
Бошадаш тоъот беи аз маъсият.
Он ки кори некмардон мекунад,
Бо заифон лутфу эҳсон мекунад...
...Ҳар кӣ аз мардони Ҳақ дорад нишон,
Нағзаронад айби душман бар забон.*

*Худ нахоҳад мард хасмонро ҳалок,
Аз ғами эшон шавад андуҳнок [6, 34].*

Тавре мебинем, барои шарҳу таҳлили мисраъҳои боло танҳо тартиб додани луғати калимаҳои душворфаҳм кофист. Боқӣ барои дарки маънӣ ва шарҳи нишонаҳои ҷавонмардӣ, мисли худотарсиву итоат, фурутаниву некӯӣ, лутфу эҳсонкорӣ, муаллиму хонанда бо мушкилӣ рӯбарӯ намешаванд. Муҳимтарин хусусияти панду андарзҳои адибони классик аз он иборат аст, ки барои замони мушаххас гуфта нашудаанд, балки барои инсонии тамоми давраи замон хизмат мекунад. Имрӯз низ инсонии бошуур ва тадрисида хуб дарк мекунад, ки:

*Рӯзӣ насиби кас ба нишастан намешавад,
Бояд чу осӣ зи пайи обу дона рафт...
Ва ё
Рӯ намеорад ба хони ҳеҷ кас соҳибхунара,
Боғбон ризқи худ аз пушти гулистон меҳӯрад... [1, 68].*

Воқеан, одамӣ барои дарёфти ризқ бояд ҳамеша дар пайи меҳнат кардан бошад, зеро таърихи ташаккули инсоният борҳо собит кардааст, ки инсон танҳо дар натиҷаи меҳнат инсон шудааст. Шахси соҳибхунара рӯзии худро ба шарофати хунара меёбад ва ҳаргиз ба хони касе бо ҷашми тамаъ наменигарад. Боғбон, ки субҳу шомашро ба хизмати дарахтони боғаш мебахшад, рӯзиашро аз гулистони дарахтони мевадораш ҳатман дарёфт мекунад. Дар ин замина насли инсонӣ дар ҳар давраи замон бояд дарк кунад, ки меҳнат ягона роҳи расидан ба арзишҳои зиндагист.

Аксар вақт миёни насли наврас мушоҳида мекунем, ки эҳтироми байниҳамдигарӣ дар асоси сару либоси фохир ба роҳ монда мешавад. Мутаассифона, бархе аз ҷавонону наврасон дар интиҳоби дӯстӣ низ ҳамин меъёрро замина менамоянд. Фаромӯш набояд кард, ки:

*Сурати зебои зоҳир ҳеҷ нест,
Эй бародар, сурати зебо биёр.
Одамиро ақл бояд дар бадан,
В-арна ҷон дар қолбӯд дорад ҳимор [6, 58].*

Насли наврас бояд дарк намояд ва қабул кунад, ки инсон, пеш аз ҳама, бо сирати некӯ мавқеи инсонӣ мегирад. Сурати зебо, ки аксар вақт бо либоси қиматбахову рангубор ташкил мешавад, фиреби назар дорад. Зеро тани одамиро ақл ороиш мекунад, вагарна ҷони муқаддас дар тани инсон ба ҷои ақл бо ҳимор, яъне ҳар бояд зиндагӣ кунад.

Омӯзиши осори пурғановати намояндагони адабиёт натавонанд дар шакли назм, балки дар шакли наср низ барои ташаккули ахлоқи маънавиёт мавқеи намоён дорад. Асарҳои насрии адабиёти форсу тоҷик, хусусан адабиёти панду ахлоқӣ, то кунун мавқеи инсонсозии худро гум накардаанд. Дар ин раванд асарҳое чун “Қобуснома”-и Унсурулмаолии Кайковус, “Ахлоқи муҳсинӣ”-ву “Футувватнома”-и Ҳусайян Воизи Кошифӣ ва “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ намунаҳои беҳтарини насри ахлоқӣ ба шумор мераванд. Ҳушбахтона, мутобиқи барномаи таълими адабиёт дар мактабҳои миёна аз асарҳои номбурда ҳикоятҳои муҳталиф дар синну соли гуногун таълим дода мешаванд. Ҳарчанд бархе аз бобҳои асарҳои мазкур дархӯри ҷаҳони имрӯз нестанд, аммо қариб тамоми масъалаҳои ахлоқиро фаро гирифта, то кунун арзиши маънавиашонро гум накардаанд. Аз ҷумла, дар асарҳои номбурда масоили зиёде чун адолату бахшиш, илмандӯзиву ҳунаромӯзӣ, бунёдкориву созандагӣ, амонатдориву ростӣ, некӯиву саховат, қаноату фурутанӣ баррасӣ шудаанд.

Яке аз масъалҳои, ки имрӯз низ мавқеи муҳим дорад, эътибори волидайн ва риояти ҳуқуқи эшон, хусусан дар айёми нотаъвонии падару модар аст. Ҳоло дар замони бархурди тамаддунҳо дигар эҳтирому эҳсонкорӣ нисбат ба волидайн, хусусан падару модари нотаъво, ба қавле аз “мӯд” хориҷ шудааст. Албатта, ин меъёр ба фарҳанги куҳанбунёди миллати тоҷик ҳаргиз хос набуд. Ва минбаъд низ барои роҳ надодан ба чунин омилҳои нангин кӯшиш бояд кард, зеро раванди пурмӯҷарои сиёсати бархурди тамаддунҳо метавонад таъсири манфии худро дар ин самт бирасонад. Маълум аст, ки дар ҷомеаи ғарб ҳатман ҷудову дур зиндагӣ кардани фарзандон аз волидайн ва ҳатто ба ҳонаи пиронсолон супоридани эшон кори муқаррарист, аммо чунин амал дар ҷомеаи мо ҳаргиз бо меъёрҳои ахлоқии инсонӣ мутобиқ набудааст ва нахоҳад буд. “Дар замони муосир,

махсусан дар шароите, ки бархӯрди тамаддунҳо ва арзишҳои гуногуни фарҳангӣ торафт шиддат гирифта истодааст, ба таъсири харобиовари равандҳои ҷаҳонишавӣ истодагарӣ кардан танҳо тавассути амиқ омӯхтани таърих ва тарғибу ташвиқи мероси ғании таърихиву фарҳангӣ имконпазир мебошад.” [11, 6]. Адабиёти классикии форсу тоҷик, ки аслан аз маърифати исломӣ сарчашма мегирад, ҷойгоҳи падару модарро дар ҳаёти фарзанд ва умуман ҷомеа баъд аз масъалаи тавҳид дар ҷои дуюм мегузорад. Ба ин маънӣ Унсурулмаолии Кайковус чунин иброз намудааст: “Эй писар, ҳаққи модару падар, агар аз рӯи дин нангарӣ, аз рӯи хираду мардумӣ бинигар, ки падару модар манбати некиву асли парвариши нафси туанд. Чун ту дар ҳаққи эшон муқассир бошӣ, чунон бувад, ки ту сазои ҳеҷ неки набошӣ....”. Воқеан, падару модар баъд аз Худои бузург нафароне ҳастанд, ки ҳамеша барои хушии рӯзгори фарзанд талош мекунанд ва агар хатое ё гуноҳро фарзанд муртакиб шавад, дар ҳар ҳолате барои бахшидан омодаанд. Масъалаи ҳуқуқи волидайн ва эҳтироми эшон аз ҷониби фарзанд дар “Ғулистон”-и Саъдӣ низ ҷой дорад. Шайхӣ бузургвор дар ҳикояте ба беандешагии бархе аз ҷавонон ишора намуда, бонг задан ва ё беэҳтиромӣ кардани онҳоро маҳкум кардааст. Тавассути ҳикояти зерин мутафаккири бузургвор бисёр одилоне ба масъалаи парвариши тифл дар домони модар ва муносибати фарзанди бакамолрасида нисбат ба ӯ баҳо додааст: “Вақте ба ҷаҳли ҷавонӣ бонг ба модар задам, дилозурда ба кунҷе нишаст ва гирён ҳамегуфт: “Магар хурдӣ, ки дуруштӣ мекунӣ?”

*Чи хуш гуфт золе ба фарзанди хеш,
Чу дидаш палангафкану пилтан.
Гар аз аҳди хурдит ёд омадӣ,
Ки бечора будӣ дар оғӯши ман.
Накардӣ дар ин рӯз бар ман вафо,
Ки ту шермардию ман пирзан...” [6, 49].*

Дар ҳақиқат, вақте фарзанд ба бонг задан ва ё беэҳтиромӣ кардан бар волидайн камар мебандад, қаблан бояд андеша кунад, ки то бад-ин дараҷоти ҳастӣ ба шарофати чӣ касе

расидааст. Фарзанд набояд фаромӯш кунад, ки тамоми барору комёбихояш дар дунё маҳз ба шарофати волидайн ба даст меояд. Насли наврас бояд қабул кунад, ки озоишу оромиши дунёву охират маҳз аз ризои волидайн сарчашма мегирад. Хусайн Воизи Кошифӣ таъкид кардааст, ки шарафмандии Парвиз писари Хурмуз маҳз ба сабаби фарзанди нек будани Парвиз аст, аммо Шерӯя, ки вафодории падар накард, рӯзгор низ барояш вафодор набуд: “Адои ҳуқуқ ба ҳама лозим аст, яъне, ҳар кӣ падару модар аз ӯ хушнуд бошад, ҳама аз ӯ хушнуд бошанд...”

*Чу Хурмуз зи Парвиз хушнуд буд,
Басе давлату ҳаишматаш рӯ намуд.
Чу Шерӯя таъзими Хусрав накард,
Аз ӯ боди накбат баровард гард.”* [9, 52].

Муҳимтарин хислат ва хусусияте, ки бояд дар сарғаҳи тамоми амалҳои инсон қарор дошта бошад, сабр аст. Маҳз, сабр калиди тамоми хушиҳову некиҳои ҳаёт аст. Зеро бадихое, ки инсон содир карда метавонад, аз бесабри сар мезананд. Насли ояндасоз дар заминаи адабиёти рангини миллӣ бояд дарк намояд, ки дар ҳар ҳолате: нобарории рӯзгор, ғазаб, пушаймонӣ, беадолатӣ, душманӣ ва ғ бояд сабр дошта бошад: “Сабр сифати бағоят мақбул аст. Таърифи сабр ҳамин аст, ки ба мазмуни он дар ахбор омадааст:

*Сабр беҳтар мардро аз ҳар чи ҳаст,
То биёбад бар муроди хеш даст.*

Ҳар кӣ дар тирборони ҳаводис сипари сабр дар сар кашад, зудтар ҳаданги умедаш ба ҳадафи мурод бирасад. Зеро ки сабр кушоиши қор аст ва ҳонаи роҳаш чуз бад-ин калид накушояд.” [9, 89].

Насли ҷавону наврас бояд тавре тарбият шавад, ки бо дидани бадихо бадӣ наёмӯзад. Дидани беадабӣ беадабиро дар зехнашон напарварад. Бо дидани беадабӣ ба беадаб нафрат накунад, балки ба беадабӣ нафрат дошта бошад, зеро нафрати инсон ба инсони дигар дар ҳар ҳолате оқибати хуб нахоҳад дошт. Хонандаи наврас бояд дарк кунад, ки бо андак беаҳамиятӣ ва ё худҳои ҳар нафаре

метавонад ғуломи амалҳои нангин шуда, рафторҳои ношоиста анҷом диҳад. Албатта, мурод аз таҳсил дар ҷомеаи имрӯз ба камол расонидани мутахассисони баландихтисос аст, аммо фаромӯш набояд кард, ки фарзандон пеш аз ҳама бояд инсон ба камол бирасанд. Зеро ба андешаи файласуфи илми тарбият Ҳазрати Иноятхон: “Ояндаи миллат баста ба омӯзиши фарзанд аст. Ғамхорӣ ба омӯзиши фарзанд тайёр кардани насли оянда аст. Омӯзиш дастбӣ ба ихтисос ё комёб гаштан дар зиндагиву ҳифзи манфиатҳои худ нест. Дар асл омӯзиш рангинтар сохтани зиндагӣ бо андеша дар бораи худ ва дигарон аст.” [7, 53].

Мутаассифона, имрӯз дар шароите зиндагӣ дорем, ки бо сабабҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ насли ояндасоз таваҷҷуҳашро бештар ба манбаҳои носолим равона менамояд. Маълум аст, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳти чунин шароит вазифаҳои дарси адабиёт ба маротиб меафзояд. Зеро дур намудани таваҷҷуҳи насли наврас аз ҳаёти носолим, хусусан истифодаи бемавриду бемантики шабакаҳои интернетӣ ва бозиҳои компютерӣ, пеш аз ҳама, ба дӯши муаллимони адабиёт аст. Дар кори рафӣи мушкilotи маънавии насли наврасу ҷавон ҳеҷ дарси дигаре наметавонад ба андозаи дарси адабиёт ва мутахассиси варзидаи он муваффақ гардад.

КИТОБНОМА

1. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 10. Таҳиякунандагон: У. Тоиров, М. Солеҳов, Н. Ширинзода. – Душанбе: Маориф, 2016. – 298 с.
2. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 11. Таҳиякунандагон: Х. Асозода, А. Кӯчаров. – Душанбе: Маориф, 2018. – 298 с.
3. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 5. Таҳиякунандагон: Т. Мирзод, Р. Ҳамидов, М. Пирзод. – Душанбе: Маориф, 2017. – 267 с.
4. Аҳмадов Мирзоҳабиб. Таълими адабиёти тоҷик. Қисми 1. / Мирзоҳабиб Аҳмадов. – Хучанд: Ношир, 2012. – 483 с.
5. Барномаи таълими адабиёти тоҷик (бо тавсияи Вазорати маориф ва илми ҚТ). Мураттибон: Ҳайати Шӯрои коршиносони назди Вазорати маориф ва илми ҚТ оид ба таълифи барнома ва

- китобҳои дарсии адабиёти тоҷик барои синфҳои 5. – Душанбе: Маориф, 2007. – 42 с.
6. Дастури методӣ барои дарсҳои КМРО аз ҷанми забони тоҷикӣ. Таҳиякунандагон: К. А. Дӯстов, С. З. Зикаева. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2019. – 198 с.
7. Иноятхон Ҳ. Тарбият. Тарҷума ва таҳқиқи Юнус Юсуфӣ./ Ҳ. Иноятхон. – Душанбе: Адиб, 2010. – 310 с.
8. Кайковус, Унсурӯлмаолӣ . Қобӯснома (Насиҳатнома барои фарзанд). / Унсурӯлмаолӣ Кайковус. Таҳиякунанда ва муаллифони пешгӯфтору тавзеҳот М. Шарофова, Мирзо Муллоаҳмад. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007. – 204 с.
9. Кошифӣ, Ҳусайн Воиз. “Футувватномаи султони”, “Ахлоқи муҳсинӣ”, “Рисолаи ҳотамия”. / Ҳусайн Воиз Кошифӣ. Таҳиякунанда ва муаллифи пешгӯфтору тавзеҳот Қурбон Восеъ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 318 с.
10. Мулло, Абдӯсамад. Методикаи таълими адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои филологияи тоҷики муассисаҳои олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Абдӯсамад Мулло. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 418 с.
11. Раҳмон, Эмомалӣ. Матни суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати 5500-солагии Саразм. / Эмомалӣ Раҳмон. Манбаи интернетӣ. Сити рӯҷӯ: <https://www.vfarhang.tj/president>.
12. Раҳмон, Эмомалӣ. Чехраҳои мондагор. / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 364 с.

**НАҚШИ ТАЪЛИМИ АДАБИЁТ ДАР ТАШАККУЛИ МАЪНАВИИ
НАВРАСОНУ ҶАВОНОН ВА ТАҲКИМИ
МАСЪАЛАҲОИ ХУДШИНОСӢ**

Дар мақола муаллиф як қатор мушкилоти маънавии наврасону ҷавононро мавриди баррасӣ қарор дода, нақши таълими муассиси адабиётро дар пешгирӣ ва қоҳиши додани амалҳои номусоид таҳлил намудааст. Ҳамчунин дар мақола барои исботи андешаҳо бобати масоили баррасишуда ақоиди мухталифи шахсиятҳои илму адаб оварда шудаанд. Аз ҷумла, муаллифи мақола баён намудааст, ки дар байни

тамоми фанҳои таълимӣ таълими адабиёт ҳамчун фанни инсонсоз мавқеи аввалиндараҷа дорад. Бинобар ин, беҳтар намудани сатҳу сифати барномаи таълими адабиёт ва маҳорати касбии омӯзгор дар рафъи мушкилоти маънавии насли наврасу ҷавон ниҳоят таъсиргузор буда, ба ҷомеа манфиати зиёд мебахшад.

Калидвожаҳо: адабиёт, ҷаҳонишавӣ, ахлоқ, маънавиёт, инсонсозӣ, парвариш, вазифаҳо, маориф.

РОЛЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ЛИТЕРАТУРЫ В ДУХОВНОМ СТАНОВЛЕНИИ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ, И УКРЕПЛЕНИИ САМОПОЗНАНИЯ

В статье автор рассматривает ряд духовных проблем подростков и молодежи, и анализирует роль эффективного преподавания литературы в предотвращении и уменьшении их негативных действий. В статье также освещаются различные взгляды ученых и литераторов, чтобы закрепить своё видение рассматриваемых вопросов.

В частности, автор статьи констатирует, что среди всех учебных предметов изучение литературы, как гуманитарного предмета, имеет приоритетное значение. Следовательно, повышение уровня и качества преподавания литературы и совершенствование программы профессиональной подготовки учителей будут весьма эффективными в решении духовных проблем подрастающего поколения и принесут большую пользу обществу.

Ключевые слова: литература, глобализация, этика, духовность, гуманизация, воспитание, задачи, образование.

THE ROLE OF TEACHING LITERATURE IN SPIRITUAL DEVELOPMENT OF ADOLESCENTS AND YOUTH AND STRENGTHENING SELF-KNOWLEDGE

In the article "The role of teaching literature in the spiritual formation of adolescents and youth and strengthening self-knowledge" the author examines a number of spiritual problems of adolescents and youth and analyzes the role of effective teaching of literature in preventing and reducing negative actions. The article also highlights the different views of scholars and writers to prove their point of view on the issues discussed.

In particular, the author of the article states that among all academic subjects, the study of literature as a humanitarian subject has a priority importance. Consequently, raising the level and quality of literature and professional teacher training programs will be very effective in solving the

spiritual problems of the younger generation and will be of great benefit to society.

Key words: *literature, globalization, ethics, spirituality, humanization, upbringing, tasks, education.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зикаева Саида - номзоди илми филология, дотсенти кафедраи методикаи таълими забону адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни. Тел: (+992)-938-59-88-33. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

Сведение об авторе: Зикаева Саида - кандидат филологических наук, доцент кафедры методики преподавания языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел: (+992)-938-59-88-33. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

Information about the autor: Zikaeva Saida – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Тел: (+992)-938-59-88-33. E-mail: zikaeva_1982@mail.ru.

ТДУ 891.55+891(091)

РАВОБИТИ АДАБӢ ВА ФАРӢАНГИИ МАРДУМОНИ ЭРОӢӢ ВА ӢИНДӢ ДАР ДАВРОНИ БОСТОН

Манонзода Абубакр Манон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Равобити адабӣ ва фарҳангии қавмҳои ҳинду эронӣ дар аъмоқи таърих реша дошта, аз ҳамнаҷодӣ ва ҳамхонаводагии ин ду миллати бостонӣ маншаъ мегирад. Ҷанбаҳои ин равобит гуногун ва ба ҳам беш аз ҳар равобити дигар наздику ногустанӣ ва бозътимоду бо далеланд, ки дар ҳеҷ асре ё даврае аз таърихи он густа ё ҳалалдор нагаштааст. Ин равобит бино бар далелҳои таърихиву бостоншиносӣ ба даврони қабл аз Модҳо ва Сумерҳо бармегардад. Бостоншиносон аз муқоисаи олоии қайроқсанги аз Осиёи Миёна ба дастмада, ба натиҷае расиданд, ки он “бо маданияти ба истилоҳ Суоии давраи палеолити Ҳиндустон хеле шабоҳат дорад” [4, 29; 12, 137-8]. Ҷунин қаробат ва умумияти сохторӣ ва муҳтаво аз ашӯи пайдошуда аз мавзеи Қаробураи водии Вахш (наздикии Ҷилликул), ки ба давраи палеолити миёна тааллуқ дорад, аз тарафи бостоншиносон муайян ва мушаххас карда шудааст, ки

бо тамаддуни Суои Ҳиндустон мушобехати комил доранд [4, 31]. Бозёфтҳои бостоншиносон аз Ҳинди бостон монандии зиёде бо ашёҳои пайдошуда аз минтақаҳои шаҳри Сӯхта⁷ (дар соли 1930), тепаи Силка аз ҳаволии Кошон ва ҳафриёти канори рӯдҳои Дачлаву Фурот доранд [7, 679]. Ҳамин гуна монандӣҳо ва «нишонаҳои равобити фарҳангии мардумони Осиёи Миёнаро» бо халқҳои Ҳинди бостон «дар бозёфтҳои бостоншиносии ноҳияҳои ҷануби Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркманистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон, ки дар он замон сокинонаш иборат аз қавмҳои эронии шарқӣ буданд, метавон ба хубӣ дарёфт» [13, 87; 10, 76.]

Ориёҳое, ки аз миллатҳо ва қавмҳои мухталифи Осиёву Аврупо ташкил ёфта буданд, аз қисматҳои шимол ба марказ кӯч карда, муддатҳо дар ҷануби Аврупо ва даштҳои Ҷануби Русия ва соҳилҳои Хазару сарзамини миёни рӯдҳои Ому ва Сир зиста, бар асари қасрати ҷамъият ва тангии ҷароғоҳо ба даштҳои пахновари Ҳинд сарозер мешаванд ва шароити гарму нарми ин хиттаи пурфайзу баракатро барои зиндагӣ мувофиқ дармеебанд. Онҳо ин сарзаминро ба ватани доимии хеш табдил медиҳанд. Роҳи асосии ҳаракати қабоили ориёӣ аз тариқи кӯҳҳои Помир ба ҷануби Ҳиндукуш ва аз тариқи Систону Макрон ба Синду маркази Ҳинд сурат мегирифт, ки ин масир муҳимтарин маркази густариши фарҳангу тамаддуни ҳиндуориёӣ мебошад. Ин ду қавм (ҳиндуҳо ва эронӣҳо) дар ҷуғрофиёи суқунати хеш ба халқи осори мактуби хеш пардохтанд, ки барои он замон аз таърихи башар беназир ва дар рушду густариши мероси мактуби инсоният дар он замони бостон аҳаммияти калон дорад. Муҳаққиқони давраи мазкур бо муқоисаи забонҳо, дostonҳо, афсонаҳои мардумони мухталифи ҳиндуаврупой ба натиҷае расидаанд, ки ҳадди ақал беш аз ҷаҳор ҳазор сол қабл аз мелод ин мардумон дар ҷойи ягона бо ҳам зиндагӣ дошта, баъдан ба сабабҳои ба яқин номаълум ва шояд ба ҳамон ҷиҳате, ки ном бурдем, зиёд гардидани нуфус ва тангии ҷойи зисту ҷароғоҳо ё номувофиқатии иқлим ба ҷойҳои мухталиф мусофират карда бошанд [11, 23-24]. Санади дигаре, ки иштироқи наҷодии ҳиндуориёӣҳоро исбот ва ҳамзистиву ҳамхонаводагии онҳоро

⁷ Воқеъ дар остони Систон ва Балучистони Эрон

мерасонад, дастоварҳои забоншиносон дар мушобеҳат ва монандиҳои беш аз ҳад наздики забонҳои авестӣ ва ведӣ мебошад, ки дар самтҳои дастурӣ, решаҳои вожагон, наҳваи нигоришу шакли зоҳирии онҳо ба мушоҳида мерасад ва ин вижагиро мутахассисони забоншинос аз он медонанд, ки ин забонҳо асли ягона дошта, маҳсули ҳамзистии ғўяндагони онҳо буда, танҳо пас аз иншиёби тадриҷии онон ба ду лаҳҷа тафовут пайдо кардаанд [7, 682].

Дар китоби «Куруши Кабир» ба нақл аз китоби «Эстер» аз маҷмуаи китоби муқаддас нахустин пайвандҳои эронӣ-ҳиндӣ марбут ба шоҳе ба номи Ахшуриш мешавад, ки дар ин бора чунин сабт шудааст: «Дар рӯзгори Ахшуриш ин амр воқеъ шуд, ин ҳамон Ахшуришест, ки аз Ҳинд то Ҳабаша бар садӯ бисту ҳафт вилоят салтанат мекард [Ламп, Ҳорулд, Куруши Кабир 1387, саҳ. 10, ба нақл аз 11,682]. Ҳамин муаллиф дар ҷойи дигари китобаш итлоқи Ҳинду Ҳабаша ва соҳилҳои баҳри Миёназаминро ба равшанӣ таъкид кардааст: "... Давлати Ҳахоманиши Ҳиндро бо Ҳабаша ва савоҳили Мидитарона мутассил сохт ва вақоеънигории ҳомӯши Бобул барангехта шуд, то он давраро давраи тағйироти бузург номад" [Ҳамон китоб, 234 ба нақл 11,683].

Калимаи Ахшуришро дар поварақ тавзеҳ додаст, ки таҳрифе аз Ардашер мебошад. Футухоти ин фармонраворо Дориюш идома дод ва то иёлати Панҷоби Ҳинд пеш рафт ва забони оромӣ, ки забони расмӣ муҳосиботи Ҳахоманишиён буд, то марзи Ҳинд роиҷ гардид ва забони порсии бостон-забони муоширати густураи фармонравони ин шоҳон буд, ки дар ин ҷойҳо ҳам ривож пайдо кард.

Муҳаққиқи ҳиндӣ Прободх Кендра бар он аст, ки дар сарзамини байни дарёҳои Яксарт ва Окс халқҳои наҷоди эронии сакҳо зиндагӣ мекунанд, ки дар Ҳинд онҳо бо номи шакҳо маълум мебошанд. Дар ин бора нахустин ишоратҳо оид ба скифҳо, ки бо номи сакҳо иштихор ёфтаанд, дар осори Ҳеродот омадааст [16,10].

Дар сарчашмаҳои таърихӣ дар асрҳои VI-V қабл аз мелод дар сарҳадоти Шимолу Ғарби Ҳинд зистани қabilaҳои эронии сакҳоро сабт кардаанд [8, 4]. Аксари муҳаққиқон дар мавриди аз

тарики роҳҳои душворгузари кӯҳии Помир ба қисматҳои ҷанубии Ҳиндустон ва водиҳои Ёрканду Тошқурғону Гилгиту Ҳинд паҳн шудани қабилҳои эронии шарқиро дар осори худ зикр намудаанд [3,29; 1, 279; 9,5; 6,113; 2].

Водии Вахон дар Бадахшон дар қисмати шарқии Ҳиндукуш яке аз роҳҳои асосӣ ва қорвогузари васлкунандаи Туркистони Шарқӣ бо Шимоли Ҳинд ва фалоти Эрон дар дунёи қадим будааст [5,143].

Дар замони Ҳахоманишиён сарбозони ҳиндӣ дар лашкаркашиҳои Дориюш ба Юнон иштироки фаъол доштанд. Равобити иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва илмӣ миёни мардумони ҳинду эронӣ дар ин замон ривоҷи қомил дошта, умумиятҳо ва муштаракоти ин ду миллат беш аз ҳар қавму миллат дигар будааст.

Бо барҷида шудани императории Ҳахоманишиҳо ба дасти Искандари Мақдунӣ ва пайдоиши давлати юнонию бохтарии сулолаи Селевкиҳо нуфузу таъсири фарҳангу оинҳои ҳиндӣ дар қаламрави онҳо хеле қашмгир буд. Ин нуфуз пеш аз ҳама дар густариши оини будой, ки маншаи ҳиндӣ дошт, равшан ба назар мерасид. Яке аз шоҳони Ҳинд бо номи Ашука, ки соли 260 қабл аз мелод оини Будоро пазируфта буд, бо ирсоли мубаллиғоне ба қисматҳои шарқии Эрон ҳоса Гандаҳору Кобулу Бохтар дар густариши ин оин саҳми бештар доштааст.

Бо омадани Ашкониён ба сари қудрат яке аз шоҳони ин сулола бо номи Меҳдоди аввал ба вилоятҳои шимоли Ҳинд лашкар қашида, то ҳудуди Панҷобро ба тасарруфи хеш даровард ва бо “якпорча қардан иду сарзамин фарҳанги муттаҳиди эронӣ-ҳиндӣ”-ро поя гузошт, ки натиҷа ва осори он дар асрҳои баъд маълум ва ошқор гардид. Далели дигари таъсири нуфузи фарҳанги эронӣ бар низоми давлатдорӣ Ашука он аст, ки ӯ дар пайравӣ аз Ҳахоманишиён дар ғушаву қанори таҳти тасаллути хеш беш аз сӣ сутунҳои аз сангтарошида сохт ва ба онҳо аз гуфтори худ ороиш афзуд. Ин суннат дар Ҳинд вуҷуд надошта бо пайравӣ аз Ҳахоманишиён онҳоро сохтани шоҳ Ашуко аз эътибори фарҳангу ҳунари Эрони бостон дар Ҳинди қадим баъшорат медиҳад. «Ин сутунҳоро, ки мутаҷовиз аз сӣ адад аст, дар авосити қарни сеуми қабл аз мелод он подшоҳи олиҷоҳ

(Ашука- М.А) дар атрофу акнофи кишвари худ барафроштаву бар рӯи он васоён худро нигошта. Муҳаққикин маълум карданд, ки расми сохтани сутунҳои сангии якпорча ва нақри калимот бар зери он, қаблан дар Ҳиндустон собиқа надошта ва ин ҳунар ё расм аз замони Ҳахоманишиён дар шаҳри Посоргад-чануби Эрон ибдоъ гардида ва он императори бузург дар Ҳинд аз эшон тақлид кардааст» [15, 3].

Дар замони ҳукумати Чандрагуптаи дуввум бино бар навиштаи муаррихони юнонӣ доманаи императори Маурия то сарҳади Эрону Балучистон ва чануби Хуросон тӯл кашид ва дар зери ҳукумати воҳид халқҳои ин минтақа ба эҷоди ҳунари ягона, тафаккури ягона ва муҳимтар аз ҳама оини ягона пардохта, таъсир нуфузи ҳунару санъати Эрони он замон дар тахтгоҳи сулолаи Маурия дар Бихор машҳуд аст. Бино бар аҳдномае, ки бо бозмондаи Селивкиён Никатор Чандрагупта сарзаминҳои зиёдеро аз шарқи Эрон- Хирот, Қандаҳор, Балучистон, Кобулро ба императории хеш илҳок ва ҳукумати 24-солаи ин император даврони шукуфоии равобити адабӣ, фарҳангӣ ва тичоратии халқҳои эрониву ҳинду будааст [14, 61].

Дар шаҳри Поталипутра – пойтахти Чандрагупта аввал (дар таърихи 322 қабл аз мелод), ки шаҳре ободу маъруф буда, ҳаффории соли 1896 қасри садсутунӣ аз хок берун карда шуд, ки бо услубу тарҳи толорҳои Ҳахоманишиниён эъмор гардидааст.

Яке аз толорҳои ин қаср шабеҳи сад дар сади толори Ободоно буда, ки дар Тахти Чамшед боқӣ мондааст. Қасри мазкур дар рустои Кумраҳар дар наздикии Патнаи имрӯза ёфт шудааст, ки бино бар таҳқиқи донишмандони аврупоӣ нақшу нуфузи осори эронӣ дар он маълум аст [14,62].

Дар даврони барҳам ҳӯрдани давлати юнону бохтарӣ аз тарафи қабоиلى кӯчии ба навиштаи марказҳои чинӣ «юэҷи» ва маъхазҳои дигар тахориҳо империяи Кӯшонӣҳо ташкил ёфт, ки дар ихотаи онҳо минтақаҳои бузурге аз Бохтар, Тахористон, Чануби Тоҷикистон⁸, Ёзбекистон, Шимоли Ҳиндустон, Ладох, Хунза, Гилгит ва ҳатто Кашмир дохил мешуданд. Ҳамзистии ду

⁸ Дар катибаи соли 262 мелодии шоҳи Сосониён – Шопури 1 дар «Каъбаи Зардушт» ҳудуди кишвари Кӯшонро то Пешовур, Кош (Кеш ё Кошғар, Суғду Чоч) нишон додааст [Ниг. 4, 179].

миллат дар ҳокимияти ягонаи Кӯшониён осори зиёди таърихӣ ва сохтмони коху маъбадҳое ба ҷой гузоштааст, ки зеби таърих ва санади муҳими ягонагии онҳо мебошад.

Дар китоби «Авесто» ишора ба кишвари Ҳинд ва дар баробари ин дар қадимтарин асари забони санскрит «Ригведо» аз кишвари Эрон ёд шуда, дар китобҳои таърихи Ҳинд аз ҳукумати сулолаҳои ирқан эронии Селивкиён (ба хусус подшоҳии Менандр, ки қисмати аъзами Ҳиндро дар тасарруф дошта, муаррихони юнонӣ Страбон ва Плутарх ўро аз Искандар фотехтар хондаанд), ҳокимияти сакҳо дар Шимоли Ҳинд, хоса дар замони Меҳрдоди II-и Ашконӣ (123-88 қабл аз мелод), ҳокимияти сакҳо дар Ҷануби Ҳиндустон, ҳукумати сатрапҳои сак дар Удҷайн ва Рудрадаман, шоҳаншоҳии Портҳо (миёнаи асри аввали мелодӣ, ки ба дасти Кӯшониён аз байн бурда, онҳо ҳукумати тўлонитар ва мутанаффизтаре дошта, ному пайкори шоҳони ин силсила Качула Кадриз, Канишка, ки пойтахти худро Пурушопур (Пешовар) қарор дода буданд, дар тарвиҷи ҳунару адабиёти эронӣ шарқӣ ҳиммати бештаре гумошта, дар эҳдоси шаҳрҳо (Канишкапур дар Кашмир) ва ва коҳҳо саҳми бузург доштанд [14, 77-81]. Дар мавриди умумияту иштирокоти фарҳангӣ ва забонии эронӣну ҳиндуҳои қабл аз омезиши қабоили ориёӣ бояд афзуд, ки ахиран дар митақае аз иртифоъоти Балучистон қавмеро шиносой кардаанд, ки ба лаҳҷае гуфтугӯ мекунанд, ки қавми дравидӣ дар Ҷануби Ҳинд ва аз сокинони бумии ин сарзамин мебошанд, бисёр наздик аст. Ин қавм бароуӣ (Brahuis) ном дошта, забони хос доранд, ки ғайр аз балучӣ аст.

Ин кашфиёти забонӣ донишмандонро бар он доштааст, ки “баъд аз он ки ориёӣҳо аз Осиёи Марказӣ ба Ҳиндустону Эрон ҳучум оварданд ва саканаи қадими Ҳиндро ба тарафи ҷануб рондаанд, дар ғушаву канор баъзе аз он милалу ақвоми қадима ҳанӯз боқӣ мондаанд, ки сокинини Ҳинди қадим қабл аз ориёӣҳо ва саканаи Эрон қабл аз давраи Модҳо ва Ҳахоманишиҳо ва Сумериҳо дар Байнаннаҳрайн ҳар се аз як асл ва реша рӯидаанд. Ҳарчанд ин фарзия ҳанӯз ба воситаи қиллати таҳқиқот дар тамаддун ва забони драведӣҳои ҷанубии Ҳинд ба ҳадди камол нарасида, маъна золик муқаддамаи як фасли ҷадид дар таърихи бостонӣ мебошад, ки бори дигар нишон медиҳад, ки

дар ҳазораи севуми қабл аз мелод сокинони Ироқи араби феълӣ ва ҷануби Эрон ва ғарбу шимолу ғарби Ҳиндустон аз як наҷод ва як тамаддун ва як фарҳанг будаанд» [15, 1-7]. Ҳаминро ҳам қайд карданд зарур аст, ки сокинони ин минтақа аз Осиё аз қавму миллатҳои дигар пештар шаҳрнишин, тамаддунофар ва офаринандаи адабиёту ҳунар шинохта шуда, намунаҳои ин осор дар замони мо ҳам дар ин ин сарзаминҳо мавҷуд мебошанд. Таъан чунин миллатҳои мутамаддин бо таҷоҳуми қабिलाҳои саҳронишин тоб оварда натавониста, ба ҷойҳои амнтар паноҳ мебаранд ва ҳунару тамаддун ва адаби ҳешро муҳофизат менамоянд. Ҳамаи ин муборизаҳо ва пайкори қабिलाҳо барои муҳофизати дастовардҳои ҳунари ва адаби дар китоби «Ригведа» таҷассум ёфтааст. Дар осори археологӣ қисматҳои марказӣ ва ҷанубии Ҳинд осори ҳунарие пайдо шудааст, ки маҳсули ҳунаремандони эронӣ мебошанд. Ин осори зеваролот, ҷавохирот ва ороишӣ, ки аз ҳафриёти шаҳрҳои марказии Ҳинд ба даст омадааст, бинобар ривояти устод Алиасғари Ҳикмат ин осори ҳунари ба замони ҳуҷуми Искандар, яъне қарни ҷаҳоруми қабл аз мелод рост меояд, ки офарандагони онҳо ё барои паноҳ ҷустан, ё бо роҳи ҷанг ба он шаҳрҳо сокин шудаанд ва баъзе онҳоро бо артиши Искандар воридшудагон пинҳондоштаанд [15,6]. Дар ҳар сурат нақши осори эронӣ дар сарзамини панҷновари Ҳинд хеле бузург ва дорои аҳаммият мебошад.

Дар шаклгирии хатти қадими ҳиндуҳо ҳам таъсири нуфузи хатти Эрони бостон носутурданӣ мебошад. Ҳамсоияи ду фарҳангу тамаддун ба омезиш ва гузашта аз он ба баҳрагирии судманди мутақобила мунҷар гардидааст, ки онро метавон дар тамоми арсаҳои фарҳангӣ, забонӣ, адабӣ, ҳунари, меъморӣ ва давлатдорӣ мушоҳида намуд.

КИТОБНОМА

1. Бернштам А.Н. Историко-археологические очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая /- А.Н. Бернштам. -М.: Л.: Издательство АН СССР, 1952. – 344 стр.
2. Бонгард- Левин Г.М., Грантьевский Э.А. От Скифии до Индии./ Г.М. Бонгард- Левин., -М: Мысль, 1974. –128 стр.

3. Грантовский Э. А. Из истории Восточноиранских племен на границах Индии. Краткие сообщения Института народов Азии./ Э. А. Грантовский. – М: Издательство восточной литературы, 1963. Стр. 29; // КСИНА. Вып. 61. 1963. – С. 8-30.
4. Гафуров, Бобочон. Точикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. / Бобочон, Гафуров. –Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 саҳ.
5. Зелинский А.Н. Древние погребение на Южном Памире. – в сб. Страны и народы Востока. Вып IV./ А.Н. Зелинский. – М: Наука, 1965. Стр. 143-146;
6. Зелинский А.Н. Древние пути Памира. – в сб. Страны и народы Востока. Вып III. / А.Н. Зелинский. – М: Наука, 1964. – Стр. 99-119;
7. Имсоқӣ, Ҳамидризо. Равобити фарҳангии Эрон ва Ҳинд аз дер боз то кунун// Маҷмуаи мақолаҳои нухумин Ҳамойиши байналмилалӣ Анҷумани тарвиҷи забон ва адаби дарсӣ. Ба кӯшиши доктор Фаромурзи Одина. / Ҳамидризо, Имсоқӣ. -Техрон: Интишороти Донишгоҳи Паёми нур, 1393. Ҷилди аввал. -1000 саҳ. саҳ. 679-704;
8. Искандаров Б.И. «Средняя Азия и Индия».(Торговые, культурные и политические связи). / Б.И. Искандаров. -Душанбе: Дониш, 1993. – 160 стр.;
9. Литвинский Б.А. Древние кочевники Крыши мира. / Б.А. Литвинский.–М. : Наука, ГИВЛ, 1972. – 272 стр.;
10. Мухаммадиев Ш. Нахзати тарҷума дар Ҳинд дар замони Мир Саййид Алии Ҳамадонӣ/ Ш. Мухаммадиев. // Суханшиносӣ, № 1, 2015. – Саҳ.76-87;
11. Пирниё Мушируддавла, Ҳасан. Таърихи Эрон қабл аз ислом (Эрони қадим ё таърихи мухтасари Эрон то инкирози Сосониён. / Ҳасан,. Пирниё Мушируддавла. -Техрон: нашри Номак, 1386. – Саҳ. 23-24;
12. Ранов В. А. Памир и проблема заселения высокогорий Азии человеком каменного века. Страны и народы Востока. Под общей редакцией члена-корреспондента АН СССР Д. А.Ольдерогге . Вып. XVI. Памир. / В. А. Ранов. – М.: Наука. ГРВЛ, 1975. -С. 136-157;
13. Раҳмон, Эмомалӣ. Забони миллат – ҳастии миллат. / Эмомалӣ, Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 саҳ.;
14. Синха Н.К., Бенерджи Л.В. История Индии. Перевод с английского Степанова Л.В., Ястребовой И.П., Княжинской Л.А. Редакция и предисловие Антоновой К. А./ Н.К. Синха, – М.: Издательство иностранной литературы, 1954. – 440 стр.;
15. Ҳикмат, Алиасфар. Равобити Ҳинди қадим ва Эрони бостон / Алиасфар, Ҳикмат// маҷаллаи Донишқадаи адабиёт, шумораи 3, соли панҷум 1338/1959. – Саҳ. 1-7;

16.Prabodh Cendra.Badch Hem Chandra bosu Milik, India and Central Asia National Councel of Education./ Cendra, Prabodh.-Bengal Calcutta32 1955 Indi and Central Asia p.10

РАВОБИТИ АДАБӢ ВА ФАРҲАНГӢ ЭРОН ВАҲИНДУСТОН ДАР ДАВРОНИ ҚАДИМ

Равобити адабӣ ва фарҳангӣ миён қавмҳои ҳиндуэронӣ дар дарозои таърих барои муҳаққиқон маълум ва равшан буда, дар ин замина таҳқиқоти густардае сураат гирифтааст. Дар мақола дар бораи чунин равобит дар аҳди бостон бо тақя бар мавод ва мадракҳои ҳафрийети манотиқи Осиёи Миёна, Эрон ва кишварҳои ҳамҷавори онҳо ва санадҳои хаттӣ маълумот дода шудааст. Равобити адабӣ ва фарҳангӣ беи аз ҳар равобити дигар дар миёни мардумони ин марзу бум пойдор ва боэтимоду бо далеланд, ки дар ҳеҷ асре ё даврае аз таърихи он густа ё халалдор нагаштааст. Ин равобит бино бар далелҳои таърихиву бостонишиносӣ аз даврони қабл аз Модҳо ва Сумерҳо ва шояд пеш аз он оғоз мегардад. Ҳамаи далелҳо ва санадҳо бар онанд, ки сокинони минтақаҳои паҳновари Ҳинду Осиёи Марказӣ аз як наҷоду як тира ва офарандагони фарҳангу тамаддуни ягона дар Даврони Бостон мебошанд. Баҳрамандии ду фарҳангу тамаддун аз якдигар ҳамеша натиҷаҳои чапмгире ба бор оварда, гузашта аз он бар шукуфӣ ва пешрафти ҷанбаҳои мазкур дар ҳаёти ҳар ду миллат дар аҳди қадим гардидааст, ки онро метавон дар тамоми арсаҳои фарҳангӣ, забонӣ, адабӣ, ҳунарӣ, меъмории ва давлатдорӣ мушоҳида намуд.

Вожаҳои калидӣ: Осиёи Миёна, Ҳиндустон, равобити адабӣ, Ҳахоманишиҳо, Ашкониён, Ригведа, Авесто.

ЛИТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ ИРАНСКОГО И ИНДИЙСКОГО НАРОДОВ В ДРЕВНОСТИ

Литературные и культурные связи между индоиранскими народами были известны и осмысливались учеными на протяжении всей истории, и на этой основе проводились обширные исследования. В статье приводятся сведения о таких отношениях в древности на основе материалов и раскопок Средней Азии, Ирана и соседних с ними стран, а также письменных документов. Литературные и культурные связи более устойчивы и надежны, чем какие-либо другие, у народов этого региона, потому что эти связи не прерывались ни в один исторический период. Эта связь, согласно историческим и археологическим

свидетельствам, восходит к домодиевским и шумерским временам, а может быть и раньше. Все свидетельства и документы говорят о том, что жители обширных индо-центрально азиатских областей принадлежат к одной расе и одной языковой семье и являются создателями единой культуры и цивилизации в Древнем мире. Взаимосвязи и взаимовлияние двумя культурами и цивилизациями всегда давало значительные результаты, и более того, процветание и прогресс этих сторон в жизни обоих народов в Древнем мире, что можно увидеть во всех областях культуры, языка, литературы, искусства, архитектура и государственность.

Ключевые слова: Средняя Азия, Индия, литературные связи, Ахемениды, Парфяне, Ригведа, Авеста

**LITERARY AND CULTURAL RELATIONS OF THE IRANIAN
PEOPLES WITH INDIA IN ANTIQUITY**

Literary and cultural ties between the Indo-Iranian peoples have been known and comprehended by scholars throughout history, and extensive research has been carried out on this basis. The article provides information about such relations in antiquity on the basis of materials and excavations of Central Asia, Iran and neighboring countries, as well as written documents. Literary and cultural ties between the peoples of this region are more stable and reliable than any other, despite the fact that in no century and no period of its history it was interrupted or violated. This connection, according to historical and archaeological evidence, dates back to Modus and Sumerian times, and possibly earlier. All evidence and documents show that the inhabitants of the vast Indo-Central Asian regions belong to the same race and the same language family and are the creators of a single culture and civilization in the Ancient World. The relationship and mutual influence of the two cultures and civilizations has always produced significant results, and moreover, the prosperity and progress of these parties in the life of both peoples in the ancient world, which can be seen in all areas of culture, language, literature, art, architecture and statehood.

Keywords: Central Asia, India, literary connections, Achaemenids, Parthians, Rigveda, Avesta.

Маълумот дар боран муаллиф: Манонзода Абубакр Манон, унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, abubak11@mail.ru; тел.: +992 918840990

Сведения об авторе: Манонзода Абубакр Манон, соискатель Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НИАТ, abubak11@mail.ru; тел.: +992 918840990

Information about the author: Manonzoda Abubakr Manon, graduate of the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki NIAT, abubak11@mail.ru; tel .: +992 918840990

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

УДК:398 (575.3)

АЗ ТАЪРИХИ ИСТИЛОҲИ СУРУД ВА МУРОДИФҲОИ ОН

Саъдӣ Қосимӣ Абдулқодир

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳар муҳаққиқ, пеш аз он ки ба таҳқиқу баррасии ин ё он масъала машғул шавад, хатман ба сарчашмаҳо рӯ меорад. Дар атрофи мавзӯи интихобнамудааш мавод гирд оварда, баъдан ба таҳқиқи он машғул мешавад. Олими рус Н. Ф. Белчиков, ки асосан бо таҳқиқ сарчашмашиносии (ё манбаъшиносии соҳаи адабиёт) машғул шудааст дар аввали китоби худ «Литературное источниковедение» навиштааст: «Каждая наука имеет свои источники и проявляет внимание к состоянию и развитию той дисциплины, которая ведает этими источниками, – к своему источниковедению» [Бельчиков 1983, с. 3].

Ба ин сабаб мо ҳам лозим донистем, ки барои таҳқиқи сурудҳои халқии тоҷикӣ аввало сарчашмаҳои зиёдро омӯхта, табақабандӣ намоем ва баъдан ба асли масъала гузарем. Таҳқиқи мо, ки поэтикаи сурудҳои халқии тоҷикӣ аст, лозим медонем пеш аз ҳама дар асоси сарчашмаҳои гузашта ва имрӯза ба таври пайдарпай дар бораи истилоҳи суруд изҳори назар намоем. Чунки то имрӯз оид ба масъалаи истилоҳи суруд, агарчи дар бораи он гуфтаанд, вале ба таври қонёқунанда нест.

Аз омӯзиши осори хаттӣ маълум мешавад, ки калимаи суруд дар қадимтарин сарчашмаи мардуми эронитабор «Авесто» дар шакли «saraota» дида мешавад. Тибқи иттилои муҳаққиқон матни «Авесто» дар асл аз ҷониби мубадон суруда мешудааст. Ба ин ҷиҳат дар унвони ин китоб устод Ҷ. Дӯстхоҳ зерунвони «Қуҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ»-ро илова намудааст [ниг.: Авесто 2001].

Дар ҳамаи фарҳангҳои пешин истилоҳи суруд ба ҳамин маънои сурудан шарҳ ёфтааст, ки луғатнигори маъруф Алиакбар Деххудо дар фарҳанги худ аз ҳамаи фарҳангҳои машҳури замони гузашта истифода намудааст. Инак, дар «Луғатномаи Деххудо бо истифода аз фарҳангҳои гуногун суруд ба таври зерин шарҳ дода шудааст: «Суруд – паҳлавӣ «срут» (srôt), срут (srût), балучӣ (sarodh),

афғонӣ (sorôd), авесто (sraota) ба маънии сурудан, мусиқӣ, тасниф, оҳанг, истимоъ, сухан сурудан ва сароидан... Хонандагӣ ва гӯяндагии мурғон ва одамиён, нағма, гиноъ, гӯяндагӣ ва хонандагӣ. Нағма ва овоз...» [Деххудо 1373, с. 12016-12017].

Баъдан луғатнигори дигар Муҳаммад Муин кори Деххудоро идома дода дар «Фарҳанги форсӣ», ки худ таҳия намудааст, сурудро ин гуна ташреҳ намудааст: «суруд – sorûd [пахлавӣ: srôt, srût] – овози нишотангез, ё муҳайичи инсон ва паранда, нағма; шеърӣ оҳангдори дорои ҷанбаи ҳамосӣ, миллӣ ва ватанӣ; суруди порсӣ; яке аз оҳангҳои мусиқии қадим; суруди хусравонӣ; суруди шаҳаншоҳӣ; суруди ҳокӣ аз ситоишшуда; суруди мовароуннаҳрӣ; яке аз оҳангҳои мусиқии қадим; суруди миллӣ, суруди расмӣ як кишвар ва он ҳокӣ аз рӯҳия, таърихи сарусомон додан ва сунуни он кишвар» [ниг.: Муин 1371, с.1877].

Аз ҷустуҷӯҳо ва ишораҳои ғавқ маълум мешавад, ки калимаи «суруд» ба маънои сароидани матн бо созу овоз дар аксари забонҳои гурӯҳи эронӣ мавҷуд аст.

Дар асоси маводи сабтшуда маълум мешавад, ки нисбати истилоҳи суруд дар байни мардум калимаҳои дигар низ ба маънои сароидан, суруд хондан ба кор мерафтааст. Агарчӣ Р. Амонов матни сурудҳои халқии мардуми Сари Хосорро аз аввали солҳои 50-уми асри ХХ сабт намуда, баъд дар рисолаи илмӣ худ «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» (1963) як боберо ба таҳқиқи сурудҳо бахшидааст, вале дар он оид ба истилоҳи суруд ва муродифҳои он дар байни мардум изҳори назар накардааст [ниг.: Амонов 1963, с. 23-45].

Вале Р. Амонов баъди гирдовариҳо, мушоҳидаҳо ва дар асоси маводи минтақаҳои гуногун дар китоби «Лирикаи халқӣ тоҷик» рӯзе ба истилоҳи суруд гуфтааст: «Суруд дар ҳар кучо ҳар хел номида мешавад: байт, ғазал, мухаммас, нағма, ашӯла, ғазалак, ҳофизӣ, кӯшук, кӯчабоғӣ, шарқӣ ва ғайра...» [ниг.: Амонов 1968, с.288].

Дар ин ҷо ба як истилоҳи дигар, ки дар луғатномаҳо ва осори адабиёт ба маънои суруд ба кор рафтааст, ишора накарда наметавонем. Ин истилоҳи «тарона» аст, ки ритм ва қолаби махсус дорад. Дар ин бора ҳамчун як нави суруд дар мақолаи ҷудогона сухан хоҳем гуфт.

Агар ба таври хронологӣ ба таҳқиқи рисолаҳои илмӣ, ки дар онҳо суруд низ таҳқиқ шудааст, назар намоем, мебинем, ки дар

солҳои ҳафтодум рисолаи илмӣ Н. Шакармамадов зери унвони «Назми халқии Бадахшон» (1975) ба нашр расида, дар он боби алоҳида зери унвони «Сурудҳои маҳалли Бадахшон» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Аз таҳқиқи Н. Шакармамадов маълум мешавад, ки дар забонҳои маҳаллии мардуми Бадахшон истилоҳоти «даргирлмодик» бештар паҳн шуда будааст. Ӯ ин истилоҳро шарҳ дода навиштааст: «Даргирлмодик» аз ду калима «даргил» – пазмон шудан, ёди модарро ифода мекунад. «Модик» мавриди истеъмоли дигар низ дорад: агар ба сари касе ягон фалокат ё душворӣ афтад, модарашро ёд карда, «модик» мегӯяд, худӣ модар ҳам фарзандашро ёд карда ин калимаро ба забон мегирад. Аз истифодаи «мод» – модар, ки ҳоси лаҳҷаи аҳли Рушон мебошад, равшан мегардад, ки суруд аввал дар Рушон эҷод шуда, баъд ба дигар району водихи Бадахшон паҳн шуда рафтааст» [ниг.: Шакармамадов 1975, с. 27].

Дар идомаи таҳқиқ Н. Шакармамадов аз истилоҳоти дигар ба монанди «Булбулик», «Лалаик» низ ёдовар шудааст [ниг.: Шакармамадов 1975, с. 27-52]. Пасонтар рисолаи илмӣ дигари эшон зери унвони «Даргилик – жанри махсуси фолклор» чоп мешавад, ки дар он оид ба истилоҳи «даргилик» ва муродифҳои он, ки асосан ҳамчун суруд сароида мешаванд маълумоти муфасссал додааст [ниг.: Шакармамадов 1993].

Фолклоршинос Б. Шермухаммедов солҳо дар байни мардум гашта, матнҳои зиёди сурудҳои халқии тоҷикиро гирд овардааст. Бо гузашти замон ӯ дар асоси маводи фонди фолклор (ФФ) соли 1987 зери унвони «Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии» рисолаи илмӣ худро ба нашр мерасонад. Ӯ дар ин рисола, ки ҳашт сурудро таҳқиқ намудааст, дар бораи истилоҳи суруд назари худро баён менамояд. Эшон низ ҳамон гуфтаи Р. Амоновро, ки дар боло ишорат намудем, тайид карда, ёдовар мешавад, ки синоними суруд дар баъзе минтақаҳо бо калимаҳои «ғазал», «тарона», «достон», «ашула», «байт», «мухаммас» ифода ёфтааст. Яъне «ғазал, мухаммас, рубой, байт гуфтан» ба маънои сароидани суруд аст [ниг.: Шермухаммедов 1987, с. 9].

Ба идомаи ин гуфтаҳои худ Б. Шермухаммедов ба як нуктаи нозук ишора менамояд. Ӯ мегӯяд, ки истилоҳи «суруд» то солҳои сиюми асри XX дар байни мардум вучуд надошт. Гӯё он аз ҷониби муҳаққиқони насли ҷавон ворид шудааст. Ҳамчунин бар он ишора мекунад, ки дар романи устод С. Айни «Дохунда», ки охири солҳои

бистум таълиф шудааст, истилоҳи суруд ба назар намерасад, вале дар романи «Ғуломон», ки соли 1935 таълиф шудааст, нависанда асосан истилоҳи «суруд»-ро ба кор бурдааст. Гуфтаи Б. Шермухаммедов, ки истилоҳи суруд дар байни мардум чандон роиҷ надошт, то ҳадде асос дорад. Чунки дар солҳои 20-30-ум асри ХХ матнҳои фолклорӣ хеле кам ҷамъ шудаанд. Ҳатто дар он солҳо муҳаққиқони фолклор, ки бо таҳқиқи осори фолклорӣ ва, ба хусус назми шифохӣ, боз дақиқтар суруд, машғул мешуда бошанд, вучуд надоштанд. Ҳамаи гирдоварнадагон ва ноширони осори фолклорӣ адибон, адабиётшиносон, забоншиносон, рӯзноманигорон буданд [ниг.: Шермухаммедов 1987, с. 9].

Сипас ба идомаи таҳқиқи хеш Б. Шермухаммедов ба баҳсҳои фолклоршиносони кишварҳои аврупоӣ ва ҳамчунин Туркия ишора намуда, роҷеъ ба «сурудҳои халқӣ» ба чунин хулоса омадааст: «Мо ба чунин натиҷа расидем, ки нишонаи эътимодноки поэтикӣ, нисбат ба таъбири «сурудҳои халқӣ» дар суҳаншиносии тоҷик вучуд надорад ва буда ҳам наметавонад» [ниг.: Шермухаммедов 1987, с. 17]. Дар идомаи ҳамин ақидааш Б.Шермухаммедов боз гуфтааст: «Бидуни ҳеҷ шубҳа мо **сурудҳои** халқиро таҳқиқ менамоем (таъкид аз мост – С.Қ.), вале мо зерин мафҳум фақат онро дар назар дорем, ки **суруд** ин кайҳо ба таври шифохӣ, хаттӣ ва ҷопӣ дар байни тоҷикон паҳн шудааст» (таъкид аз мост – С.Қ.) [ниг.: Шермухаммедов 1987, с. 17].

Б. Шермухаммедов сабаби гуфтаҳои болои худро нисбати истилоҳи суруд, андаке пештар аз ин гуфтаҳои ӯдовар шуда буд, ки: «суруд ҳамчун «жанр»-и мустақил дар фолклоршиносии тоҷик, ба таври ҳамаҷониба таҳқиқ нашудааст» [ниг.: Шермухаммедов 1987, с. 9].

Асли калиди гап ҳам дар ҳамин ҷо аст, ки то имрӯз суруд ҳамчун як жанри мустақил таҳқиқ нагардидааст. Бале, ин ишораи илмӣ ва мантиқӣ нисбати жанри суруд дуруст аст, ки он то имрӯз ба таври комплексӣ ҳамчун навъи мустақили фолклори халқӣ тоҷик мавриди таҳқиқи монографӣ қарор нагирифтааст. Ба ин сабаб дар бораи истилоҳи «суруд» ҳамчун жанри мустақили фолклорӣ муҳаққиқон гоҳе изҳори назар намуда, мавҷудият ва муродифҳои онро дар сарчашаҳо ва ҳам дар минтақаҳо ӯдовар шудаанд.

Агарчи Б. Шермухаммедов дар рисолаи ғавқӣ худ сурудро таҳқиқ намудааст, вале масъалаи мавзӯи ӯ комилан мушаххас

аст. Яъне ӯ ба таҳқиқи ҳашт матни суруд машғул шудааст, ки муаллиф доранд ва дар байни мардум паҳн шудаанд. Кори эшон асосан ба таҳқиқи матншиносӣ иртибот дорад, ки дар зерунвони китобаш ба он ишора намудааст.

Солҳои 2000, 2001, 2002 рисолаи илмӣи фолклоршинос Д. Обидов зери унвони «Сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон» дар се ҷилд чоп шуд. Ин се ҷилд баъдан соли 2009 таҳти унвони «Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон» дар як ҷилд бо таҳрири такмил ба нашр расид. Д. Обидов дар аввали рисолаи худ истилоҳи сурудро шарҳ дода, ба сарчашмаҳои замони бостон ба монанди «Авесто», «Ведо» ишора намудааст. Аммо унвони ин маҷмӯаи муқаддаси ҳиндӣ ва санскритро, ки маъмулан «Ведо» аст, дар шакли «Вайдо» овардааст. Дар асл тарзи пазируфтаи унвони он «Веда» (Ведо) аст, ки ба забони русӣ дар шакли «Веда» (veda) омадааст. Аслан «веда» номи забоне аст, ки тавассути он «Ригведо» эҷод шудааст [ниг.: Елизаренкова 1989, с. 506].

Аммо Д. Обидов дар ин сарчашмаи бостонӣ истилоҳи суруд дар кадом шакл омада наовардааст, балки дар бораи сароиши суруд дар ин сарчашма, бо таъя ба гуфтаи В. Г. Эрман ишора намудаасту халос, ки мо воридаи ин баҳс намешавем, ки чӯдо аз таҳқиқи мост [ниг.: Обидов 2009. с.3; Эрман 1980].

Дар байни мардум истилоҳи дигаре низ мавҷуд аст: «хондан». Ин истилоҳ қариб дар ҳамаи минтақаҳо ба ду маъно омадааст. Яке «хондани китоб» ва дигаре «хондани суруд». Ҳамин аст, ки нисбати сароянда истилоҳи «хонанда» низ зиёд ба кор меравад. Аз ҷумла гоҳе дар бораи сарояндагони номдор мегӯянд, ки «фалони хонандаи хуб аст», «бисёр хуб мехонад». Ба ҳамин нукта шарқшинос Е.Э.Бертельс ишора намудааст. Ӯ мегӯяд, ки дар дар замонҳои пешин шоирон ашъори худро месароиданд. Ин донишманди номдор дуруст қайд намудааст, ки «сароидан» (петь) ва «хондан» (читать) ба забони дарӣ асосан бо феъли «хондан» ифода меёбад [ниг.: Бертельс 1960, с. 126-127].

Барои он ки истилоҳи суруд ҳамеша дар байни хосу ом, ба хусус аҳли қалам мавриди истифода қарор мегирифт, ҳамчун далел ишора намуданро раво медонем, ки он дар сарчашмаҳо ва адабиёти классики форсу тоҷик дар ҳамаи асрҳо дучор мешавад. Барои мисол устод Рӯдакӣ дар ҳамин осори андаки бозмондааш борҳо истилоҳи сурудро маҳз ба маънои сароидани матн овардааст, ки худ сарояндаи беҳамто буд.

*Гӯши ту солу маҳ ба руду суруд,
Нашнави неваи хурушонро. [Рӯдакӣ].*

*Рӯдакӣ чанг бигрифтӯ навохт,
Бода андоз, к-ӯ суруд андохт. [Рӯдакӣ].*

*Ҳамехӯрд ҳар кас ба овози рӯд,
Ҳамегуфт ҳар кас ба шодӣ суруд. [Фирдавсӣ].*

*Суруде ба овози хуш баркашид,
Ки акнӯнаи хонӣ ту дод офарид. [Фирдавсӣ].*

*Гаштан сутурвор то кай,
Бо рӯду маю сурудӯ соғар. [Носири Хусрав].*

*Суруди паҳлавӣ дар нолаи чанг,
Фиканда сӯзи отаи дар дили санг. [Низомӣ].*

*Зи дӯстон овози рӯду бонгу суруд,
Бар осмон шуда в-аз душманон нафири анин. [Саъдӣ].*

*Дар осмон на аҷаб гар бигуфтаи Ҳофиз,
Суруди Зухра ба рақс оварад Масҳоро. [Ҳофиз].*

*Зи нола чанги меҳнат соз кардӣ,
Суруди беҳудӣ оғоз кардӣ. [Ҷомӣ].*

Инак, бояд ёдовар шуд, ки дар аксари луғатномаҳо вожаҳои «суруда», «сурудан», «сурудгӯӣ», «суруддӯст», «сурудсарой», «суруд гуфтан», «сурудӣ», «суруднавис» ва ғайра ба маъниҳои сароянда, муғаннӣ, овоз хондан, нағма кардан, сароидан, овозхонӣ, ҳофизӣ, шоири суруднавис, сохтани шеърӯ суруд ва амсоли ин омадааст [ниг.: Деххудо 1371, с. 12017; Муин 1371, с.1877; Фарҳанг тафсирии забони тоҷикӣ 2010, с. 279].

Истилоҳи суруд аз замонҳои қадим то имрӯз дар байни мардум вучуд дошта, табиӣ аст, ки мардум нисбати он мувофиқи завқу салиқа ва таҳти таъсири фарҳанги минтақаи худ истилоҳоти дигарро низ ба кор бурдаанд. Ба гуфти Р. Раҳмонӣ: «Дар асл ҳамаи он ашъори манзуме, ки бо садо ва ё мусиқӣ сароида

мешавад, бояд суруд бошад. Дар суруд се нукта муҳим аст: 1) оҳанг (тибқи замзамаи овоз ва ё созҳои мусиқӣ); 2) садо (сароиши сароянда); 3) матн (гуфторӣ, ё адабӣ). Агар яке аз инҳо набошад, суруд ба вучуд намеояд» [Раҳмонӣ 2021, с. 327].

Маъмулан дар гузаштаҳо аз «Авесто» то имрӯз аксари осори манзумро бо оҳанг бо созу овоз месароиданд. Ин буд, ки истилоҳи суруд дар тӯли таърихи дуру дароз аз сарчашмаҳои бостонӣ то кунун дар осори хаттӣ ва гуфторӣ дар байни тоҷикон ва дигар мардумони эронитабор қариб дар ҳамин шакл дида мешавад.

Агар аввалин сурудаҳо аз тариқи «Ригведо», «Авесто» ва баъдан дигар сарчашмаҳо то рӯзгори мо расида бошад ҳам, вале ба забони тоҷикӣ дар тӯли беш аз ҳазор сол ин истилоҳ ба кор рафта, хушбахтона дар осори таърихӣ ва адабӣ баъзе намунаҳои он дида мешавад.

Тавре ки аз таърихи истилоҳи суруд маълум мешавад, он асрҳо вучуд доштааст. Вале матни сурудҳои шифоҳӣ дар замонҳои пешин тасодуфӣ сабт шудаанд. Аз ин рӯ, сурудҳои шифоҳии замонҳои пеш ғайр аз чанд намунае, ки дар боло ёдовар шудем, дигар сабт нашудаанд. Гирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи сурудҳои халқии мардуми тоҷик асосан дар асри XX оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Хуб аст, ки ҳоло истилоҳи суруд ҳам дар байни мардум, ҳам дар осори адибону олимони ва воситаҳои ахбори эҷодиёти сарояндагону оҳангсозон ба таври пурра ҷо шудааст. Яъне ҳамон махсусияти худро гирифтааст. Мардум он матнеро, ки аз тариқи созу овоз сароида мешавад, суруд меноманд. Таҳқиқи мо низ дар бораи ҳамин гуна матнҳое мебошад, ки аз байни мардум гирдоварӣ шудааст ва вариантҳо дошта бо лаҳҷаи ин ё он минтақа суруда шудааст.

Агарчи илми фолклоршиносӣ, дар Тоҷикистон, дар солҳои 20-40 – и садаи XX ҳанӯз шакл нагирифта буд, истилоҳоти фолклорӣ низ аз байни мардум ба таври лозим сабт намешуд. Модоме ки сухан дар бораи суруд сурудан меравад ва ин гуна матнҳоро сарояндагон месароянд, дар пайвастагии онҳо аз истилоҳоти «нағма», «оҳанг», «лаҳн», «наво» низ ёдовар шавем. Ин истилоҳот асосан истилоҳоти мусиқишиносӣ буда, ҳамеша дар канори суруд аст. Лозим медонем, ки дар ин ҷо дар бораи як истилоҳи дигар низ ишора намоем. Ин истилоҳи «ҳаво» мебошад, ки дар навиштаҳои солҳои 30-ум ва баъдҳо ба маънои оҳанг ва гоҳе суруд омадааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони

точикӣ» калимаи «ҳаво» ба маънои оҳанг, наво, лаҳн, нағма шарҳ ёфтааст [Фарҳанги забони тоҷикӣ 2010, с. 495]. Аз ҷумла А. Деҳотӣ дар мақолаи хеш «Дар бораи ашӯлаҳо ва таронаҳои тоҷикӣ» (соли 1938 чоп шудааст – С.Қ.) истилоҳи «ҳаво»-ро ба маънои мусиқӣ ва суруд ба кор бурдааст, ки ин истилоҳ дар солҳои сиёум ба маънои суруду мусиқӣ дар матбуот низ ба кор мерафт [ниг.: Деҳотӣ 1966, с. 133-138].

Ба гуфти А. Деҳотӣ, Р. Амонов, Б. Шермухаммедов ва дигарон дар он солҳо истилоҳоти «байт», «ғазал», «тарона», «достон», «ашӯла», «мухаммас», «рубой»-ро мардум ба маънои суруд ба кор мебурданд [ниг.: Деҳотӣ 1966; Амонов 1968; Шермухаммедов 1987, с. 8].

Аммо дар ин ҷо ба як нукта таваҷҷуҳ бояд кард, ки ин истилоҳот нисбати «суруд» танҳо ба кор намерафтанд. Балки мардум онро дар дохили ибора ва ҷумла ба кор мебурданд. Масалан: «байт хон», «байт бигӯ», «рубой хон», «ғазал гӯ», «якта ғазал хон», «ашӯла хон», «як достон бихон» ва ғайра. Ё тавре ки дар боло ишора намудем дар байни мардум нисбати сароидани суруд истилоҳоти байтхонӣ, байтгӯӣ, ғазалхонӣ, ғазалгӯӣ, ғазалсарой, рубоихонӣ, мухаммасхонӣ, достонгӯӣ, таронасарой ва амсоли инро ба кор мебурданд. Ҳам овозхонҳои маҳаллӣ ва ҳам сарояндагони касбӣ феълӣ «хондан»-ро хангоми сароиши матни ин ё он шеър (жанрҳои манзум) ҳам дар гузаштаҳо ва ҳам имрӯзҳо ба кор мебаранд. Тибқи мутолиа ва мушоҳидаи мо маълум шуд, ки истилоҳи «суруд» дар тӯли беш аз ҳазор сол ҳам дар осори хаттӣ ва ҳам дар байни мардум будааст. Ба далели он дар асрҳои пешин аз байни мардум чизе сабт намешуд, истилоҳи «суруд» дар кадом минтақаҳо роиҷ буд, намедонем. Вале ҷузъи аввали суруд вожаи «сур» дар калима ва ибораҳои «сурудан», «чашну сур», «тую сур» ва ғайра то имрӯз вучуд дорад. Ҳоло истифодаи истилоҳи «суруд» дар осори навишторӣ, гуфторӣ ва мусиқӣ мавқеи худро пайдо намудааст. Аз ин рӯ, мантиқӣ аст, ки истилоҳи қадимии «суруд»-ро нисбати матнҳои зиёди фолклорӣ, ки асосан ба таври овозӣ ва созӣ, дар байни мардум дар рӯзҳои шодиву нишот сароида мешаванд, ба кор барем.

КИТОБНОМА

1. Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ / Таҳияи М. Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 794 с.

2. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346с.
3. Амонов, Р. Лирикаи халқи тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 412с.
4. Бельчиков, Н. Ф. Литературное источниковедение / Н. Ф. Бельчиков. – М.: Наука, 1983. – 258 с.
5. Бертельс, Е. Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы / Е. Э. Бертельс. – М.: Изд-во, гл. ред. вост. лит-ры, 1960. – 554 с.
6. Дехотӣ, А. Дар бораи ашӯлаҳо ва таронаҳои тоҷикӣ / А. Дехотӣ // А. Дехотӣ. Кулӣёт. Иборат аз панҷ ҷилд. Ҷ. У. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 133-143.
7. Деххудо, А. Луғатномаи Деххудо. Ҷилдҳои 1-14 / А. Деххудо. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1373(=1994). – 21149 с. (Ба алифбои форсӣ).
8. Елизаренкова, Т. Я. «Ригведа» – великое начало индийской литературы и культуры / Т. Я. Елизаренкова // Ригведа. Мандалы I-IV / Перевод Т.Я. Елизаренковой / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. – М.: Наука, 1989. – С. 426-762.
9. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Дар 4 ҷилд / М. Муин. – Техрон. Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ, 1371. – 5277 с.
10. Обидов, Д. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон / Д. Обидов. – Душанбе: Илм, 2009. – 302 с.
11. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: МДМТ, 2021. – 544 с.
12. Ригведа. Мандалы I-IV. / Перевод Т. Я. Елизаренковой / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. – М.: Наука, 1989. – 768 с.
13. Фарҳанг тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: ҚДМ «Шуҷоӣён», 2010. – 996 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. – Душанбе: ҚДМ «Шуҷоӣён», 2010. – 1094 с.
15. Шакармамадов, Н. Назми халқи Бадахшон. / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1975. – 128 с.
16. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариативности). / Б. Шермухаммедов. – Душанбе, 1987. – 326 с.
17. Эрман, В. Г. Очерки истории ведийской литературы / В. Г. Эрман. – М.: Наука, 1980. – 232 с.

АЗ ТАЪРИХИ ИСТИЛОҲИ СУРУД ВА МУРОДИФҲОИ ОН

Дар мақола ба тавр муфасссал дар бораи истилоҳи суруд маълумот дода шудааст. Аз омӯзиши осори хаттӣ маълум мешавад, ки калимаи суруд дар қадмитарин сарчашмаи мардуми эронитбор «Авесто» дар шакли «saraota» дида мешавад. Тибқи иттилои муҳаққиқон, матни «Авесто» дар асл аз ҷониби мубаддон суруда мешудааст. Дар мақола дар асоси сарчашмаҳо омадааст, ки дар ҳамаи фарҳангҳои пешин истилоҳи суруд ба маънои сурудан шарҳ ёфтааст, ки лугатнигори маъруф Алиакбар Деҳхудо дар фарҳанги худ аз ҳамаи фарҳангҳои маиҳури замони гузашта истифода намудааст. Муродифҳои суруд дар байни мардум ҷи гуна будааст, дар мақола шарҳ ёфтааст. Аз таҳқиқ маълум мешавад, ки суруд ҳамеша дар байни хосу ом, ба хусус аҳли қалам мавриди истифода қарор мегирифт, ҳамчун далел ба адабиёт классики форсу тоҷик ишора шудааст. Ҳоло истифодаи истилоҳи «суруд» дар осори навишторӣ, гуфторӣ ва мусиқӣ мавқеи худро пайдо намудааст. Аз ин рӯ, мантиқӣ аст, ки истилоҳи қадимии «суруд» нисбати матнҳои зиёди фолклорӣ, ки ба таври овозӣ ва созӣ дар рӯзҳои шодиву нишот сароида мешаванд ба қор бурда шавад.

Калидвожаҳо: суруд, сароянда, фолклор, «Авесто», «Ригведа», истилоҳ, таҳқиқи суруд, сурудҳои халқӣ, созу овоз, байтхонӣ.

ИЗ ИСТОРИИ ПЕСНИ И ЕЕ СИНОНИМЫ

В этой статье представлена подробная информация о термине песня. Изучение письменных источников показывает, что слово для обозначения песни встречается в старейшем иранском источнике, Авесте, в форме сараота. По мнению исследователей, текст Авесты на самом деле спел мубадан. Согласно источнику, во всех предыдущих культурах термин «песня» использовался для описания песни, которую известный лексикограф Алиакбар Деҳхудо использовал в своем словаре из всех популярных прошлых словарей. В статье объясняется, какие синонимы песни были в народе. Исследования показали, что эта песня всегда использовалась широкой публикой, особенно писателями, как отсылка к классической персидской и таджикской литературе. Теперь термин «песня» нашел свое место в письменных, устных и музыкальных произведениях. Поэтому древний термин «песня» логично использовать по отношению ко многим фольклорным текстам, которые в счастливые дни поются громко и гармонично.

Ключевые слова: песня, певец, фолклор, «Авесто», «Ригведа», терминология, песенное исследование, народные песни, вокал, рифма.

**FROM THE HISTORY OF THE TERM OF SONG AND
IT'S ALTERNATIVE EXPRESSION**

This article provides detailed information on the term of song. A study of written sources reveals that the word for song occurs in the oldest Iranian source, the Avesta, in the form of Saraota. According to researchers, the text of the Avesta actually glorified mubadan. According to the source, in all previous cultures the term "song" was used to describe the song that the famous lexicographer Aliakbar Dehkhudo used in his culture from all the popular cultures of the past. The article explains what the songs were synonymous with among the people. Research has shown that this song has always been used by the general public, especially by writers, as a reference to classical Persian and Tajik literature. Now the term "song" has found its place in written, oral and musical works. Therefore, it is logical to use the ancient term "song" in relation to many folklore texts that are sung loudly and harmoniously on happy days.

Keywords: song, singer, folklore, "Avesto", "Rigvedo", terminology, song research, folk songs, vocals, rhyme.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдӣ Қосимӣ Абдулқодир – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. E-mail: hofiz200469@mail.ru; тел: +992 918 45 66 93.

Сведения об авторе: Саади Косими Абдулкадир - кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. E-mail: hofiz200469@mail.ru; тел: +992 918 45 66 93.

About the author: Saadi Kosimi Abdulkodir - Candidate of philology, associate professor of the Department of Theory and History of Literature of the Faculty of Tajik Philology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. E-mail: hofiz200469@mail.ru; tel: +992 918 45 66 93.

**ТАЪБИРОТ ВА СУННАТҲОИ ФАРҲАНГИ МАРДУМӢ ДАР
ДЕВОНИ ҒАНИИ КАШМИРӢ**

Ғуфронов Резвоншоҳ

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б. Ғ. Ғафуров

Вожаву тарокиб ва суннатҳои мардумӣ яке аз омилҳои ғанӣ гардидани забон ва боиси ифтихори миллат миёни ақвоми дигар мебошанд. Зеро фарҳанги мардумӣ маҷмӯи таҷрибаҳо ва афкори мардум дар тӯли асрҳост, ки ба ҷомеа хувият мебахшад. Махсусан миллати тоҷик, ки аз дарозии таърих то ба имрӯз дорои арзишҳои бузурги маънавиву фарҳангӣ будааст, ки ба ҳар роҳ то кунун ҳифозат шудаанд. Яке аз чунин роҳҳо, ки омили ҳифзи афкор ва суннатҳои мардумӣ гаштааст, бешак, осори шоирон ва нависандагон аст. Адабиётшинос Н. Нурув дар ин маврид чунин мегӯяд: «Ба таркиби ашъори шоирон ва таълифоти адибон ворид шудани падидаҳои фарҳанги милли муҳимтарин омили бақо ва идомаи суннатҳои нотакрор маҳсуб меёбад, ки мурур бар маҳсули эҷодии суҳанварони форсу тоҷик бар суботи ин амр таъкид меварзад» [7, 167]. Дарвоқеъ, адабиёти бадеӣ яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои инъикосгар ва нигоҳдорандаи расму ойинҳои мардумист [3, 422]. Маҳз аз ин ҷиҳат баррасии мабохиси фарҳанги мардумӣ дар осори суҳанварон мӯҷиби ошноӣ ба фарҳанги ниёгон буда, ба ҳаракат ва пешрафти иҷтимоӣ ва ғанӣ гардидани фарҳанги имрӯз мусоидат хоҳад кард. Шоирон низ бахше аз ҷомеаи ҳар давр ба ҳисоб рафта, афкору андеша, эътиқоду боварӣ ва тасаввуроти мардуми ақвоми ҷомеаи ҳудуд дар сатҳи хуб медонанд. Шоир пеш аз ҳама шахсест, ки аз миёни мардум бархостааст ва афкору андешаи мардум дар зеҳну рӯҳи вай таъсири амиқ дорад.

Дар девони шоирони классики мо ба масоили гуногун ва фаровоне дар робита ба фарҳанги мардумӣ ишора шудааст, ки бидуни шинохти онҳо наметавон ба маърифати дурусти афкор ва андешаҳои онҳо роҳ ёфт. Албатта, баррасии суннатҳои мардумӣ дар адабиёти тоҷик баҳси ҷудогона аст ва таҳқиқи комил ва алоҳидаро талаб мекунад. Аз ин рӯ, мо бевосита ба таҳлили масоили фарҳанги мардумӣ дар осори Ғании Кашмирӣ мепардозем. Калимаву таркибҳо ва зарбулмасалу мақолҳои

халқӣ аз ҷониби намояндагони ҳамаи сабкҳои адабӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Вале бояд гуфт, ки дар осори шоирони сабки ҳиндӣ ин масъала ба қаррот афзудааст. Чунки шоирони сабки ҳиндӣ ба рӯзгор ва зиндагии рӯзмарраи мардум нисбатан наздиктар буданд, ки ин аз истифодаи аносири рӯзгори мардум дар шеъри онҳо падидаи мегардад. Махсусан дар шеъри Ғании Кашмирӣ номҳои асбобҳои рӯзгор, ба монанди сӯзан, ришта, қолӣ ва ғайраҳо зиёд ба мушоҳида мерасанд, ки далели гуфтаҳои боло мебошад. Ӯ дар девонаш бо истифода аз мафҳуми сӯзан маънисозии аҷибро намудааст:

*Чу истеъдод набвад, қор аз эъҷоз нагшояд,
Масеҳро қай тавонад қард равшан чашии сӯзанро? [5, с. 8].
Ҳеҷ гаҳ аз синаи садҳоки мо ёде нақард,
Ғарчи бастам ришта бар ангушти сӯзан борҳо [5, с. 15].*

*Мушиқил бувад гирифтани чизе зи тангчаши,
Нағрифтааст баҳя ба сӯзан қабои мо [5, с. 16].*

Дар шеъри шоирони ин аҳд, ирсоли масал, ки навиъ аз тамсил аст зиёд ба қор рафтааст ва ин шаҳодат медиҳад, ки мазмин аз муҳити зиндагонӣ ва рӯйдодҳои рӯзмарраи он воридаи шеър шудааст [10, с.361]. Турақул Зеҳнӣ низ дар китоби “Санъати сухан” зимни баррасии санъати бадеии тамсил ишора мекунад, ки агарчи мо намунаҳое аз ин санъатро дар осори Фирдавӣ, Низомӣ, Ҳоконӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон фаровон мебинем, аммо Абӯтолиби Калим, Соиб ва Ғанӣ, ки аз намояндагони сабки ҳиндӣ ҳастанд, ирсоли масалро ба худ як санъати махсусе қарор додаанд [4, с.134]. Ин андешаҳо моро водор мекунад, ки ба таҳқиқи ин масъала дар осори шоирони болозикр ҷиддан бипардозем. Аз баррасии масоили фарҳангии мардумӣ дар шеъри Ғанӣ маълум гашт, ки ӯ бо рӯзгор ва ҷузъиёти зиндагии мардум ошноии хуб дорад. Зеро ӯ дар тамсилҳои хеш амсоли зиёд аз рӯзгори мардуми омро зикр мекунад. Ошноии ӯ бо фарҳангии мардумӣ то ба ҳаддест, ки ҷузъитарин масоили марбут ба зиндагонии рӯзмарраи мардумро эҳсос намуда, воридаи шеър кардааст. Масалан, дар фарҳангии либосдӯзӣ аз қадим то имрӯз барои дӯхтани чома аз ду навиъи

матой истифода менамоянд, ки ба истилоҳ якеро **абра** ва дигареро **астар** мегӯянд. Абра матои нисбатан равшан ва навест, ки дар қисмати беруни чома ва астар, ки метавонад нисбатан куҳнатар ҳам бошад, дар қисмати дохилии чома истифода бурда мешаванд. Ғании Кашмирӣ бо истифода аз ҳамин мафҳумҳо маънисозӣ намудааст:

*Зи худнамоӣ бигузар ба мавсими тирӣ,
Чу абра кӯҳна шавад, беҳ ки остар гардад.*

Ғанӣ ба осебу зиёне, ки аз чашму назари бад , чашмзаҳм, чашм задан ва ғайра мерасад ва онҳо аз боварҳои мардумӣ мебошанд, бовар дорад. Маъмулан чашми бад мутааллиқ ба чизҳоест, ки мутамоизтаранд. Ва аз сабаби он ки дар адабиёти мо маъшук ҳусну чамоли баркамолро соҳиб аст, ин мафҳум ба ӯ низ муртабит гардидааст:

*Нигоҳи тез мебинам ба сӯи ӯ гизолонро.
Ниғаҳ дорад Худо аз чашми бад он теги мижгонро [5, 16].*

Дар муҳити деҳ найсаворӣ яке аз навъҳои бозии бачагон аст, ки дар гузашта маъмул буд ва дар баъзе аз маҳалҳо то имрӯз миёни бачаҳо пойбарҷост. Ин бозиест, ки чӯби дарози найро миёни ду по гирифта роҳ мераванд ё медаванд. Чӯбе, ки истифода меkunанд, ҳамеша чӯби най набуда, метавонад аз ҷинси дигари дарахт бошад. Ғанӣ бо ин фарҳанг ошноӣ ва дар чанд ҳолат аз девони худ бо ин мафҳум маънисозӣ кардааст:

*Аз заъфи тирӣ аст маро така бар асо,
Гардам ҳанӯз ҳарза чу тифлони найсаво [5, 113].*

*Аз таназзул пастфитратро набошад ҳеч бок,
Бими афтодан надорад, ҳар кӣ бошад найсавор [5, 112].*

Шоир дар байти дуввум ишора бар он дорад, ки шахси пастфитрат аз таназзул ва шикаст ҳеч боке надорад, чунончи шахси найсавор бими афтидан надорад. Зеро агарчи болои най аст, аммо бо пойҳои хеш ҳаракат мекунад.

«Сарат гардам» – ин таъбирест, ки дар баъзе аз лаҳҷаҳои шеваи шимол ба гунаи «да каллат гардам», «каллатба гардам» ва “аз сарат гардам” истифода мешавад, ки маънии таорӯфии «қурбонат шавам» ё «фидоят шавам»-ро дорад. Ба ҳамин маънӣ дар шеъри Ғанӣ низ мавриди истифода қарор гирифтааст:

*Бувад аз шӯълаи овози қул-қул базми май равшан,
Сарат гардам, макун хомӯи, соқӣ, шамъи миноро [5, 2].*

«Рангу рӯ паридан» дар миёни мардум ба маънии «беҳолу бемадор шудан», яъне тағйири ранг дар чеҳра аст. Ҳарчанд шакли маъруфи он «ранги рӯ паридан» аст, ки Ғанӣ бо истифода аз ин мафҳум байти хубе сохтааст:

*Зи домаи кай тавон парвоз кардан,
Парад гар ранги рӯ ҳам, бевафоист [5, 41].*

*Аз худорой Ғанӣ дар банди зиннат нестам,
Мепарад чун ранги рӯ аз дасти ман ранги ҳино [5,18].*

*Рангам парид аз рӯ, афтод чин ба рӯям,
Монанди мурғи ваҳший, к-аз дом мегурезад [6, с.155]*

«Оби рӯ рехтан» дар фарҳанги мардумӣ ба маънии «шарманда шудан», «беобру шудан»-ро дорад. Яъне, агар касе ба кори ношояме, ки ба манзалати ӯ мувофиқ нест, даст бизанад ва он ошкор шавад, мардум дар мавриди ӯ таассуф меҳӯранд ва «хайф, ки обрӯяшро рехт» мегӯянд. Ин мафҳум ба шакли беобрӯ низ миёни мардум роиҷ аст:

*То оби руҳи муҳтасиби шаҳр нарезад,
Мо киштии майро натавонем равон кард [5, 74].*

«Чашм чор шудан» дар миёни мардум ба маънии «дар раҳи касе чашм дӯхтан ва мунтазирӣ кашидан»-ро дорад. Маъмулан, вақте касе ба ваъдагоҳ бо таваққуф меояд, нафари мунтазирмонда ин таъбирро истифода мекунад. Ғанӣ дар ин байт бо истифода аз ин мафҳум мисраъро оро додааст. Калимаи чорабрӯ дар фарҳанги

Деххудо маҷозан ба маънии маъшуқи навхат омадааст. Зебоии каломи шоир дар он ҷост, ки калимаҳои чорабрӯ ва чашмчориро дар як мисраъ мохирона истифода кардааст.

*Ишқ афзун мешавад, чу ҳусн мегардад зиёд,
То ту чорабрӯ шуди, чашмам зи шавқат гаит чор.*

«Кӯчагардӣ» – дар миёни мардум ба касе гуфта мешавад, ки беҳуда мегардад. Яъне ба маънии ҳарзагард, беҳудагард фаҳмида мешавад:

*Ҳамчу Маҷнунам саре бо ҷодапаймой набуд,
Раҳнамоён дар биёбон кӯчагардам кардаанд [5,153].*

«Ба бод додан» - ин ибораи маҷозӣ маъмулан ба маънии «бар ҳадар бурдан, беҳуда сарф кардан» истифода мешавад. Яъне, вақте дар ҳар коре меҳнату машаққат кашида, он ба марҳилае расонида мешавад ва аз қазо ба ҳам меҳӯрад, ин таъбирро истифода мекунад:

*Рехт дандон зи даҳон, рафт ҷавонӣ бар бод,
Оҳ аз ин ҷола, ки дар мазраи умрам афтод [5,72].*

*Рӯзе, ки гул ба боз ба гораи барад хазон,
Булбул, ба бод деҳ сабади ошёнро [5, 6].*

«Сухан ба замин задан» ба маънии «сухани касеро нагирифтани, хоҳиши касеро иҷро накардан» истифода мешавад. Шакли маъмули он «сухан ба замин гузоштан» аст:

*Мешавад чун дон охир сабз дар боғи ҷаҳон,
Нест ғам, гар осмон зад ҳарфи моро бар замин [5,146].*

*Ҳосид аз кардаи худ гаит пушаймон, ки ба зӯр
Бар замин зад сухани мову ба афлок расид [5, 85].*

2Дар пираҳан нағунчидан» - миёни мардуми имрӯз ба шакли «дар курта нағунчидан» истифода мешавад ва

ифодакунандаи ҳолати хурсандии аз ҳад зиёд аст. Яъне, вақте як шахс ниҳоятан хурсанд мешавад, наметавонад он ҳолатро бо ибораи «хурсанд шудан» ифода кунад. Аз ин рӯ, бо ибораи маҷозии «дар курта нағунчидан» ифода мекунад, ки ин дар шеър бо гунаҳои «дар пираҳан нағунчидан» ва «дар чома нағунчидан» низ истифода шудааст:

*Шавам урѐнтану дар ҷома аз шодӣ намегунҷам,
Агар як шаб диҳад он моҳпайкар тан дар оғӯшам [5, 130].*

*Бошад нишоти дигар дар олами таҷарруд,
Ҳар кас, ки гаит урѐн, дар пираҳан нағунҷад.*

Дар пӯст нағунчидани устухон» - шакли муболиғаноки ҳамон «дар пираҳан нағунчидан» аст:

*Магар зад хандаи дандоннамо бар рӯи сағ Лайлӣ,
Ки аз шодӣ нағунҷад устухон дар пӯст Маҷнунро [5,23].*

Зарбулмасалу мақолҳои мардумӣ дар шеъри шоирони сабки хиндӣ истифодаи васеъ доранд. Зеро яке аз санъатҳое, ки дар шеъри онҳо зиёд мавриди қорбаст қарор гирифтааст, ин тамсил ё ирсоли масал мебошад. Яъне онҳо барои тақвияти андешаи худ маъмулан дар мисраи дуум мисол меоваранд, ки дар аксар маврид зарбулмасалҳои маъмул дар забони мардум ҳастанд. Ғании Кашмирӣ низ ҳамчун намоёнҳои барҷастаи сабки хиндӣ аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ки аксари онҳо имрӯз низ дар забони мардум истифода мешаванд қорбаст намудааст. Масалан, имрӯз вақте як шахс дар анҷоми қорбаст кӯтоҳӣ мекунад. яъне дар муқоиса бо шариконаш заъифтар аст, мардум «панҷ панҷа баробар нест» мегӯянд, ки ин шакли ғалати ҳамон масали «панҷ ангушт баробар нест» [11, 115] мебошад. Ғанӣ ин зарбулмасалро ба ин шакл истифода кардааст:

*Шеър агар эҷоз бошад, бе баланду паст нест,
Дар яди байзо ҳама ангуштҳо якдаст нест [5, 45].*

Зарбулмасали «девор муш дорад, муш гӯш дорад» [11, 2,9] аз гузашта то имрӯз миёни мардум роиҷ аст. Маънияш он аст, ки

дар гуфтани роз ниҳоят эҳтиёт бояд шуд, то касе онро нашнавад. Ин масал дар шакли кӯтоҳшудаи «девор гӯш дорад» низ истифода карда мешавад. Ғанӣ онро ба шакли «девор гӯш дорад» овардааст:

*То ҳарфи майпарастон гуфти, шунид зоҳид,
Ҳушёр бош, ин ҷо девор гӯш дорад [6, 184].*

*Наҷот аз қайду меҳнат нест арбоби талаввунро,
Бале, беҳор ҳаргиз кас набинад пойи гулбунро [6, 127].*

Мисраи дуҷуми байти боло ишора ба ҳамон таъбири мардумии «гул беҳор намешавад» аст.

«Ростиро завол нест». Ин зарбулмасал дар забони мардум ба гунаҳои «ростиро завол кай бошад», «ростиро набувад бими завол» [11, ҷ.2, 570] истифода бурда мешавад, ки ифодагари безаволии ростӣ аст. Ғанӣ ин масалро дар як мисраъ ғунҷонидааст:

*Сарв дар фасли хазон монад ба ҳол,
Ростиро набувад бими завол [6, 189].*

«Хас каму ҷаҳон пок». Ин масал маъмулан дар ҳаққи касе истифода мешавад, ки бенафъ ва нозарур бошад.

*Булбул бардошт оиёро,
Гул гуфт, ки хас каму ҷаҳон пок [6, 188].*

«Саломии рустой бетамаъ нест». Ин масал дар миёни мардуми Эрон то имрӯз истифода мешавад. Заминаи бавучудоии ин масал гуё дар он аст, ки дар гузашта мардуми русто бо мардуми шаҳр камтар ихтилот доштаанд. Яъне ҳар вақт ки зарурате пеш меомад, баъд салом медоданду мурочиат менамуданд. Ин боис гардид, ки масали «саломии рустой бетамаъ нест» ба вучуд ояд. Дар форсии Фарорӯд ин масал истифода надорад. Ғанӣ намози порсоро, ки дар шеърӣ ирфонӣ мазҳари риёст, ба «саломии рустой» монанд мекунад:

*Намози порсо бематлабе нест,
Саломи ӯ саломи рустоист [5, 41].*

Ғанӣ дар баробари ин, ки бисёре аз зарбулмасалу мақолхоро бо дарназардошти қаволиби шеърӣ тағйир медиҳад, инчунин баъзеи онҳоро интиқод низ кардааст. Масалан, зарбулмасале маъмул аст, ки «аз як даст садо намебарояд». Инро маъмулан ба маънии он истифода мекунанд, ки вақте нафаре ба нафари дигар пайваста некӣ мекунад, аммо аз нафари дуюм посухе намешавад. Ғанӣ мегӯяд, ки мусиқор (навъе аз асбоби навозишӣ) якдаст аст, аммо садои хуш мебарорад. Аз ин рӯ магӯяд, ки аз як даст садо намебарояд:

*Барад ҳамеша дил аз каф садои мусиқор,
Садо магӯ, ки зи як даст барнамеояд [5].*

«Атлас кӯҳна шавад, (аммо) потоба намешавад». Ин зарбулмасал ба он маънист, ки одами хубу арҷманд ҳарчанд шикаст бихӯрад ва ё нотагон шавад, хору фурумоя намегардад [11, ҷ.2, 187]. Дар ин масал зоҳиран ба матои атлас авлавият дода шудааст. Аммо Ғанӣ мегӯяд, ки ҳар касе чун ман дар роҳи истиғно қадам мениҳад, атласи гардун дар пойи ҷимматаш бо он ҳама бартариаш потоба мешавад.

*Ҳар ки зад чун ман қадам дар роҳи истиғно, Ғанӣ,
Атласи гардун ба пойи ҷимматаш потобаест [5, 48].*

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки Ғании Кашмирӣ дар осори безаволи хеш ба бахшҳои зиёде аз фарҳанги мардум тавачҷуҳ намуда, боварҳо, эътиқодот, расму оин ва тасаввуроти онҳоро дар осораш ба тарзи фаровон инъикос менамояд. Зимни таҳлил ва баррасии мавзӯъ маълум гардид, ки баъзе аз таъбироти мардумӣ дар шеъри шоир ба таъғйироти шаклӣ дучор шудаанд, ки ин, албатта, аз тақозои қолаби шеър аст. Таъсири фарҳанги мардумӣ ба ҳадде дар осори шоир зиёд аст, ки бидуни шинохти он фаҳми дурусти андешаҳои ӯ ғайриимкон хоҳад буд. Аз шинохти зиндагӣ ва андешаи шоир пайдост, ки ӯ дар муқоиса бо

шоироне чун Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон гӯшанишин ва хилватгарост, аммо бо вучуди ин муҳити зиндагӣ ва андешаи атрофиён ӯро бетаъсир нагузоштааст. Аз ин рӯ, метавон Ғаниро аз донанда ва посдорандагони фарҳанги ниёгон донист, зеро ҷустуҷӯ дар осори ӯ бисёр унсурҳои аҷибӣ зиндагии мардуми замонашро ошкор менамояд. Муҳимтарин нуктае, ки дар осори Ғанӣ ба мушоҳида мерасад ин аст, ки вай бо мардум зиста, аз маълумоту таҷрибаҳо, аҳволи зиндагӣ ва ақоиди онҳо баҳра гирифта ва онҳоро дар қолаби назм ва бо беҳтарин таъбироту ибороти нотақрор барои наслҳои имрӯзу фардо баён доштааст.

КИТОБНОМА

1. Ғаффорова З. Ташаккул ва инкишофи адабиёти фосизабонони Кашмир дар асрҳои XVI-XVII / З. Ғаффорова. –Хучанд: Нури маърифат. 2001.
2. Ғулом Р. Иттилооти рӯзмарра дар оинаи шеъри Ғании Кашмирӣ Номаи порсӣ, соли панҷум, шумораи аввал. / Р. Ғулом. Баҳори 1379.
3. Ёдномаи устод Рӯдакӣ. –Душанбе: Шаҳпар, 2014, -460 с.
4. Зехнӣ Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. –Душанбе: Адиб, 2007.– 400 с
5. Кашмирӣ Ғ. Девон. Таҳиякунанда ва муаллифи муқаддима Аҳмади Карамӣ, / Ғ. Кашмирӣ –Техрон- 1362.
6. Кашмирӣ Ғ. Мунтахабот, тартибдиҳанда ва муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Абдуллоҷон Ғаффоров, / Ғ. Кашмирӣ. –Душанбе: Ирфон, 1978.
7. Нуров Н. Поэтикаи Ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. / Н. Нуров. –Хучанд: Ношир, 2020.– 448 с.
8. Сархуш М. Каламот-уш-шуаро, / М. Сархуш. –Лоҳур-1942.
9. Сафо З. Таърихи адабиёт дар Эрон. / З. Сафо. –Техрон,1371, ҷ.5. бахши1. Чопи аввал.
- 10.Субҳонӣ Т. Таърихи адабиёти Эрон. / Т.Субҳонӣ. –Техрон: Зуввор, 1388. 751 с.
- 11.Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Иборат аз се ҷилд. / М. Фозилов. –Душанбе: Ирфон, 1977.

ТАЪБИРОТ ВА СУННАТҲОИ ФАРҲАНГИ МАРДУМӢ ДАР ДЕВОНИ ҒАНИИ КАШМИРӢ

Дар мақола сухан роҷеъ ба истифодаи суннатҳо ва зарбулмасалу таъбироти мардумӣ дар шеъри яке аз чехраҳои маъруфи адабиёти

форсизабони Ҳиндустон Гании Кашимирӣ меравад. Муаллиф зимни таҳқиқ кӯшидааст, унсурҳои фарҳанги қадимаи мардуми тоҷикро, ки имрӯз ҳам дар миёни мардум роиҷанд, маълум, таҳлил ва баррасӣ намояд. Зимнан исбот намудааст, ки Гании Кашимирӣ аз донандагони хуби фарҳанги мардумӣ маҳсуб ёфта, тавонистааст бо истифода аз ин унсурҳои маънисозии шоирона намояд. Масъалаи муҳими дигаре, ки дар мақола матраҳ гардидааст, истифодаи зарбулмасалҳои халқӣ дар шеърӣ шоир аст. Дар ин бахш шакли аслии зарбулмасалҳо ба гунаҳои истифоданамудани шоир мавриди муқоиса қарор гирифта, омили ба гунаҳои табдил ёфтани онҳоро тақозои авзони шеърӣ донистааст. Аз нигоҳи муаллиф, муҳимтарин нуктае, ки дар осори Ганӣ ба таври барҷаста ба мушоҳида мерасад, ин бо мардум зиста, аз маълумоти таҷрибаҳо, аҳволи зиндагӣ ва ақоиди онҳо баҳра гирифта ва онҳоро дар қолаби назм ва бо беҳтарин таъбириро ибороти нотақрор барои наслҳои имрӯзу фардо баён доштани ӯст.

Калидвожаҳо: фарҳанги мардумӣ, Гании Кашимирӣ, сабки ҳиндӣ, зарбулмасал.

НАРОДНЫЕ ИЗРЕЧЕНИЯ И ТРАДИЦИИ В ДИВАНЕ ГАНИ КАШМИРИ

В данной статье автором рассматриваются народные изречения и традиции, использованные в поэзии Гани Кашимира. В ходе исследования автор попытался выявить, проанализировать и рассмотреть элементы древней культуры таджикского народа, которые популярны и в сегодняшние дни. Наряду с этим, автор доказал, что Гани Кашимира является одним из лучших мастеров отображения элементов народной культуры в поэзии. Ещё один важный вопрос, обсуждаемый в статье - использование народных пословиц в стихах поэта. В этом плане исконная форма пословиц сравнивается с вариантами, использованными поэтом, и разъясняются факторы их разнообразного употребления в стихов поэта. С точки зрения автора, наиболее важным моментом в творчестве Гани является то, что он жил с людьми, извлекал пользу из их знаний, опыта, изучал их условия жизни, убеждения и выражал их изречения, пословицы и поговорки в своей поэзии в лучших интерпретациях и неповторимых вариантах.

Ключевые слова: народная культура, Гани Кашимира, индийский стиль, пословицы.

**INTERPRETATION AND TRADITIONS OF FOLK CULTURE IN
DIWAN OF GANI KASHMIRI**

In this article, the author examines the problem of civilization and culture of Tajik people. In his researches, the author tried to identify, analyze and discuss the elements of the ancient culture of the Tajik people, which are still popular today. Along with this, the author proved that Gani Kashmiri is one of the best masters of folk culture, who was able to use these elements in expressing poetic meanings appropriately. Another important issue discussed in the article is the use of folk proverbs in the poet's poetry. This part compares the full form of proverbs with the types used by the poet and explains the factors behind their use in the variety of the poet's poems. From the author's point of view, the most important moment in Gani's work is that he lived with people, benefited from their knowledge, experience, living conditions and beliefs and expressed them in the form of poems with the best interpretations and unique expressions for the present and future generations.

Key words: folk culture, Gani Kashmiri, Indian style, proverbs.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гуфронов Резвоншоҳ Мулоаминович – докторант(PhD) –и курси сеюми кафедраи адабиёти классикии МДТ-и ДДХ ба номи акад. Б.Ғ. Ғафуров. E-mail: rahmon.rahim@bk.ru. Тел.: +(992) 92 942 80 33

Сведения об авторе: Гуфронов Резвоншоҳ Мулоаминович - докторант (PhD) третьего курса кафедры классической литературы ГОУ ХГУ им. акад. Б.Г.Гафурова. E-mail: rahmon.rahim@bk.ru. Тел.: +(992) 92 942 80 33

Information about the author: Ghufronov Rezvonshoh Muloaminovich – third year Doctoral (PhD) student of the classical literature department under the SEI KhSU named after acad. B. Ghafurov. E-mail: rahmon.rahim@bk.ru. Тел.: +(992) 92 942 80 33

**ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ
МУАЛЛИФОН**

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъб мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонии ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонии почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳии дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;

- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузори ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди ҷумлиҳои саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣ. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Ведение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

СУХАНШИНОСӢ, №4. 2021

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва мухтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба кайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;

- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общая число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: **www.iza.tj**; E-mail: **iza_rudaki@mail.ru**

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel .: (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 4.
2021**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of
Sciences of the Republic of Tajikistan,
office 11, Rudaki Av. 21, Dushanbe
city, 734025. Phone.: (+992 372) 27-
11-70;

Ҳамаи веб-сайти: <https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: sukhanshinosi.iza.tj

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan, the
first edition is from 5 April, 2012 year, № №
0098, the second edition is from 12
November, 2015 year, № 0095. and the
third edition is from 7 September 2017 year,
№ 023/ МЧ- 97

Editorial team:

B. Sharifzoda (Director of the ILLAR NAST)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the NAST)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the NAST)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardoni (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiyev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)
Malikzod Anzurat (c.ph.s.)
Alamshoev Shervonsho (c.ph.s.)

International iditorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi
Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the National Academy of Sciences of
the Republic of Tajikistan 2021

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in
the list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.**

*Ба матбаа супорида шуд _____
Барои нашр имзо шуд _____
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 15,2. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 500 нусха. Супориши №__.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*